

FRA FREDERIKSBORG AMT

AARBOG FOR 1927

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

HILLERØD
C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
(Oswald Terkelsen)
1927

FRA
FREDERIKSBORG
AMT

AARBOG FOR 1927

UDGIVET AF

FREDERIKSBORG AMTS
HISTORISKE SAMFUND

HILLERØD
C. NORDLUNDES BOGTRYKKERI
(Oswald Terkelsen)
1927

LORENZ TUXEN

1618—1682

AF A. P. TUXEN

DE hidtil foreliggende Biografier af Lorenz Tuxen¹ er udelukkende byggede paa nogle Optegnelser, som daværende Notarius publicus i København, *Christian Møller Friis*², i 1749 indsendte til Kong Frederik V som Bilag til en Ansøgning fra nogle af hans Hustrus Kusiner, der ligesom hun selv nedstammede fra Tuxens eneste Datter. Denne havde fortalt sine Børnebørn, hvad hun havde hørt om sin Faders Bedrifter, og Friis havde suppleret hendes Erindringer med Uddrag og Afskrifter af en Del Aktstykker fra Carl Gustavs Fejden 1657—1660³. Helt uden Værdi er dette Arbejde ikke; men Familietraditioner er ikke første Rangs Kilder, og Gengivelsen af Aktstykkerne lader en Del tilbage at ønske. Herpaa blev der raadet Bod i 1904, da Kaptajn *K. C. Rockstroh* i det ældgamle Tidsskrift *Danske Magasin* 5. Række 5. Bind offentliggjorde „Aktstykker vedrørende Forholdene i Nordsjælland 1658—59 under Kjøbenhavns Belejring“⁴. I nærværende Aarbog for 1907 har samme Forfatter til Dels paa Grundlag af disse givet en Fremstilling af Kronborg-Sammensværgelsen 1659

¹ Journal for Politik, Natur- og Menneske-Kundskab, Bind I. Jan.—Marts 1821, S. 21—37. C. Christensen: „Hørsholms Historie“. Kbh. 1879, S. 362—369. F. R. Friis i „Nationaltidende“ 25.—27.—29. Oktbr. 1880.

² Se om ham min Afhandling i *Personalhist. Tidsskr.*, 8. Række, 4. Bind, S. 16—49. Friis, der i en lang Række af Aar virkede som politisk Spion, blev for sin „patriotiske“ Virksomhed adlet med Navnet de Tuxen.

³ Findes paa Det kgl. Bibl. i flere Afskr. Den paalideligste er Ny kgl. Saml. 2137 4°.

⁴ Findes i Rigsarkivet under „Afrejninger III Nr. 151“. Citeres i det følgende: *Dsk. Mag.* 5. V.

og har derigennem skildret „de historiske Øjeblikke i Lorenz Tuxens Liv“¹. De vil selvfølgelig blive omtalte i det følgende; men Hovedvægten vil blive lagt paa en Fremstilling af hans Liv før og efter denne kortvarige, men saare vigtige og indholdsrige Episode, der sikrede ham en Plads i Danmarks Historie.

I Store Solt, 1³/₄ Mil Sydost for Flensborg, virkede fra 1588—1602 Lorenz Tuxen som Sognepræst; han døde 1612. Af hans Sønner kendes *Tucke Lorenzen Tuxen*, hvis Slægt paa Mandssiden forlængst er uddød, og Peter Lorenzen Tuxen, fra hvem den endnu blomstrende Slægt af samme Navn nedstammer². Tucke blev — antagelig i 1616 — gift med den 40-aarige Enke efter Nis Madsen, *Marine* (Maren), og i dette Ægteskab fødtes den 31. August 1618 en Søn, der efter sin Farfader blev kaldet Lorenz. Ved sit Giftermaal kom Tucke i Besiddelse af det lille Gods Søgaard i Husby Sogn i Angel, en Mils Vej Nordost for St. Solt. Hovedgaarden laa dengang ved den nordlige Bred af Venerød Sø; dens Jordtilliggende var omtrent et Par Hundrede Tdr. Land Agerjord, og til Godset hørte nogen Skov, en Mølle, nogle Husmandssteder og Fiskeri i Søen. Godset var af Hertug Ulrik, Christian IV.s Broder, som var forlenet med Svavsted Amt, skænket til Nickel Lode, Hauptmann paa den lille Fæstning Bützow i Meklenborg, hvor Hertugen, der i 1603 var bleven Biskop i Schwerin, plejede at opholde sig. Med dennes Tilladelse og ved en „Specialkontrakt“ gik „Sehegarten“ Gods over til Marine, ved hvis Død det skulde tilfalde en af hendes Døtre; den 22. April 1616 konfirmerede Hertug Ulrik Kontrakten med Jagt, Fiskeri og Skovhugst til eget Brug; det ligger nær at antage, at dette skete i Anledning af Marines Giftermaal med Tucke Tuxen, og da Kong Frederik III den 4. Maj 1650 stadfæstede Godsets Privilegier for Lorenz Tuxens Vedkommende fri for Afgifter, Byrder og Hoveri, kan man vistnok gaa ud fra, at dennes Fader i dette Aar er afgaaet ved Døden. Marine Tuxens levede indtil 1661, men synes ikke at have opholdt sig paa Søgaard efter Mandens Død;

¹ Mærkeligt nok nævnes Rockstrohs Arbejder ikke i Litteraturhenviisningerne under Biografien af Lorenz Tuxen i Dsk. biogr. Haandleks. Kbh. 1926, B. III, S. 621.

² A. P. Tuxen: Stamtavle over Sognepræst til Store Solt Lorenz Tuxens Efterkommere (Mandslinien). Kbh. 1924.

Godset blev bestyret af hendes Svigersøn Jes Wrede, der indtil den 22. September 1665 besad det sammen med Lorenz Tuxen, som nævnte Dato afstod sine Rettigheder til sin „kære Svoger og Søster med deres Børn i Betragtning af deres Fattigdom og Trang“. Hertug Christian Albrecht af Holsten-Gottorp havde den 15. November 1660 konfirmeret de Privilegier, som Kong Frederik 10 Aar forinden havde tilstaaet Lorenz Tuxen, men kundgjorde i 1665, at denne havde afstaaet sine Rettigheder til „Vor Undersaat Jes Wrede til Søggaard“¹; om dennes Hustru var en Datter af Marines første eller anden Mand, vides ikke.

Om Lorenz Tuxens *Barndom og Ungdom* har Kilderne ikke meget at berette; man kender ham først fra det Tidspunkt, da han som 30-aarig Mand optog sin Livsgerning; men af det Standpunkt, hvorpaa han dengang stod, kan man slutte sig til Gangen i hans Udvikling; nogle Holdepunkter gives der da ogsaa. Sin Barndom og første Ungdom har han naturligvis tilbragt paa Fødegaarden, hvor han har kunnet sætte sig ind i Landvæsen, Skovbrug og Fiskeri; under sin senere Virksomhed viste han stor Dygtighed i disse Retninger. Han har imidlertid ogsaa faaet boglig Uddannelse; han skrev baade Dansk og Tysk med Færdighed, var kyndig i Regnskabsvæsen, havde en hel Del Indsigt i Administration og beskæftigede sig med Retsvæsen. Han har sandsynligvis gaaet i Skole i Flensborg, men studeret har han ikke; i den ret betydelige Bogsamling, han besad², findes ikke en eneste latinsk Bog, derimod rummede den en Del Værker, som viser, i hvilken Retning hans Interesser gik. Foruden religiøse og juridiske Skrifter ejede han et ikke ringe Antal kostbare Bøger, der omhandlede Geografi, Topografi og — Krigskunst. I Sønderjylland levede og virkede paa hans Tid Johannes Mejer og Caspar Danckwerth; den første var en af sin Tids ypperste Kartografer, der med primitive Midler udarbejdede en Mængde ypperlige Kort over Kongeriget og Hertugdømmerne; til de sidste skrev Danckwerth paa Tysk en

¹ De meddelte Oplysninger om Søggaard fandtes i 1895 i Statsarkivet i Slesvig under Acta XX Nr. 3236. Arkivet er senere flyttet til Kiel og formodentlig omordnet.

² Inventar over de Sager, som Tuxen i 1659 maatte efterlade paa Hørsholm. (Afrejninger III Nr. 151. R. Ark.).

„Beskrivelse af de to Hertugdømmer Slesvig og Holsten“, som dog er af langt ringere Værdi end Mejers fortrinlige Arbejde. Dette kostbare Værk besad Tuxen, der ogsaa ejede Mejers Kort „af enhver Amt og Hirschholm især“¹. Han interesserede sig dog ikke blot for Danmark, men havde ogsaa anskaffet en vidtløftig Beskrivelse af de brunsvig-lyneborgske Hertugdømmer, og en Topografi over Pommern, et Par kostbare Folianter med mange Kobberstik, desuden „en Beskrivelse af hele Verden“, en til 10 Rdlr. vurderet Samling af „alle Slags smukke Afrids, Kobberstik og Landkort“ samt „et Sö Atlas paa stor Real Papir med mange Kobbertryk og Afrids paa alle Landbrynene udi al Verden“². Om Mekanik handler et Par Folianter med smukke Kobberstik, om Arkitektur et mindre Værk, medens 4 anselige Bøger er helligede Artilleri og Krigsbygning med, hvad dertil hører. Den Bogsamling, Svenskerne tog i 1659, var langt betydeligere end den, Tuxen besad ved sin Død, men da det var de samme Videnskaber, der var repræsenterede i dem begge, tør man gaa ud fra, at det var dem, der interesserede Ejeren. Den store Samling Krigsvaaben, Tuxen ejede, kunde tyde paa, at han havde gjort Militærtjeneste; det passer ogsaa; det vides med Sikkerhed, at han har deltaget i Felttogene 1643—45; den senere Vagtmesterløjtnant paa Kronborg, Berendt Pfahlen, fortæller, at de har tjent sammen i Christian IV.s Hær mod de svenske Feltmarskalker, Lennart Torstenson og Gustav Horn³. I hvilken Egenskab Tuxen har tjent, kan ikke med Sikkerhed siges; i de bevarede Ruller er hans Navn ikke fundet; men naar man ser paa hans Bøger og hører, at han under Krigen paa Sjælland har været med til at opmaale og aftegne Svenskernes befæstede Lejr ved Brønshøj og til at montere Christianshavns Volde⁴, kan man nok slutte, at han har virket som Ingeniør og Artillerist. I Friis' (Chr. de Tuxen) Optegnelser hedder det, at Lorenz Tuxen har været ansat hos Rigsmarsken; dette er næppe rigtigt, derimod er det

¹ Skifte efter Lorenz Tuxens første Hustru Christine Jostens ^{12/3} 1679, Landsarkivet, Hofretten. (I det følgende citeret „Skifte 1679“).

² Maaske Laurent Benedichts i 1568 trykte „Søkartet offuer Øster- oc Vestersøen“. (Udg. 1915 af Tidsskr. f. Søvæsen ved Joh. Knudsen).

³ Dsk. Mag. 5. V. S. 265. ⁴ Dsk. Mag. 5. V. S. 262 og 275.

sikkert, at han har været i Hofmarskalk Adam v. Pentz' Tjeneste¹. Naar han kaldes dennes „Tjener“, betyder det, at han har været Funktionær hos ham; den, der nu kaldes Tjener, hed dengang „Dreng“. I denne Stilling maa han have gjort god Fyldest; hans Herre har utvivlsomt anbefalet ham til de Kongelige Herskaber, af hvem han blev meget yndet, og da Frederik III i 1651 skænkede sin Dronning Hørsholm Len, som Corfits Ulfeldt tidligere havde haft, udnævnte hun Lorenz Tuxen til at bestyre det som hendes Ridefoged og Fuldmægtig under Hofmarskalkens Tilsyn.

I *Bestallingen*², der er dateret Københavns Slot den 14. September 1651, og som er udfærdiget paa Tysk som alle Regnskaber og Brevskaber vedrørende Hørsholm i Sophie Amalies Tid, gives meget udførlige Regler for den nye Ridefogeds Forhold. Han skal af yderste Evne fremme alt, hvad der er til Dronningens Bedste, og afvende alt, hvad der kan være til Skade for hende; alle Indbyggere i de 3 Sogne, der hører til Lenet, enten det nu er Præster, Bønder eller Fogeder, eller hvad de monne være, skal han værne og behandle efter de danske Loves Forskrifter. Bøndernes Afgifter skal han indkræve efter Jordebøgerne og skal hvert Aar i Maj Maaned indlevere et fuldstændigt, dokumenteret Regnskab; de indkomne Penge skal han indbetale til Dronningens Kammer [Intendantur]. Efter Forhandling med Hds. Majestæt eller Hofmarskalken om Priserne paa de Varer, der skal gøres i Penge, opsøger han Købere og afslutter Handler. Angiver en Bonde, at han ikke er i Stand til at betale sin fulde Afgift, lader han Sagen retslig undersøge, for at der ikke skal kunne ske Under-slæb. Undersaatterne maa kun forfølges og straffes ved lovlig Rettergang, men Dødsdomme maa ikke eksekveres uden at have været forelagt Dronningen. Lenets Jordebøger skal han snarest oversætte paa Tysk og indlevere Kopien paa Dronningens Kammer. Saa længe der ikke bliver gjort nogen Forandring med Ladegaarden, skal han efter bedste Evne sørge for, at Jorden bliver rigtigt behandlet og tilsaaet

¹ I de citerede Aktstkr. fra Slesvig betegnes Tuxen som Vor Hofmarskalk Adam Heinr. Pentz' forrige Tjener.

² Partikulærkassen, Dron. Soph. Amalies Bestallinger; trykt i C. Christensen: Hørsholms Historie. Kbh. 1879. Bilag L². Gengives her i Extrakt.

med Vinter- og Vaarsæd, at Høsten bjærges forsvarligt, at Kreaturerne passes omhyggeligt, opstaldes og slaas paa Græs i rette Tid, og i det hele drage Omsorg for, at Driften Aar for Aar gaar frem og ikke tilbage. Han skal føre Tilsyn med Fiskeriet, saa at Dronningen høster den størst mulige Fordel deraf. Det paalægges ham at vaage over, at Skovene ikke forhugges eller ødelægges, og at ingen fører Brændsel eller Gavntræ derfra uden lovlig Tilladelse. Saalænge ingen anden Fuldmægtig antages, skal han i alle Dronningens Sager indhente og følge Hofmarskalk Pentz' Raad. Ladefogeden og Postrytteren, som Dronningen lønner, antager han efter at have forvisset sig om, at de er kendte med Landbrug og Agerdyrkning, og efter at have forhandlet med Hofmarskalken. Med Bygninger og Inventar skal han føre omhyggeligt Tilsyn og være ansvarlig for, at alt holdes i Orden. I alle Retninger skal han forholde sig efter Ed og Pligt, som sig en tro og ærekær Ridefoged og Tjener egner og anstaar. „For denne hans tro Tjeneste og i Betragtning af, at han ikke til egen Fordel maa anvende nogle af Amtets Indtægter, tilstaar Vi ham aarlig i Løn 200 og i Kostpenge 250 Rdlr., desuden Furage til 2 Heste, saaledes som det i andre Amter ydes; alt udredes af Amtets Intrader og Indkomster“.

Efter den Tids Forhold var Tuxens Løn ikke daarlig; Fribolig, Brændselsdeputat m. m. har han naturligvis ogsaa haft; men da der kom vanskelige Tider, blev der knappet af paa den; for Krigsaarene vilde Dronningen som sin høje Gemal kun give halv Løn; fra 1660—61 blev der betalt 252 Rdlr. i Penge og 104 Tdr. Havre foruden Furagen til de 2 Heste; men i 1664 var Lønnen forhøjet til 300 Rdlr.¹

Tuxen skulde paa én Gang være Gods- og Amtsforvalter, Politimester, Gaard- og Skovbestyrer samt Fiskemester. Takket være sin alsidige Uddannelse, sin Omgængelighed og sin stærkt udviklede Pligtfølelse, sit personlige Mod, sin Klogskab og Redelighed løste han med Glans under de vanskeligste Forhold de mange svære Op-gaver, man havde givet ham, og da han 1664 opgav sin Stilling som Ridefoged for at tiltræde et endnu mere betroet Embede i Hovedstaden, modtog han ubetinget Decharge for sine Regnskaber og Til-sagn om bestandig Kongelig Naade nu og i al Fremtid².

¹ Christensen: Hørsholm, S. 363; Partikuiærkas. ²⁴/₁₁ 1661. ² „Hørsholm“, Bilag N².

Til Hørsholm Len hørte oprindeligt kun Birkerød, Bloustrød og Karlebo Sogne, men Sophie Amalie fik desuden Ibstrup [Jægersborg], Dronninggaard med Søllerød, og Ebbekøb med Asminderød og Grønholt Sogne, hvortil i Aaret 1654 føjedes Øen Hvén, som Fru Regitze Grubbe havde afstaaet. Hele dette betydelige Omraade blev administreret af Lorenz Tuxen under Hofmarskalkens Overtilsyn¹.

Sin *Embedsbolig* havde Tuxen paa Hørsholm Slot i selve Hovedbygningen, der ligesom senere Sophie Magdalenes pragtfulde Borg laa paa en lille Ø i Slotssøen, hvortil man kun kunde komme over ad en Vindebro. Man kender ikke meget hverken til Slottets Udseende eller til dets Indretning; i Følge den eneste bevarede, temmelig ufuldstændige Afbildning² var det en ret anelig, hvid Bygning i 2 Stokværk med Kvist, 4 Hjørne- og 1 Midtertaarn, alle blytækte og forsynede med Fløjstænger. I 1660 blev der opført en ny Bygning paa Slotsholmen til Brug for de Kongelige Herskaber, der hidtil havde haft deres Værelser i det tarveligt udstyrede „hvide Hus“. Det „røde Hus“ var bekvemmere indrettet og bedre møbleret, men ogsaa her var der Stengulv i alle Værelser. Herefter kom Taarnhuset til at indeholde Bolig for Ridefogeden, Kamre for nogle af de lavere Funktionærer, Kontorer, Køkken, Bryggers m. fl. Rum til Brug for Administrationen og Økonomien. Af Værelser i det hvide Hus nævnes i 1664 det grønne eller holstenske Gemak, 4 Kamre, Gyldenløves Gemak, spanske Gemak og Sovekammer³. Der er bevaret en Beskrivelse af det røde Hus med Inventar⁴, som der dog ikke er nogen Grund til at gaa ind paa her; i Tuxens Papirer findes udførlige Optegnelser vedrørende Udstyrelsen af hans Bolig, som vil blive benyttede nedenfor. Grev Bernardino de Rebolledo, fra 1648—1659 spansk Gesandt i København, som nøje har kendt Hørsholm, har skildret Slottet og dets Omgivelser i saa begejstrede Udtryk og med saa lovprisende Ord, at man ikke rigtig tør fæste Lid til hans Udsagn, saa meget mindre som Beskrivelsen er givet i Form af et Digt; for Rebolledo var ikke blot Krigsmand og Diplomat, han var ogsaa Poet, og under sit

¹ „Hørsholm“, S. 13. ² Se Titelbladet til „Hørsholms Historie“. ³ „Hørsholm“, S. 20. ⁴ „Hørsholm“, S. 21 og Bilag I.

Ophold i Danmark har han i lange, efter vore Begreber højst ked-sommelige, Digte skildret hele det dansk-norske Monarki med Bilande¹.

Straks efter sin Ansættelse maatte Tuxen møde i Rentekammeret, der varetog Statens Indtægter og Udgifter, for at gøre Rede for, hvilke Dele af Inventariet der tilhørte Kongen, og hvilke der var Corfits Ulfeldts Ejendom; de sidste skulde af Ridefogeden „hannem til bedste indtil videre Anordning paa behørigte Steder hensættes“. Dronningen skulde besidde Lenet „paa samme Manér, som forn. Hr. Corfits Ulfeldt det haver haft“, dog skulde „Hds. Kærlighed“ have fri Raadighed over „Olden og al anden Rettighed“². Det paalaa nu Tuxen at paasé, at Len og Gods, Mark, Skov og Sø indbragte det mest mulige, uden at der dog blev drevet Rovdrift. I det danske *Landbrug* dominerede til Fællesskabets Ophævelse det saakaldte Trevangsbrug; den Jord, der var under Plov, var delt i 3 Vange, der skiftevis bar Vinter eller Vaarsæd eller var udlagte til Græsning; den ikke opdyrkede Del af Jorden brugtes udelukkende hertil. Hørsholms Hovedgaard bestod af Gøgevangen, Mellemvangen og Skovhusvangen samt 3 smaa indhegnede Hauger: Kohaugen, Folehaugen med Helleholmen og Hestehaugen, hvoraf den første blev besaaet, medens de sidste henlaa til Græsning og Høslet. Hovedgaardens samlede Areal har været omtrent 720 Tdr. Land, hvoraf højst de 300 var under Plov, Resten var Skov, Krat, Eng eller Mose. Engene i de 3 Vange taxeredes til 17 Læs godt Hø og 7 Læs Mosefoder, Haugerne gav henved 60 Læs godt Hø og næsten lige saa meget Mosefoder; Hestehaugen brugtes kun til Græsning³. Paa Hovedgaardens Mark blev der i Lorenz Tuxens sidste Aar saaet 61 Tdr. Rug, 73 Tdr. Byg, 105 Tdr. Havre og 1 Td. Boghvede; 4 Aar senere var Havren gaaet ned til 40 Tdr., de andre Sorter blev saaede i samme Omfang som før⁴. De Hørsholmske Bønder maatte gøre Hoveri; før Krigen maatte Bønderne fra Krcnborg Len afog til yde en Haandsrækning; Kongen bemyndigede Tuxen

¹ Emil Gigas: Grev Bernardino de Rebolledo. Kbh. 1883, S. 201 og 212—221.

² Sjællandske Tegnelser 17⁹, 1651, Fol. 181. ³ „Hørsholm“, S. 69 f.

⁴ Partikulærkassen. Dr. Soph. Amalie. Sager vedr. d. sjæll. Gods 1661—1685 (i det følgende citeret Partikulærkassen).

til at rekvirere dem, naar det behøvedes, for at Vintersæden kunde være saaet 11. September, Vaarsæden 17. April, Engene slagne 3. Juli, og Kornet bragt i Lade inden 25. August¹. Det maa erindres, at man dengang brugte den gamle Tidsregning, der var 10 Dage bagud for vor; 11. September svarede til 21. o. s. v. I 1662 indførte Tuxen Hvede og Ærter paa Hørsholm; begge Dele blev forskrevne fra Laaland. Udbyttet af Høsten var i de Tider kun ringe; 2—3 Fold foruden Saasæden var store Ting.

Kreaturholdet var ikke stort efter Nutids Begreber, og i Krigstiden blev hele Besætningen bortført af Svenskerne med Undtagelse af 5 gamle Køer, som det lykkedes „Salvanguardien“, den svenske Soldat, som skulde værne om Gaarden, at redde. Efter Krigen blev der indkøbt 60 Køer, 2 Tyre, 40 Faar og 2 Væddere; Tuxen fik Ordre til billigst muligt at anskaffe 20 gode Malkekøer i Skaane; 7 af dem købte han for 9 Rdlr. Stykket; af Køerne døde 16 af en smitsom Sygdom; Dronningen erstattede dem efterhaanden ved Tillæg. Der blev iøvrigt ikke drevet Mejeri paa Hovedgaarden, Køerne blev forpagtede ud til en „Mælkemand“. Efter Tuxens Tid anlagde Dronningen baade et Hollænderi paa Rude og et Schæferi paa det Sted, hvor Landsbyen Toelt havde ligget, og hvor den efter hendes Død anlagdes paany². Tuxens eget Kreaturhold bestod af 4 gode Køer, 3 Stude og 16 Faar³. De tunge, klodsede Landbrugsredskaber, de mange Kørsler paa de usle Veje krævede et stort Hestehold; efter Krigen indkøbtes 47 Heste, 4 Æsler og 1 Muldyr. Til sit eget Brug havde Dronningen et Firhestespand, kaldet Tigerne, 2 norske Spand, de abildgraa og de gule Norbagger; hun interesserede sig levende for Hesteavl; allerede før Krigen havde Kongen et Stutteri paa Ebbekøb Marker i Asminderød Sogn, hvor Bønderne ikke paa nogen Maade maatte lade deres Kreaturer eller Svin slippe ind; det paalagdes Tuxen at passe paa, at Bønderne havde deres Marker forsvarligt indhegnede, og der blev ansat en Tilsynsmand⁴. I Leeræltevang, som oprindeligt havde hørt ind un-

¹ Sjæll. Reg. 16¹/₁₀ 56. ² „Hørsholm“, S. 50; Partikulærkassen 14¹/₁ og 21¹/₂ 1662.

³ „Inventar over de efterladte Sager“. Afregn. III Nr. 151, R. Arkivet ⁴ Sjæll. Tegn. 21¹/₄ 1656, Fol. 528; 16¹/₁₀ 1656, Fol. 618.

der Frederiksborg Ladegaard, havde Dronningen et kastaniebrunt Stutteri paa 22 Heste og i Toelstrup Vang et paa 23¹. Da Hesteholdet blev saa stort, erklærede Skarpretteren i Helsingør, der hidtil for en aarlig Løn af 2 Tdr. Rug havde bortslæbt de døde Dyr, at nu maatte man hente ham og køre ham hjem igen, da han ikke mere kunde anvende sin egen Befordring². Tuxen forstod sig godt paa Heste; han besad et Par brune Køreheste à 25 Rdlr., en meget høj Pris, 1 brun Ridehest og 1 skimlet Pasgænger samt nogle Hopper paa Ebbekøb. I Krigstiden købte han nogle store polske Hopper af forskellige svenske Officerer og Soldater³; men hele denne kostbare Hestebestand tog Svenskerne, da de opdagede, at de i ham havde deres farligste Fjende i Nordsjælland.

Efterhaanden voksede det Omraade, der underlagdes Tuxen. I 1661 blev han beordret til at annamme den den afdøde Major Vendelboe overladte Gaard Sandholm og betale Bygninger og Rugsæd efter Vurdering, og næste Aar havde han et stort Arbejde med Dronninggaard, som Kongen havde skænket sin Gemalinde; paa hans Indstilling blev der indført Trevangsbrug paa Gaarden, han sluttede Kontrakt med en Tørnplanter om Plantning af 1608 Favne, d. v. s. 3 Kilometer, Tjørnehæk, anskaffede Kreaturer, byggede Baadebro og Skure, foretog en Mængde Reparationer, indlagde en Bagerovn m. m. Det blev ogsaa ham, der anskaffede og installerede de Kaniner, der har givet Kaningaarden Navn⁴.

Til Hjælp ved *Skovbruget* fik Tuxen en Skovrider, som vel næppe var mere end en Skytte; Ordre vedrørende Skovene gik stadig til Ridefogeden. Bønderne i Birket skulde, naar de ansøgte derom, have det nødvendige Egetømmer til Husbygning og til deres Vogne; det skulde hugges paa de Steder, hvor det gjorde mindst Skade; Træfældning kunde dog ogsaa foranlediges af æstetiske Hensyn; Tuxen fik saaledes Ordre til at fælde de Træer, der stod mellem Stranden og Hørsholm, saa at der kunde blive fri Udsigt til Vandet⁵. Det var Bønderne strængt forbudt at tilegne sig noget i Skoven; men 1661 be-

¹ „Hørsholm“, S. 53 og 71. ² Partikulærkassen ²/₁₀ 1662. ³ „Inventar“ 1659. ⁴ Partikulærkassen. ⁵ Sjæll. Tegn. ²/₄ 1656 Fol. 523, ¹¹/₁₁ 1652 Fol. 439.

stemte Dronningen, at de vedblivende skulde have 6 Læs Brændsel og Gavntræ; derimod maatte de ikke holde Hunde, med mindre deres højre Forpote blev afhugget, og løsgaaende Hunde skulde Skovrideren nedskyde¹.

For *Fiskeriet* nærrede Tuxen megen Interesse; Ferskvandsfiskeriet spillede i hans Tid en langt større Rolle end i det 19. og 20. Aarhundrede² og blev ligefrem systematisk drevet; „Herrefisk“: Karper, Karudser, Brasen og Gedder blev i store Mængder leverede til Kongens Køkken. Karper og Karudser blev ligefrem opdrættede i særlige Fiskedamme; der var Yngledamme for de spæde Fisk, der, efterhaanden som de voksede til, flyttedes over i andre Damme for til Slut at havne i den Dam, hvor de skulde vokse til Spisekarper eller Karudser, hvad der tog ikke faa Aar; Flytningen kunde finde Sted over ret lange Strækninger. Fiskedammene var oftest anlagte ved et lille Vandløb; de var omgivne af en stærk Dæmning og indrettede til at tømmes og fyldes; men foruden dem var der ogsaa de naturlige Søer, hvor der ligeledes blev drevet Fiskeri. Under Hørsholm hørte Isterød Sø (Sjælsø), Birkerød Sø, Slotssøen og Allerød Sø; de 2 første var fiske- rige, men Allerød Sø kunde daarligt ernære Fiskene, som var magre. Da Tuxen i 1664 fratraadte som Ridefoged, blev der udfærdiget en Fortegnelse over de Arbejder, han havde udført. Hertil hørte Anlægget af 2 Fiskedamme ved Kongevejen og en i Ravnemose; den sidste blev ikke taget i Brug, efter at Svenskerne havde ødelagt den; de 2 andre blev paany satte i Stand og besatte med Fisk; paa Isterød Mark anlagde Tuxen en Dam i 1663; i Folehavedam opdrættedes Karper; Ebberøddam lod han tømme og ledede Vandet ind i Slotssøen, som Svenskerne havde tørlagt; den havde før været fuldt besat. Paa Rungsted Fællede havde Bønderne „undt“ Tuxen en lille Mose, hvori han satte 500 Karudser; da Odderen viste sig, vilde han gerne flytte dem; det fik han ogsaa Lov til; men et Forsøg paa at anlægge en Fiskedam i Helleholmen mislykkedes, og Tuxen lod Vandet løbe af. I denne Hauge udførte han et stort Arbejde;

¹ Partikulærkassen ²¹/₁₁ 1661, ²⁴/₄ 1662. ² Se herom K. C. Rockstrohs Afhdlg. i nærv. Aarvog 1913, S. 1—43.

han lod Mosen rydde for det ubrugelige Græs og lod en Del af den tage under Ploven og besaa med Havre; Mosen blev afvandet ved Anlæg af Grøfter, der ogsaa blev anvendte til at forbinde Dammenene, og adskillige Dæmninger blev opkastede¹. Det var et stort Arbejde, Tuxen havde udrettet som Inspektør paa Hørsholm Hovedgaard. Først og fremmest varetog han sit høje Herskabs Interesser; det var betydelige Mængder af Fødevarer, der sendtes ind til Husholdningen: Kød og Smør, Vildt, Fjerkræ af alle Slags, Fisk og Frugt, deriblandt kolossale Mængder af Hasselnødder, ogsaa Furage sendtes til de Kreaturer, „der blev fedede til Hs. Majestæts Behov“², og Bøndernes Afgifter indgik regelmæssigt til Dronningens Kammer, saa længe der herskede fredelige Tilstande i Landet; men han forstod ogsaa at sætte sig i det bedst mulige Forhold til Godsets talrige Funktionærer, høje og lave, og til Bønderne; herom vidner den Beredvillighed, hvormed de støttede ham i hans underjordiske Kamp mod Landets Fjender i Krigsaarene, og den store Offervilje, saa mange af dem lagde for Dagen paa de hemmelige og dog farlige Ekspeditioner, han planlagde og ledede.

De sidste 4 Aar af Tuxens Funktionstid paa Hørsholm var meget besværlige; det var under Krigen gaaet haardt ud over Dronningens Besiddelser, over Godsets Bønder og over hans rørlige Ejendele. Det er allerede omtalt, hvad han gjorde for at bringe Driften af Gaardene i Orden, men ogsaa Godsets Tilstand var bleven saa slet, at der skulde en kraftig Haand til for at hjælpe det. Efter Fredsslutningen beordrede Kongen en Kommission til Hs. Majestæts Len, Slotte, Klostre, Gaarde m. m. „at besøge og besigtige“, og med dennes Beretning følger et Tingsvidne af 7. Februar 1661 om de Undersøgelser 14 af „Ærlig, agt- og velfornemme Mand Lorenz Tuxen“ udmeldte Bønder havde anstillet om Tilstanden i Lenet. I Følge disse var 18 Bøndergaarde nedbrudte og ødelagte; Usserød Mølle var brændt; mange Bønder havde slet intet saaet, andre havde saaet lidt Rug og en Smule Byg, der oven i Købet var slaaet fejl. Den 17. Februar 1661 indstillede Kommissio-

¹ Hirschholms Inventar 1664 (Partikulærkassen); Regnskb. ²/₁₀ 1662. ² Rentekammer Regnsk. 1655—1656; Partikulærkassen 1662.

nen, at Dronningen eftergav Bøndernes Landgilde, og da Tuxen i November samme Aar indstillede, at Bønderne, der ikke havde høstet mere, end hvad der skulde til for at friste Livet, næste Aar fritoges for at levere Korn mod at betale en lempelig Afgift, gik hun ind paa begge Forslag. Hun forstrakte Bønderne med Saasæd; i 1661 blev der indkøbt og uddelt 774 Tdr. Byg og 160 Tdr. Havre, ligesom der blev fordelt 145 Heste à 7 Rdlr. 4 Sk., altsaa af ringe Kvalitet. Alt dette var Laan; Bønderne kom ret hurtigt ud over Krigens Følger; allerede 1665 var Gælden betalt, og Restancerne udgjorde kun 129 Rdlr. 40 Sk.¹

Da Lorenz Tuxen rykkede ind paa Hørsholm Slot, var han ugift; hans Moder, der dengang var 70 Aar gammel, har formodentlig holdt Hus for ham, hun boede i hvert Fald paa Hørsholm. Kongefamilien residerede de første Aar af og til paa Slottet; men i 1654 udeblev den. Pesten havde holdt sit Indtog i Landet, og Majestæterne drog til Flensborg, hvor de opholdt sig i længere Tid, omgivne af et Net af Sikkerhedsvagter, der skulde holde den frygtelige Gæst borte. I København var der ikke til at være; Sygdommen bortrev daglig Snese af Mennesker. Kongen indbød da den spanske Gesandt, Grev Rebolledo, til at flytte ud til Hørsholm; han ankom i Juli og forblev der en Stund efter, at Farsoten var ophørt, hvad der først skete ind i Marts². Gesandten førte selv Hus; Kongen gav ham maanedlig et Dyr fra sin Vildtbane³. At Tuxen har taget sig af sin fornemme Gæst, der ligesom han selv havde været Soldat, er en Selvfølge, og at Greven har syntes om sin Vært, fremgaar af, at hans Portræt i Legemsstørrelse prydede Tuxens Storstue paa Hørsholm; Svenskerne ødelagde det saavel som alle de af Ridefogedens Ejendele, som de ikke slæbte bort; men i Gaarden i Snaregade hang der 1679 et „Conterfey, som er den spanske Ambassadeur el conde de Rebolledo“; det har dog nok været mindre end det forrige, der var taxeret til en 6 Gange højere Værdi⁴. Derimod fandtes Rebolledos kedsommelige Digte ikke i Tuxens Bogsamling.

Helt slap Hofstaten ikke for Pesten. Den 28. Decbr. 1654 døde

¹ „Hørsholm“, S. 491, Partikulærkassen ²/₁₀ 1662, ²⁴/₁₁, 1661. ² Gigas, S. 201 f, 213 ff. ³ Sjøell. Tegn. ¹⁶/₁₀ 1654, Fol. 618. ⁴ Inventar 1659; Skifte 1679.

Dronningens Kammertjener, Claus Kröger, kun 34 Aar gammel¹, og dette Dødsfald fik stor Betydning for Tuxen, der — vistnok i 1655 — ægtede hans Enke, *Christine Jostens*². Om hende ved Familietraditionen meget at fortælle; men det er som sædvanlig en Blanding af Sandhed og Digt. Det er uomtvisteligt, at hun hørte hjemme i Flensborg, og at hun i 1646 var bleven Enke efter en velhavende Købmand; det er rigtigt, at daværende Prinsesse Sophie Amalie under sit Ophold i nævnte By den 15. April 1646 fødte en Søn, den senere Konge Christian V, og at hun overtalte den smukke og sunde Enke, der lige havde bragt en Dreng til Verden, til at være Amme for den unge Prins, der satte saa stor Pris paa hende, at en af hans første Regerings-handlinger var at tilsige hende en aarlig Pension paa 1000 Rdlr. og hendes Søn Christian Tuxen en Aarpenge paa 500 Rdlr.³ Derimod turde det være meget tvivlsomt, om hun, da hun blev Amme, allerede var Moder til 6 Børn, der alle døde 1646, medens den Dreng, hun dette Aar fødte, blev opdraget sammen med den lille Prins og døde 5 Aar gammel efter at have spist en giftig Frugt, som hans Moder havde taget fra Prins Christian og kastet bort⁴. Afgjort urigtigt er det, at hun blev hos Prinsen til hans 15. Aar, fordi han var saa svag, at han ikke kunde gaa, og at han kun ved hendes „omhyggelige Pleje — næst Guds Hjælp — skal være kommen til Kræfter“. Faktisk er det, at hele hendes Garderobe var paa Hørsholm, og at hun i Krigsaarene fulgte sin Mand⁵, og sikkert er det, at Prinsen i 1662, sund og rask, hærdet ved Legemsøvelser 16 Aar gammel tiltraadte en Udenlandsrejse, der strakte sig over 15 Maaneder⁶. Det er muligvis rigtigt, at hun har lært ham at skrive; i saa Fald har hun haft Ære af sin Elev, der skrev en meget smuk Haand, som skal have lignet

¹ Pers. Tidsskr., 2. III, S. 288. ² Tuxens Bryllupsdag kendes ikke; men da hans Søn, Christian Tuxen, hvis Fødselsdag heller ikke kendes, blev Student 1674 (Univ. Matr. B II, S. 45), tør man antage, at han er født 1656, senest 1657 (hans Søster er nemlig født 1658). Lorenz Tuxens Bryllup har saa vel nok fundet Sted i 1655—56.

³ Sjæll. Tegn. ¹⁴/₉ 1670. Sønnens Pension skulde vistnok først udbetales efter Modrens Død.

⁴ Chr. de Tuxens Optegnelser. Heri fortælles, at Drengen, Tyge Nielsen, spiste en „Nachtschaden“, det skal naturligvis være Nachtschatten, Natskygge, men Odin Wolff m. fl. oversætter Ordet til „Natskade“ i Anførselstegn for at tilkendegive, at de ikke ved, hvad det er. ⁵ Dsk. Mag. 5. V. S. 271—274; Inventar 1659. ⁶ Se min Afhdlg. Museum, 1892, S. 114—165.

hendes; har hun lært ham at skrive Dansk, er Æren dobbelt stor, for hans Dagbøger og Testamente er skrevne i et godt Sprog, om end Ortografien er noget inkonsekvent.

Christine Jostens Portræt er desværre forsvundet sammen med de andre Familiebilleder fra Tuxens københavnske Hjem; men hun har ikke været nogen Maren Amme; hun var rigt og smagfuldt klædt: til daglig bar hun en graa Stoffes Kjole eller en rød pelsbræmmed Dragt, om Sommeren hvide, broderede engelske Kjoler og til Stads enten den fine, lange graa eller den meget kostbare sorte Silkekjole; hendes Særke var af fint Hørlærred ligesom hendes Mands Skjorter; han stod ikke tilbage for hende, naar han var iført sin fine graa Dragt med Sølvknapper eller sin røde Fløjels Kamisol med sorte Klædes Benklæder; selv den graa Dagligdragt var besat med Sølvknapper, og begge havde Overtøj til Vinterbrug, hun Vamse, han en graa Kappe. Den her nævnte Del af Garderoben omfatter kun de Sager, der blev Fjendens Bytte; de var ikke nøgne, da de saa sig sig nødsagede, til at forlade Hus og Hjem for at redde Livet. De Omgivelser, hvori Parret levede, svarede til den fine Paaklædning. Man kender ikke Værelserne i Ridefogedens Bolig; men hvordan de var møblerede, ved man; de var godt opvarmede; fra det Hus i Flensborg, som Parret ejede, havde Tuxen lige inden Krigen hentet 2 store Jærnkakkelovne, en 3. havde han købt i samme By, og alle havde han opstillet paa Hørsholm. I *Sovekamret* stod en pragtfuld „ny Brudeseng, sort, indlagt med flammede Piller“ og vurderet til 24 Rdlr.; her har ogsaa den udskaarne og indlagte Vugge haft sin Plads, antagelig ogsaa en eller flere af Egetræskisterne til Opbevaring af Kisteklæderne, formodentlig et Bord, nogle Stole og et af de store Spejle med sort-flammede Rammer. Af Sovekammerrekvisitter havde man ikke mindre end 6 drevne Messing Vandfæde, 6 Sengebækkener af samme Metal, 10 Vandkander og 3 Natpotter af Tin. Sengene var vel forsynede med Dyner, Hovedpøller og Barkant Puder, fine Pudevaar med Kniplinger, Silke eller Raskes¹ Gardiner og Sengetæpper. Det „udskaarde“ Sengested har formodentlig været bestemt for den „gamle

¹ Et groft tre eller firetraadet kipret Kamgarnsstof.

Moder“; den var udstyret ganske som Ægteparrets; desuden var der en Gæsteseng, en til Postrytteren, en til Karlene, en til Pigerne og under Krigen i Portværelset en til „Salvanguardien“; alle disse Senge var udstyrede med Underdyner og Hovedpøller; Salvanguardien havde ligesom Herskabet Overdyne og Hørgarnslagner, medens Folkene havde Tæpper og Blaargarnslagner. Beholdningen af Lagner og Haandklæder var ikke overvættets stor; men i Huset fandtes ikke mindre end 253 Alen Lærred, 80 Alen Blaargarnslærred, en Mængde Hør- og Blaargarn samt ren Hør. Der var Stof til mange Lagner, Skjorter og Haandklæder; Husmoderen og hendes Piger har sikkert været flittige.

Den kostbare nye Lysekrone og Messinglampetterne har naturligvis været anbragte i *Storstuen*, hvor ogsaa det pragtfulde „nederlandske Skab af Brasilietræ med flammede Lister“ har haft Plads; den udskaarne Kiste har vel ogsaa prydet dette Rum, hvor de 12 nye „Brudestole“ med deres røde Klædesbetræk og lange Silkefrynser nok har staaet langs Væggene, der var dekorerede med Spejle, hvoraf der fandtes 4, og med Malerier. Først og fremmest lagde man Mærke til Dronningens af Hans Pop malede Portræt og til det omtalte store Billede af Rebolledo; saa var der et stort Bataillemaleri, et Par Landskabsbilleder og nogle Portrætter, af hvem vides ikke; Maleren Otto Gutfeldt¹, som havde Tilhold paa Hørsholm, har vel nok været Mester for nogle af dem; der nævnes endvidere 2 smukke nederlandske Skilderier, 1 Billede med Perlehøns og 3 Passions Skilderier. Hvad der forstaas ved de 24 i alle Farver malede Løvværksgardiner, er ikke rigtig klart; Vinduesgardiner brugte man ikke i det 17. Aarhundrede. Det ostindiske Bordtæppe har utvivlsomt ligget paa et af Storstuens Borde. I Ridefogedens Kontor hørte det store Kontorskab hjemme sammen med Bogsamlingen, der allerede er omtalt, og nogle af de talrige Krigs- og Jagtvaaben; Resten har nok været anbragt i et særligt Rustkammer sammen med Sele- og Saddeltøj.

Køkken og Kælder var overmaade godt forsynede. Der var en stor Brændevinskedel paa 1½ Td., en mindre Destillerkedel, Brygger-

¹ I „Hørsholm“, S. 364, kaldes han „Butfeldt“; men det er en Fejlslæsning.

kedler, Fade og Tønder i stor Mængde, en stor Haandkværn til 20 Rdlr. 4 Sk., Bagerrekvisitter og en Uendelighed af Køkkenrekvisitter af Kobber, Messing, Tin og Jærn: Gryder og Kedler, Potter og Pander og Spid, Stegevendere, Rivejern, Dørslag, Skaale og Spande, Fyrfade, Skumskeer, Vægtskaale, Mortere o. s. v. Der var 5 Dusin dybe og 11 Dusin flade Tintallerkener, Tinflasker, Tinkander; af Glas fandtes kun nogle faa „Fløjter“ (høje Glas) og Spidsglas; Porcellæn og Stentøj var ukendt. Naar Inventariet ikke omtaler Sølvtoj, betyder det ikke, at Parret intet ejede, men at det var bragt i Sikkerhed.

Tuxens Heste og Kreaturer er omtalte; han var godt kørende; han havde 2 smukke brune Køreheste, et nyt Seletøj, en ganske ny, beslaaet Postvogn og en „polsk Vogn“; han havde ogsaa et ældre Sæt Seletøj og en gammel Vogn, en Sælskinds Sattel med gult Sæde, For- og Bagtøj og alt Tilbehør samt 2 almindelige Sadler med alt, hvad dertil hørte.

I det hele synes Tuxen at have været særdeles vel stillet i økonomisk Henseende. Hans Moder, som boede hos ham, ejede endnu Søgaard, da han giftede sig, og med sin Hustru fik han betydelige Midler; mange af de kostbarere, i Inventariet nævnte Genstande betegnes som nye og er altsaa anskaffede efter Brylluppet. Han maa have haft mange rede Penge mellem Hænder; han gjorde store Udlæg for sine Kongelige Herskaber, og skønt han satte mange Penge til, blev han dog ikke ruineret.

Det smukt udstyrede Hjem med de kostbare Møbler, de talrige Malerier, de mange Spisestel, det om en høj Kogekunst vidnende Køkken, Brygger- og Destillerkedlerne tyder paa, at man har ført Hus i Ridefogedboligen; den velbespændte Karosse og den broget malede russiske Slæde fortæller, at Parret har deltaget i Selskabslivet baade hjemme og ude, baade Sommer og Vinter. Til Omgangen hørte Major *Vendelbøe* paa Sandbjerg, Præsten i Birkerød, Hr. *Henrik Gerner*, Ridefogeden i Frederiksborg Amt *Hans Madsen*, Birkedommeren (Birkefogeden) paa Hørsholm, *Søren Mikkelsen*, Ting- og Skifteskrivaren samme Steds, *Ingvør Lauritsen (Lassen)*, og utvivlsomt adskillige af Hoffunktionærerne. Om hans Forhold til *Hans Rostgaard* paa

Krogerup, der 1656 blev Ridefoged over Kronborg Amt, ved man ikke noget rigtigt; medens alle ovennævnte Personer omtales i hans Papirer, iagttager han fuldstændig Tavshed om denne sin Kollega, der til Gengæld heller ikke nævner ham i sine Optegnelser. Efter Krigen fik han sin unge Fætter, Søren Petersen Tuxen, ansat som Sognepræst i Asminderød-Grønholt, og 3 Aar efter, i Juli 1664, fik han ham gift med ovennævnte Ingvor Lauritsens Steddatter, Kirstine Johansdatter¹. I Tiden mellem 1656 og 1658 skænkede Christine Jostens Lorenz Tuxen 2 Børn, en Søn, der naturligvis blev kaldt *Christian*, og en Datter, der lige saa selvfølgelig kom til at hedde *Sophie Amalie*; Børnene blev antagelig døbt af Henrik Gerner. Christians Daab er sikkert bleven fejret med et stort Barselgilde; Major Vendelboe var Fadder og skænkede sin Gudsøn 3 smaa Jærnkanoer², som nok har bidraget deres til at gøre Dagen festlig. Sophie Amalie kom til Verden 1658³ i en alvorlig Tid, hvor der ikke var Tid til at feste. I Vinterens Hjærte var *Carl Gustav* gaaet over Isen fra den jyske Halvø til Sjælland.

Den 6. Februar modtog Lorenz Tuxen et Ekspresbrev fra Beslagssmed Joh. Gremberg, der var skrevet efter Kammertjener Jacob Petersens Ordre, og som i Dronningens Navn paalagde ham næste Dags Middag at møde i København med alle Hørsholms Bønder med deres Vaaben; hvis nogle var modvillige, „skal Du strax lade hannem sætte paa hans Hals“. De mødte alle som én; med 350 Mand rykkede Tuxen ud paa Christianshavn, hvor Styrken blev organiseret, inddelt i 2 Kompagnier og sat i Gang med at „vække“ Isen paa Gravene og slæbe Skytset op paa Voldene. Paa Tuxens Bekostning fik hvert Kompagni sin Fane, som Hofbetjentene senere benyttede under Belejringen. At Folkene var vel bevæbnede, bevidner Christianshavns Kommandant, Oberst Jan Baptista v. Ensse⁴; de fik ikke Ilddaaben; Roskildefreden den 26. Februar gjorde Ende paa Fjendtlighederne, og Tuxen vendte tilbage til Hørsholm med sine Folk.

Skønt Roskilde Freden var den haardeste, Danmark nogen Sinde

¹ Se om dem min Afhdlg. i nærv. Aarb. 1919, S. 1—21. ² Inventar 1659. ³ Bobé: Fra den Reventlowske Familiekres, B. VI, S. 525. ⁴ Dsk. Mag. 5. V. S. 275 f.

er gaaet ind paa, fandt Carl Gustav snart, at han havde ladet Kong Frederik slippe for let; den 6. August 1658 indskibede han sine Tropper i Kiel, og Dagen efter løb hans Skibe ind i Korsør Havn. „Uden skellig Grund, uden Varsel, uden Krigserklæring paa Trods af sin Tids og alle Tidens Folkeret begyndte han sit Overfald paa Danmark¹“. Denne Gang blev Tuxen ikke beordret til København, Dronningen befalede ham tvært imod at blive paa Hørsholm; dog skulde han straks føre hendes Ejendele til København; han fik da ogsaa ført de kostbareste Sager og sit eget Sølvtoj til Hovedstaden; men det pludselige og ganske uventede Overfald havde lammet Bønderne, saa at de ikke var at formaa til at gøre en rigtig Kraftanstrengelse; en stor Del af Dronningens Sager og alle Tuxens Ejendele, hans Hustru og Børn maatte lades i Stikken, og de Forsøg, man senere gjorde paa at redde noget, var forgæves, da de svenske Krigsskibe spærrede Søvejen, medens Staden den 11. August blev berendt af General Carl Mauritz Lewenhaupt. Tuxen selv blev, da han efter Ekspeditionen til København med Dronningens Gods vilde vende tilbage til Hørsholm, anholdt af Svenskerne, og det varede 2 Døgn, inden han fik Lov til at drage hjem². Her indtraf ogsaa „den svenske Hofintendant Joh. Løvenkrone med en Secretarius og et Parti af den svenske Konges Drabanter til Hest“, ansatte en svensk Hofenspænder³ ved Navn *Daniel Olsen* som Opsynsmand, optog Inventar over, hvad der fandtes, tog Tuxens Vogn og Heste og bortførte en Del af hans Sengeklæder; saaledes beretter Ladefogeden paa Hørsholm, Søren Nielsen⁴. Denne Daniel Olsen sammen med en anden Enspænder blev boende paa Slottet for som „Salvaguardie“ at beskytte det mod Plyndring og Vold.

Saaledes forefandt Tuxen Situationen, da han efter nogle Dages Fraværelse kom hjem; men langt fra at tabe Modet eller at anvende al sin Kraft paa at redde sig selv, sin Familie og sin Ejendom, aab-

¹ Danmarks Riges Historie, B. IV, S. 401. ² L. Tuxens Afregn. III Nr. 151.

³ En Enspænder var oprindelig en Adelsmand, der kun mødte personlig til Krigstjeneste uden Svende og Dreng; senere brugte man ogsaa Udtrykket om hvervede, der mødte ene, uden Følge. De stod noget over de menige Ryttere.

⁴ Dsk. Mag. 5. V. S. 274 Nr. 24.

nede han en lønlig Krig, som han med største „Perikkel“ og under de største „Tribulationer“, Farer og Lidelser førte gennem et helt Aar til Gavn for sin Konges Sag, til Skade og Fortræd for Fjenden og sig selv. Ikke mindre end 21 Gange sendte han „Breve og Kundskab igennem Fjendens Vagt og Flaade ind i Kjøbenhavn udi Krigstiden“, og han afholdt alle Udgifterne ved disse farlige Ekspeditioner, der beløb sig til 1050 Rdlr.¹ Det vigtigste af hans Sendebud var den ofte omtalte Ingvor Lauritsen; ham var det, der „paa Kgl. Mayt vor Allernaadigste Herres gode Behag bragte Kundskab herind, endog paa den 3. Dag tilforn førend som Fjenden til Storm ansatte“², ligesom han 3 Uger før Stormen af Tuxen blev sendt ind i Staden for at berette, hvorledes en fornem Person sendte en som Betler forklædt Karl med Breve, indsyet i Skosaalerne, til den svenske General Grev Clas Thott³. Birkefogeden, Søren Mikkelsen, stod Tuxen trofast bi ved Udførelsen af Efterretningstjenesten; da det ikke var lykkedes at faa Baade fra Hvén, som jo var Hørsholm Birk underlagt, hjalp Birkefogeden Tuxen med at ordne Efterretningstjenesten ved Hjælp af Fiskerne fra Nivaa, der skjulte deres Baade i Ellemoserne og flyttede bort fra deres Huse, saa at Svenskerne ikke kunde indkvartere sig der. Med største Livsfare satte de raske Fiskere ved Nattetid, „naar Patrouillen var passeret“, deres Baade i Vandet og roede gennem Drivis eller forbi de fjendtlige Vagtskibe med „Forfriskning, Folk og Kundskab til København“. Til Tider maatte de ogsaa gaa over Isen, naar Baadene ikke kunde komme igennem; kun sjældent gik det galt; men paa Slutningen blev en Bonde fra Rungsted, Christoffer Spillemand, fanget af Svenskerne og tilstod, at han havde bragt „Kundskab“ til København, og at Lorenz Tuxen havde sendt ham⁴. Denne optraadte ikke blot som Leder men ogsaa som

¹ Dsk. Mag. 5. V. S. 259. ² Ingvor Lauritsens Ans. om at blive Herredsfoged i Barse Herred. (Sjæll. Missiver 29. August 1659, Nr. 1162). Hans Rostgaard vil ogsaa have indsendt Advarsel om Stormen (Nærv. Aarb. 1908, S. 98).

³ Dsk. Mag. 5. V. S. 260, Nr. 3. Det var vist nok Ebbe Ulfeldt, der korresponderede med Grev Clas Thott.

⁴ Søren Mikkelsen til L. Tuxen ⁶/₁ 1661; Attest fra 2 Nivaa Fiskere ¹⁰/₆ 1660; do. fra M. Langemark og M. Melhorn, General Toldforvalter og Toldbetjent af 30. og 31. Maj 1660; Kgl. Gemaksforvalter J. H. Heidemanns Brev til L. Tuxen. Kbh. ⁹/₃ 1675. (Dsk. Mag. 5. V. S. 250 ff, Nr. 1, 2, 5, 6, 9).

aktiv Deltager; 8 Dage før Stormen gav han sig i Lag med nogle svenske Artillerister, som skulde transportere Kanoner til København; han drak dem fulde, og imidlertid fornaglede Fanesmeden (Dyrlægen) Anthoni Germans de 4 Stykker Skyts. Dernæst anbragte de 2 Mænd en Del af Fjendens „Fyrværkerisager“ paa Bunden af en Mose. Senere paa Aaret lod han den svenske Konges Livheste fra Sparepenge ved Frederiksborg bringe til København; det kostede 80 Rdlr., maaske mere end Dyrene var værd¹. Datoen for denne Bedrift kendes ikke, heller ikke ved man bestemt, naar det langt alvorligere Anslag mod „den svenske Konges Kancellikiste“ blev udført; men det har sikkert været i Forsommeren 1659. For en meget høj Betaling formaaede Tuxen Peter Larsen, der var Rytter i Cai Lykkes til Svenskerne afstaaede Regiment, og som „en svensk Ritmester havde undt ham til en salvaguardie udi Isterød“, til sammen med nogle „Trompetter Drengene af Nærum“ at forsøge paa at bemægtige sig den Kgl. svenske Sekretær F. Joel Örnsteds Brevkiste. Imellem Nærum og Høsterkøb lagde de sig i Baghold, 2 „Kancellister“ blev nedlagte, Kisten plyndret, og en Del Breve leverede til Tuxen. Anslaget lykkedes for saa vidt; men 2 af Deltagerne, deriblandt Rytteren, blev fangne og radbrækkede paa Ibstrup. Derimod lykkedes det ikke at faa fat paa Skytten paa Hørsholm, Laurits Knudsen, som Svenskerne havde mistænkt. Et Par Bønder fra Høsterkøb skjulte ham i en hul Eg og „spisede ham ved Nattetid“; en Trop svenske Ryttere hvilede og græssede deres Heste en halv Snes Skridt fra hans Tilflugtssted; men „Gud bevarede hannem, at de blev hannem ikke var“². De ulykkelige Ofre har næppe vidst, at det var Tuxen, der stod bag Anslaget; i hvert Fald røbede de ham ikke; heller ikke Svenskerne havde Mistanke til ham; han stod tvært imod paa en udmærket Fod med de høje Officerer og færdedes uantastet overalt; han drev endog Hestehandel med dem; men bag deres Ryg arbejdede han imod dem og smedede Anslag i stor Stil mod deres Konge, og det ikke blot mod hans Magt, men ogsaa mod hans Person.

Efter at Stormen paa København Natten den 10.—11. Februar var

¹ Dsk. Mag. 5. V. S. 263, Nr. 11. ² Do., S. 264 f, Nr. 14, 15, 16.

afslaaet, begyndte den danske Regering at forberede en offensiv Op-træden mod Svenskerne. Den 17. Maj befalede Kongen, at der omkring paa Sjælland skulde samles Folk til Københavns Undsætning; Meningen var, at et Hjælpekorps fra Jylland over Laaland-Falster skulde rykke til Hovedstaden og forene sig med de derværende Tropper og det sjællandske Opbud. Det første Maal maatte ganske naturligt blive Erobringen af den befæstede Lejr *Carlstad*, der optog hele Terrænet mellem Brønshøj og Utterslev med højre Fløj ved Brønshøj Bakkegaard, venstre ved Bispebjerg Mølle. Tuxen paatog sig det farlige Arbejde at skaffe et Kort over Lejren; han introducerede den tidligere omtalte Otto Gutfeldt hos nogle af de fornemme svenske Officerer, hvis Portrætter han skulde male, „og da haver han (Tuxen) adskillige Gange Fortifikationen af Fjendens Lejr med mig beset“, hvorefter Gutfeldt havde afmaalt og aftraadt (afskridtet) Lejren og tegnet Kortet, som Tuxen saa gennemgik med ham og korrigerede i selve Lejren, i Terrænet om denne og paa Ibstrup; Planen var meget detailleret med Angivelse af hvert Regiments Plads og de høje Officerers Kvarterer. Tuxen vilde have sendt den ind til København med en af sine Fiskerbaade; men han fik en nemmere Lejlighed med „en fornemme dansk Cavalier“, der var løskøbt og tog tilbage til Staden¹. Dette Arbejde blev betalt med 100 Rdlr., som for saa vidt kunde have været sparede, da Hjælpekorpsset fra Jylland ikke kunde komme, og Fremrykningen fra København udeblev; men en dristig Handling var det, og den havde aldrig kunnet lade sig udføre, hvis Tuxen ikke havde været en stor Diplomat og en flink Ingeniør, der kunde føre Svenskerne bag Lyset og retlede den med Krigsbygningskunsten ukendte Maler. I Brønshøjkvarteret bærer en nyanlagt Vej hans Navn; men der er næppe mange af de Vejfarende, der ved hvorfor.

De hidtil nævnte Anslag og Foretagender træder ganske i Skyggen for det dramatiske Forsøg paa at tage Kongen af Sverige til Fange og generobre *Kronborg*, som paa en saa forsmædelig Maade havde overgivet sig den 6. September 1658². De svenske Tropepestyrker, der i Carl

¹ Dsk. Mag. 5. V. S. 262, Nr. 10. ² Se herom K. C. Rockstrohs Afhdlg. i nærv. Aarbog 1907, S. 46—64.

Gustavs Fejden optraadte paa den danske Krigsskueplads, som omfattede Halvøen og Øerne, var spredte og forholdsvis smaa; nogen stor Besætning kunde der ikke afsés til Kronborg; foruden nogle af de tidligere danske Fæstningsbetjente og Artillerister, der havde taget svensk Tjeneste, men ikke ret var til at stole paa, fandtes der i Begyndelsen af 1659 kun „nogle Bønderdrenge (Karle) fra Vestgötland, som hverken havde Lunter, Kugler eller Krudt“. Det var saa meget mærkeligere, som det svenske Kongepar residerede paa Slottet, medens deres Livvagt og Drabanter var indkvarterede i Byen. Hertil kom, at der til Arbejde paa Kronborg stadig anvendtes et stort Antal danske Bygningshaandværkere, der blev slet behandlede, forplejede og betalte og derfor var lige saa misfornøjede som de talrige Bønder, der blev udskrevne til Fæstningsarbejde. Indtil Kl. 9—10 Aften kunde enhver uantastet gaa ud og ind ad den slet bevogtede Fæstningsport¹. Her syntes virkelig at være Mulighed for et godt Kup.

Om det er Tuxen, der først har faaet Ideen til Generobringen af Kronborg, vides ikke; men sikkert er det, at han snart blev den drivende Kraft; han var jo en modig Mand, et godt Hoved, kendt og afholdt af Ven og Fjende, vant til at befale, og saa raadede han over forholdsvis rige Midler, som han ikke var bange for at bruge i sin Konges Tjeneste. Ved hans Side stod Henrik Gerner, Sognepræst til Birkerød, en i mange Retninger fremragende Mand, som vel ikke havde tænkt paa at være aktiv Deltager, men som kom til at spille en vigtig Rolle i Forsøget paa at overrumple Kronborg; endnu den Dag i Dag er hans Navn knyttet dertil. I Præstegaarden opholdt sig i Tiden efter Stormen paa København en engelsk Oberst Rich. Hutchinson, der for Carl Gustavs Regning havde hvervet et lille Regiment paa 300 Englændere, som i Løbet af Feltoget var skrumpet ind til ingen Ting; det var kort sagt „caput“. Obersten kunde hverken faa Penge til at komplettere det for eller Godtgørelse for, hvad han havde lagt ud, ja han kunde ikke engang faa Afsked og var som Følge heraf „malcontent“. Ganske blottet for Midler tog han som en fattig Udlænding sin Tilflugt til Hr. Henrik, der havde studeret i Oxford og var det

¹ Berendt v. Pfahllens m. fl. Attest 16. Juni 1660. Dsk. Mag. 5. V. S. 265, Nr. 17.

engelske Sprog fuldkommen mægtig. Hutchinson mente ikke at være Kongen af Sverige noget skyldig, da denne havde behandlet ham slet, og lod sig for gode Ord og Betaling af Tuxen og Gerner overtale til at yde Bistand til Generobringen af Kronborg. Han skulde vinde de for svensk Regning hvervede engelske Søfolk, der var om Bord paa den engelske Flaade under Lord Montague, og som ligeledes var malcontente, da de ikke, som det var lovet dem, fik deres Penge straks efter Ankomsten til Sundet. Obersten gik om Bord paa Flaaden; af Tuxen, hos hvem han jævnlig opholdt sig, fik han en Del Penge, og i Hans Rostgaards, Løjtnant Jonas Sartors og Fændrik Berendt Pfahls Nærværelse udbetaltes der i Helsingør til ham 1000 Dukater, som Kammerjunker Corfits Trolle skal have bragt fra København. Hans Søn blev som Gidsel paa en af Tuxens Baade sendt til København¹. Paa de tidligere danske Artillerister og Fæstningsbetjente kunde man gøre Regning, ligesaa paa Bygningshaandværkerne, og Tuxen, der skulde stille Arbejdsmandskab, havde truffet Forberedelser til at sende en Del raske Karle med skjulte Vaaben, deriblandt utvivlsomt de 12 Skytter om hvem mere nedenfor. Størst Vanskelighed har det vel kostet at vinde Ole Stenvinkel, der havde været dansk Ingeniør og nu tjente Carl Gustav i samme Egenskab; hans Medvirken var absolut nødvendig; det var ham, der kommanderede Haandværkerne og Arbejdsmandskabet. Antagelig har Kongen af Danmark paavirket ham, og en større Pengesum er sikkert blevet anvist ham; saa meget er vist, at han lod sig overtale til at lede Overrumplingsforsøget. Hvorledes dette skulde sættes i Værk, ved man egentlig ikke; nogen skriftlig Operationsplan har der ikke foreligget; det var alt for voveligt at udfærdige en saadan. Det blev dog et opsnappet Brev, der røbede Sagen, som det Maaneder igennem var lykkedes at holde hemmelig, skønt mange Mennesker var implicerede i den. Den 26. Januar 1659 blev en Mand, der bragte Bud fra Helsingør til København, fanget, og det Brev, han havde hos sig, blev leveret til Kommandanten paa Kronborg. Paa Grundlag af de Oplysninger, det indeholdt, blev først Henrik Gerner arresteret,

¹ Nærv. Aarvog 1907, S. 69 f.

3 Dage efter 14 andre, deriblandt Ole Stenvinkel, og i de følgende Dage endnu en halv Snæs. Tuxen var ikke iblandt disse, heller ikke Rostgaard; men de havde ikke den bedste Samvittighed, og da en skønne Morgenstund en svensk Patrouille kom ridende ind til Hørsholm, sprang Tuxen i Søen, svømmede over til den modsatte Bred og flygtede til Helleholmen. Hans Lauridsen, en Fisker fra Smidstrup, beretter den 14. Maj 1660, at han 14 Dage efter St. Hansdag, altsaa omkring ved den 8. Juli 1659, ved Nattetid kom ud til ham i Kildemosen, hvorfra han paa hans Anmodning gik til Rungsted for at bede Peder Svend føre Tuxen til København i sin Baad; en Baad i Humlebæk, han havde gjort Regning paa, var borte; den havde nemlig Rostgaard benyttet til sin Flugt. Da Peder havde mange Betæneligheder, lovede Hans at gøre et Forsøg med sin Baad, som Svenskerne havde givet ham Lov til at fiske med om Dagen, mod at de om Natten tog Aarerne i Forvaring. Tuxen sendte ham da til Hørsholm efter et Par, som han skulde skjule under Mønningstørven paa sin Fiskerhytte. Meningen var, at Ladefogeden paa Hørsholm, Simon Pedersen, og Vangevogteren, Peder Skovhuus, naar Tuxen var undkommen, skulde skyde hans Ridehest ved Hulsø, som laa ved Vallerød, Nord for Rungsted, og udsprede Rygter om, at Svenskerne havde nedlagt ham og sænket hans Lig i Søen, hvorhos de skulde lade lyse efter ham paa Prædikestolen „og for de svenske Øvrigheder sørgelig give tilkende“. De to brave Tjenere skulde saa have taget sig af Tuxens Hustru, Børn og „frelst hans Gods i muligste Maader“. Men nu udeblev Baaden fra Humlebæk, og der blev ikke Lejlighed til at gøre Hans Lauritsens sejlklar, da Peder Svend havde fortalt, at „Tuxen sad i Helleholms Kildemose og vilde undvige“. En talrig Rytterstyrke holdt i Rungsted rede til at omringe hans Skjulested; han besluttede da ligesaa gerne at springe i det, lod Ladefogeden sadle op, red med ham og Vangevogteren til Rungsted og overgav sig¹. Den næste Morgen tidlig blev han afleveret paa Kronborg. Han var altsaa ikke saa heldig som Hans Rostgaard, der efter Anslagets Opdagelse i en Baad ved Nattetid flygtede til København efter at

¹ Dsk. Mag. 5. V. S. 267, Nr. 18, 19.

have skudt „Hesten ihjel ved en stor Morads“, en Mil fra Krogerup. Han tog sin Tilflugt til Landsdommer Jens Lassons Hus og opholdt sig der „udi et Kammers stille udi 11 Maaneder, og var faa enten Svenske eller Danske, som vidste, at jeg var i Live“¹. Fra Begyndelsen af Juli 1659 var Rostgaard saaledes ude af Sagaen, men Lorenz Tuxen var ikke nær færdig endnu.

Grunden til, at Svenskerne vilde have fat i Tuxen, var ikke den, at man mistænkte ham for Delagtighed i Anslaget mod Kronborg; han var kun anklaget for at have sendt Efterretninger til København; hverken Stenvinkel eller Gerner eller nogen anden af Arrestanterne havde angivet ham. Han nævnes heller ikke i Dommen, der den 18. Juli blev fældet over 15 Deltagere, af hvilke de 3: Stenvinkel, Henrik Gerner og Student Gregers Hansen blev dømt fra Livet, medens de andre slap med større eller mindre Bøder. Kun Stenvinkel blev henrettet; han var for saa vidt ogsaa den mest skyldige, som han var i den svenske Konges Tjeneste. Tuxen, Berendt Pfahlen og adskillige andre blev løsladte efter et Par Ugers Arrest, uden at der blev rejst Sag imod dem; men det blev en dyr Historie for Tuxen, der betalte Bøderne for sin Birkefoged og formodentlig for flere andre, ligesom han maatte bløde for de „Kundskabere“, han havde benyttet; formodentlig er der ogsaa gaaet noget til Bestikkelse. I sin Afregning anfører han: „For mit Fængsel med Stenvinkel bekostet (foruden den store Fare og Angst og Spot, jeg maatte der udstaa for Kgl. May⁴) paa Kronborg og ellers i adskillige Maader 1500 Rdlr.“²

Hvor ren Tuxen er gaaet ud af denne „Tribulation“, kan ses af en Skrivelse, som Grev Gabriel Oxenstiernas Sekretær, Daniel Lendtz, den 23. Juli sendte ham fra Frederiksborg; efter at have udtalt sin Glæde over Løsladelsen, meddeler han, at Hs. Excellence har udtalt, at han ønskede, at Tuxen var i hans Tjeneste og vilde være ham lige saa tro, som han havde været sin Konge; han behøvede kun at sige til, saa vilde Sekretæren straks give sin Herre Underretning. Brevet slutter med en Tak for de Bær, han havde sendt; flere af samme Slags eller andre Frugter vilde være meget velkomne³. Men

¹ Nærv. Aarb. 1916, S. 66. ² Dsk. Mag. 5. V. S. 269, Nr. 19. ³ Do., S. 269, Nr. 20.

Tuxen tænkte paa alt andet end at gaa i Kongen af Sveriges Tjeneste. Oxenstierna havde tidligere vist Tuxen Velvilje; han havde saaledes hjulpet ham med at hindre Dalkarlene i at ødelægge Ibstrup, som de kort efter Stormen paa København var begyndt paa at nedrive for at benytte Materialerne ved Opførelsen af deres Barakker. De skyldige blev straffede, og Tuxen lod Skaden udbedre, saa vidt Forholdene tillod det¹.

Forsøget paa at *tage Carl Gustav til Fange*, samtidig med at man overrumplede Kronborg, var jo strandet; men Tuxen udpønsede en ny Plan, der ikke krævede saa stort et Apparat. Skønt Kongen af Sverige maatte vide, at der var stærk Gæring i Nordsjælland, vedblev han i Selskab med Hannibal Sehested at færdes mellem Kronborg og Lejren for København i en 6-spændig Karosse, undertiden med en Eskorte paa 12 „ilde monterede Ryttere, sommetider mindre, og saa vel ganske ingen“; ved Nivaa passerede han gennem et tæt Ellekrat, der gik ned til Stranden, og her lagde Tuxen et Baghold for ham. I Ellemosen tæt nede ved Stranden skjulte han en „før Jolle“, „forsamlede atter hemmelig 12 Skytter“, som skjulte sig i Krattet langs Vejen, gav hver af dem 30 Rdlr. paa Haanden og lovede dem yderligere 1300 Rdlr. og „hvis Ære og Forfremmelse deraf kunde desforuden erhverves“, dersom de kunde fange Kongen og føre ham til København levende eller død. Men Attentatet mislykkedes „mig til Hjærtesorg og Skade“; en af Skytterne gav Ild i Utide, en af Kongens Forridere blev ramt i højre Haand, Karossen standsede, Kongens „Husgeraadsmester“ kom til med nogle Folk, og Skytterne begav sig paa Flugten med uforrettet Sag og „dulgte sig udi Buskene“. Efter den Tid rejste Kongen kun med en Eskorte paa 120 Ryttere².

Heller ikke dette dristige Foretagende gav Tuxen Anledning til at forlade Hørsholm; det var først, da hans Delagtighed i Forsøgene paa at *sende Rekrutter til København* kom for Dagen, at han følte Jorden

¹ Dsk. Mag. 5. V. S. 272 ff, Nr. 23. ² Do., S. 270, Nr. 21. Relationen er ikke helt klar og kan give Anledning til Misforstaaelse; men af Tuxens egenhændige Uddrag fremgaar klart nok, at, da det første Forsøg paa at fange Carl Gustav paa Kronborg mislykkedes, gjorde han et nyt Forsøg paa at tage ham ved Nivaa; der er ikke Tale om et Forsøg i det Tidsrum, da Kronborg blev belejret.

brænde under sine Fødder og søgte at slippe ind til Hovedstaden¹. Hjælp dertil fik han fra den engelske Flaade; men det kunde ikke ske officielt. En af de sidste Dage i August 1659 vilde han med Hustru, Børn og en Datter af Oldfruen paa Hørsholm gaa om Bord paa den engelske Fregat „Indianeren“, der laa mellem Sjælland og Hvén; da de stod i Begreb med at bestige Skibets Baad, der var sendt ind for at hente dem, kom den svenske Kystvagts og vilde tage Tuxen med sig; men de engelske Søfolk nægtede at udlevere ham, og han kom ud paa Fregatten; her indtraf 2 svenske Officerer, der forlangte, at „Hørsholmsmanden“ skulde følge dem; Fregatchefen tillod ikke dette, men lovede at landsætte ham i Løbet af Eftermiddagen paa det Sted, hvor han var gaaet i Baaden; Tuxen aftalte imidlertid med en Dunkerquer, som var om Bord, og et Par engelske Matroser, at de skulde ro ham i Land i en af Skibsjollerne; men naar de var kommen Fregatten af Syne, skulde de ændre Kurs, ro ad København til og aflevere ham med Familie til det første danske Skib, de traf paa; da Fregattens store Skibsbaad med Skibets Løjtnant om Bord fulgte efter Jollen, røg den Plan dog i Lyset, og Tuxen maatte gaa i Land i Vedbæk. Her ventede de svenske Ryttere paa ham og erklærede, at de nok skulde følge ham, men den engelske Løjtnant sagde, at han havde hentet ham og skulde aflevere ham dér, hvor han kom fra; imidlertid trak Tuxen og hans Familie sig tilbage til en Fiskerhytte, der laa tæt ved Stranden, og den engelske Løjtnant lod sig overtale til at overlade ham Dunkerqueren, en Korporal og nogle Matroser, der skulde følge ham til Hørsholm. Svenskerne besatte Strandbredden, Løjtnanten tog Afsked med dem og sagde, at nogle af hans Folk havde fulgt Tuxen og hans Familie hjem, og saa sejlede han af med begge Baade. Noget efter gik Dunkerqueren ned til Stranden, hvor der laa en Baad oppe paa Land, som Svenskerne havde slaaet Stævnen itu paa, for at den ikke skulde kunne bruges, og den lejede han af en Englænder for 20 Rdlr. Da han tumlede med den, kom Rytterne og forbød ham at røre ved Baaden; men han sagde, at han havde gaaet den lange Vej til Hørsholm, og nu skulde han

¹ Dsk. Mag. 5. V. S. 264, Nr. 13.

og hans Folk om Bord og afløse Vagten, men da Løjtnanten havde taget begge Baade med sig, havde han maattet laane denne Baad, som han skulde tilbagelevere den næste Dag; den tilhørte tilmed en Englænder. Da Svenskerne mente, at han vilde bruge den til at bringe Hørsholmsmanden til København, spurgte han i en fornærmet Tone, hvorfor de havde saa ringe Tro til ham; Svenskerne og Englænderne var jo gode Venner. Medens de snakkede sammen, sad Tuxen og hans Familie i Angst og Spænding bag Vejhegnet. Han gav den engelske Korporal 1 Rdlr. til at traktere Svenskerne med Brændevin hos en Marketender, og medens det gik for sig, satte Englænderne Baaden i Vandet; de svenske Ryttere stod langs Bredden; Korporalen og Dunkerqueren satte Matroshuer paa Hovederne af Kvinderne og førte dem i den mørke Augustaften gennem Rytterkæden om Bord; da Tuxens Barn græd, overdøvede Søfolkene dets Skrig med en larmende Afskedshilsen til Svenskerne. Saa roede de ad København til, og Familien kom om Bord paa en dansk Skude. Oldfruens Datter, hvem denne Beretning skyldes, fortæller, at de engelske Søfolk senere opsøgte Tuxen og fik Penge af ham. Dunkerqueren besøgte ham efter Fredsslutningen og boede en Tid hos ham paa Hørsholm¹. Den Rejse kostede ham 100 Rdlr.; men de var vel anvendte.

„Fra den 31. August 1659, da jeg |: Gud ske Lov :| om Natten formedelst de engelskes Hjælp slap fra de svenske og igen i Kjøbenhavn kom, har jeg selvferde til Stadens Defension gaaet til Volds til den 1ste Martis 1660. Bekostet paa Person daglig til dem og deres Geværers Underholdning 12 Sk. er imidlertid 84 Rdlr.“² Imidlertid holdt Rostgaard sig skjult paa Jens Lassons Kvistkammer.

Da Tuxen efter Fjendtlighedernes Ophør kom hjem, fandt han Huset tomt; hans Ejendele var borte, hans Velstand svunden som Dug for Solen. Det øvrige Slotsinventar var røvet, og der var øvet Hærværk paa Slottets Bygninger og Godsets Bøndergaarde. Lade-gaarden ved Ibstrup var nedrevet, Tømmer og Sten var anvendt til Hyttebygning; der blev akkurat saa meget tilbage, at Ladefogeden og „Salvanguardierne“, som ikke synes at have været til megen Nytte,

¹ Dsk. Mag. 5. V. S. 271, Nr. 22, ² Do., S. 275.

kunde komme under Tag. Tuxen lod Barakkerne nedbryde og Lade-
 gaarden genopføre¹. Om Tuxens Arbejde med at afhjælpe den Skade,
 Dronningens Gods havde lidt under Krigen, er der allerede talt; men
 samtidigt arbejdede han energisk paa *at bringe sin egen Økonomi paa*
Fode. Sit Tab beregnede han til 2222 Rdlr., sine Udlæg i Kongens
 Tjeneste til 5000; han krævede alt i alt dog kun en Erstatning paa
 6500 Rdlr. Ruineret var han ganske vist ikke, men at genoprette
 Hjemmet vilde koste det meste af, hvad han havde tilbage; han syn-
 tes da ogsaa, at han fortjente ikke blot en nogenlunde ordentlig Er-
 statning, men ogsaa en Belønning for god Tjeneste. Hermed havde
 det dog lange Udsigter, Statskassen var tom, og de Kilder, der skulde
 fylde den, var stoppede, om ikke udtørrede. Kongeparret havde dog
 ikke glemt sin tro Tjener; den 16. Februar 1661 bestemte Kongen, at
 Lorenz Tuxen aarlig skulde have 700 Rdlr. af Øresunds Told „frem-
 for alle andre Assignationer“². I Tidsrummet til 15. Marts 1663 fik
 han i alt udbetalt 1800 Rdlr.³; men saa stoppede det op, og i Hof-
 mønsterskriverens Ruller hedder det: „contramanderet“³. Paa et løst
 Blad i Hofrullen for 1670 siges om denne Pension, at der ikke hav-
 des nogen Konfirmation derpaa. Herpaa var der dog raadet Bod,
 idet der den 17. Februar 1664 blev udstedt et „Bevillingsbrev“ paa
 en Lorenz Tuxen og hans Hustru „for gjorte Tjeneste udi seneste
 Krigstid“ tilkommende Pension paa 700 Rdlr. „aarligen udi deres
 Livstid“. Nu begyndte Kilden atter at rinde; men Straalen var tynd;
 i 1664 fik han 100 og i det følgende Aar 300 Rdlr., og dermed var
 det forbi; ganske vist slap han for at betale 560 Rdlr. i „Prinsesse-
 styr“; men 12. Maj 1677 anslog han sit Tilgodehavende til 9067
 Rdlr., „hvorpaa intet er oppebaaren, efter den Efterretning her udi
 Hs. Kgl. Maj. Skatkammer haves“⁴. Det havde dog været Meningen
 at betale Tuxen den Del af „Benaadningen“, 4277 Rdlr. 3 Sk., som
 han 11. Februar 1669 havde tilgode; ja man vilde yderligere give
 ham 6000 Rdlr.; men saa skulde det ogsaa være Slut med „Benaad-
 ningen“, selv om Tuxen og hans Hustru blev ved at leve, og, hvad

¹ Dsk. Mag. 5. V. S. 272 f, Nr. 23. ² Hofmønsterskriverens Ruller 1661, Nr. 330.

³ Skatkammerets Besoldningsbog B. Fol. 149; Fol. 200. ⁴ Afregn. III Nr. 151.

værre var, det var underforstaaet, at den meget omtalte Benaadning skulde betragtes som Erstatning for de økonomiske Tab, Tuxen havde lidt i Krigstiden, og ikke blot som Belønning for udvist Troskab, ydet Tjeneste og udstaaet Fare¹. Summen blev imidlertid ikke betalt, men var i 1677 svulmet op til lidt over 9000 Rdlr.; paa Skatkammerkollegiets Indstilling af 12. Maj s. A. resolverede Kongen: „Dette skal af Vores forhaandene Hofholdningsmidler eller først befindende Rgts- og Toldkonfiskations Restancer fremfor nogen anden betales“². Det gik imidlertid kun smaat med Betalingen; i Marts 1679, da Tuxen skiftede med sine Børn, opgav han til Skifteefterretning, at Kongen skyldte ham 4700 Rdlr. af „den Øresundigste Benaadning“ og 5075 Rdlr. af de 6000 Rdlr., der var tilsagt ham i 1669; hertil kom 7110 Rdlr. for „adskillige Bekostninger og Tjenester i Belejringsstiden“, 6749 Rdlr. for Afregningen af 9. Marts 1674 og 15. Juni 1678, 1200 Rdlr. for ikke udbetalt Løn og 2000 Rdlr., som han i 1654 „havde udskikket til Flensborg til Allerhøjest bemeldte Hds. Maj. den Kgl. Frumoder“, og som Sophie Amalie altsaa skyldte ham. I alt skyldte Kongehuset ham 21704 Rdlr., idet et lille Beløb af den samlede Sum skulde indbetales til Holmens Kirke³. Medens Tuxen havde sørget for Attester for, at han virkelig havde gjort Kongen de „Tjenester“, som han angav, fremgik der ikke af disse noget „om Bekostning og Skadelidelsessummer“, hvorfor Skatkammeret henstillede til Kongens „Allernaadigste Bevilling, hvor vidt deraf maa godtgøres“⁴. Herpaa findes ingen Resolution, saa Sagen er henlagt.

Indtil Maj 1664 fungerede Tuxen som Dronningens Ridefoged og Fuldmægtig paa Hørholm, stærkt optaget af at afhjælpe den Skade, Krigen havde forvoldt; han tiltraadte saa Stillingen som *Hofkammerer*, hvormed var forbunden en Gage paa 600 Rdlr.; men i Betragtning af den „Benaadning“, der var ham og hans Hustru „hos Øresunds Tolder bebrevet“, havde Kongen „hannem kortet 300 Rdlr.“;

¹ Kopibog over Afregn. til Hofbetj. siden Nytaarsdag 1665; Skatkammerets Besoldningsbog D. Fol. 112; Skatkammerkoll. Paategn. ²⁴/₁₂ 1677.

² Afskr. i Afregn. III 151.

³ Skifte efter Lorenz Tuxens første Hustru Christine Joostens ¹²/₃ 1679 (Ldsark. for Sjælland. m. m.; Hofretten). ⁴ Afskr. i Afregn. III 151.

da Rentemester v. Støcken havde gjort opmærksom paa, at han havde 3 Gange mere at bestille end Forgængeren i Embedet, og tilmed ikke fik „Benaadningen“ udbetalt, blev den fulde Gage dog anvist ham¹. I den Skaanske Fejdes Tid kneb det atter haardt med Penge, og 1679 havde Tuxen 3 Aars Gage til gode². I 1664 fik han et lille „Ben“ som Inspektør paa Gisselfeld, der fra 1661 efter Cai Lykkes Domfældelse og til 1671 tilhørte Kongen; han skulde have 300 Rdlr. i Løn foruden nogle Ydelser; men da han 1. Maj 1666 traadte tilbage fra Stillingen, havde han hele Gagen til gode. Det lykkedes ham dog at faa Pengene efter mange Ansøgninger; paa Skiftet i 1679 er der ikke opført noget Tilgodehavende fra Hørsholm eller Gisselfeld. Hans gode Ven og Medhjælper, Ingvor Lauritsen, var Ridefoged paa Gisselfeld, og en Klokke i Ulsø Kirke bærer endnu disse 2 Mænds Navne sammen med Præsten Hr. Jens Perregaards og Aarstallet 1664³.

I sine Henvendelser til Skattekammerkollegiet beraaber Tuxen sig paa, „hvor saare højt jeg mig for denne Stad haver vovet, og alt det, jeg ejede, tilsat“; han beder „Gud formilde de gode Herrers Hjærter til min store Betryk“; han henviser til, at „min Hustru og haver opfostret Kgl. May. med hinders Bryst“; han klager over, at „vi fattige Folk saa møgid ringe er considereret, for hvis [hvilken] importerlige Tjeneste |: formedelst Guds Velsignelse til den Kgl. Flor |: saa velsignet gjort“, og han slutter: „Gud velsigne dem, som til ønskelig god Endskab vil forhjælpe og assistere“⁴. At Resultatet af disse Henvendelser, der maatte røre en Sten, kun blev ringe, skyldtes Finansernes slette Tilstand. Gennemblader man Tuxens „Afrejninger med Hofstaten“⁵, forfærdes man ved at se de store Restancer; næsten alle Hoffets Embedsmænd og Funktionærer har større eller mindre Summer til gode: 2 Liv- og Sadelknægte 1300 Rdlr., Hovsmeden 1020, Mundkokken 1400, Sølvpoppen 1063, Vognmesteren 4000 o. s. v., o. s. v.; kun ved et eneste Navn, den berømte Kobberstikker Albert Haelwegh, staar: „fuldt udbetalt“; ved sin Død skal han dog have

¹ Kgl. May. Hofruhle 1. Jan. 1670. ² Skifte 1679. ³ O. F. C. Rasmussen: Optegn. om Gisselfeld. Næstved 1868, S. 122 og 431. ⁴ Afskr. i Afregn. III 151. ⁵ Rentekammeret B VI 3 b og c.

haft 28 Rdlr. til gode. Under disse Omstændigheder er det ikke saa underligt, at man brugte alle Slags Kneb for at undgaa at betale Tuxen de Fordringer, som kunde bestrides; men selv, hvor der ikke forelaa ringeste Tvivl, som ved de Pensioner, Kongen havde tilsagt hans Hustru og Søn¹, kneb det med Betalingen. I 1671 anføres i Kammerregnskaberne, at „Lorenz Tuxens Kone“ har faaet 1000 Rdlr.; men i de følgende Aar er det næppe gaaet saa regelmæssigt til; 1674 faar hun 100 Rdlr. til et Par Køreheste og desuden „af Naade“ 50 Rdlr., og i hvert af de følgende Aar indtil hendes Død mindre Summer 1—200 Rdlr.² Paa Skiftet omtales, at der var Restancer paa denne Konto, men der siges ikke hvor store.

Under Belejringen havde Hofbetjentene „med Borgerskabet udstaaet alle Besværligheder og med største Berømmelse vist deres Mod og Tapperhed mod Fjenden“. I den Anledning benaadede Kongen dem og alle Centraladministrationens Betjente med en Række Privilegier, blandt hvilke her skal nævnes, at de selv, „deres Folk eller Tjenere“ ikke skulde være undergivne denne Stads Jurisdiktion eller svare for Byfogeden til Raadstuen eller Bytinget, hverken i kriminelle eller civile Sager, men staa under Vor egen Jurisdiktion³. De højere Funktionærer hørte ind under Hofretten, de lavere under Borgretten; Præsident og Assessorer var alle Hofbetjente. I Juni 1662 blev Hofretten sat paa Københavns Slot; der var 7 Bisiddere: Slotsskriveren, Slotsfogeden, Vinskænken, Drabantføreren, en Hofenspænder, en Trompeter og en Underskriver⁴. I 1679 blev Christine Lorenz Tuxens Bo behandlet af Sten Pedersen Bülow, Herold, Hans Pedersen Rose, Kapelmusikus, og Hans Balcke, Hofsnedker⁵; det var jo meget pæne Folk; men da Hofretten den 19. November 1681 fik sin Instrux⁶, blev den langt finere i sin S sammensætning; den skulde bestaa af Overhof-

¹ Sjæll. Teg. Nr. 211 1670; jfr. Side 16. Det synes, som om Sønnens Pension først skulde betales efter Moderens Død.

² Kgl. Kammerregnskaber. Udg. v. E. Marquard. Kbh. 1918, S. 77, 113, 118, 148, 181, 537.

³ Forordn. som er udg. siden Recessen Anno 1643 den 8. Marts og til 1664 den 8. Marts.

⁴ Nærv. Aarb. 1913, S. 33. ⁵ Oftnævnte Skifte. ⁶ Gehejmearkiv. Aarsberetn. B II S. 235—237.

marskalken, Præsident, Overkammerjunkeren, Overstaldmesteren, Overjægermesteren, Overskænken, en Etatsraad, Hofmarskalk, en Kancelliraad, en Kammerraad, en Kammerjunker, en Assessor af Kancellikollegiet, en af Kammer- og en af Kommercekollegiet. Borgrettens Præsident var Fodermarskalken; Assessorer var Slotsfogederne i København og paa Rosenborg, en Kancelliforvalter, en Renteskriver og en Køkkenskriver. I Hofretten af 1681 kunde Tuxen ikke have faaet Sæde; men i 1661 var han fornem nok til at blive *Vicepræsident*, og denne Titel bar han i hvert Fald endnu i 1680¹. Nogen Løn har der næppe været tillagt Stillingen.

Selv om Tuxen og hans Hustru ikke paa langt nær fik de Lønninger og Pensioner udbetalt, som Kongehuset havde tilsagt dem, levede de ikke som Fattigfolk. Han var en driftig Mand, som forstod sig paa Agerdyrkning og Fiskeri, Land- og Søvæsen. Selv efter at han var flyttet til København, drev han Agerbrug; i hans Gaard i Snaregade fandtes en Arbejdsvogn med 2 Fjæle og „2 Høstehaffuer, 1 Lasz-med“²; han ejede ogsaa en Jagt, „Den flyvende Havfrue“, med Mast, Sejl og Aarer, og en Jolle med Ror, Aarer, Baadshage og Øsekar³. Han og en Del andre Hofbetjente var „Participanter“ i Livkirurg Phil. Hacquarts Foretagender; de udrustede 2 Galioter, der fór paa Frankrig og begge i 1665 blev opbragte af Englænderne, skønt Danmark endnu ikke var i aaben Krig med dem. Skibene var vurderede til 15000 Rdlr. I den Anledning blev der i Juni 1666, skønt Danmark først i Efteraaret kom i Krig med England, beslaglagt engelsk Ejendom for henved 10000 Rdlr. i København og Helsingør. Endnu i 1670 var Sagen ikke ordnet⁴. Noget større Tab har Tuxen næppe lidt; i hvert Fald klager han aldrig over det.

Sine Penge satte Tuxen i faste Ejendomme. I 1668 købte han en anelig Gaard i Snaregade⁵; den var i 1678 vurderet til 4200 Rdlr. med Bryggerredskab, 8 Jærnkakkelovne, fersk Springvand i Gaarden, Jord, fri Grund, og Aaret efter tilskødede Kongen ham „et Stykke Jord til en Byggeplads, liggende her inden Fæstningen bag Slotshol-

¹ Pers. Tidsskr. 7 I. S. 37. ² Læssetræ (sønderjysk). ³ Skifte 1679. ⁴ Pers. Tidsskr. 7 V. S. 154 f. ⁵ Sjæll. Tegn. 1668 Nr. 113; 1669 Nr. 488.

men...“¹, d. v. s. i Stormgade. Den blev snart bebygget og var 1678 vurderet til 800 Rdlr. I Rungsted og i Smidstrup besad Tuxen nogle Smaahuse; desuden drev han Krusemose² mod at betale Landgilde³; han maa tillige paa en eller anden Maade have været knyttet til Asminderød, hvor han henlevede sine sidste Dage⁴.

I Snaregade havde Tuxen et stort og velindrettet *Hjem* med Sal og Stue, begge udstyrede med Kakkellovne, store Lysekroner, Borde af Eg og Ask, mange „Bagstole“ [Lænestole] betrukne med rødt Klæde, i Salen med, i Stuen uden Silkefrynser. I disse Rum fandtes ogsaa et stort Ibenholtsskab, en Symfoni og et Hakkebrædt [Musikinstrumenter]. Her var ogsaa de fleste af de talrige Malerier anbragte og de store Spejle med Ibenholtsrammerne. Af Billederne var der 3 „Mariner“, hvoraf det ene fremstillede Slaget under Øland, 2 Landskabsmalerier, nogle allegoriske Billeder: Følelsen og Synet, et Par „store Skilderier“ til 14 Rdlr. Stykket, hvis Emne ikke omtales. Det interessanteste er imidlertid „Conterfeyerne“; foruden nogle Billeder af Kongefamilien, Grev Rebolledo, General Holck og Adam Pentz fandtes der flere Portrætter af Lorenz Tuxen, af hans Hustru og Børn⁵ samt af salig Claus Kröger, hans Forgænger i Ægteskabet; et Skærmbærd med 6 Døre og „et skildret“ Skærmbærd med 4 Døre har vel ogsaa hørt hjemme i Opholdsværelserne; hvor Bogsamlingen og Vaabensamlingen var anbragte, kan næppe siges; de var langt mindre omfangsrige end dem, der gik tabt paa Hørsholm. De ostindiske Bordtæpper hørte hjemme i Opholdsværelserne, derimod har de talrige Gardiner hørt til Sovekamrene. Af Kamre fandtes adskillige; i 1679 nævnes Christians [Sønnens], Generalens, Sekretærens, Fader Abrahams, Friedrichs, Fiskemesterens, Pigernes og Køresvendens. Tuxens Hustru var dengang død, og hans Datter var gift. Naar Tuxens Kammer ikke er nævnt, maa det ligge i, at hans Seng- og Gangklæder ikke hørte med til Fællesboet. I de finere Kamre fandtes nye Sengesteder,

¹ Sjæll. Reg. XXVII 287—88 ²³/₇, 1669. ² Skifte 1679. ³ Do. ⁴ Pers. Tidsskr. 7 II. S. 144. ⁵ Den i 1883 afdøde Admiralinde Louise Charlotte Müller, f. de Tuxen, besad et Portræt af Sophie Amalie Tuxen, hendes Tipoldemoder, som overgik til hendes Søsterdatter, Hofjærgermesterinde Margr. Bech til Valbygaard. Alle de øvrige Familieportrætter er vistnok gaaet til Grunde i 1728, da Gaarden i Snaregade, som Sophie Amalie beboede, gik op i Luer i „den fyrgterlige Ildebrand“. (Gerh. Grove: Fortegn. o. Kbhs. Huse og Indb. efter Branden 1728).

medens Pigerne og Køresvenden laa i Slagbænke. Af Dynere fandtes 15 Under- og 10 Overdynere, deraf 2 Edderduns, samt 19 Hovedpuder, 21 Par Lagner af forskellig Kvalitet, et stort Antal Pudevaar, deraf flere med Kniplinger; men af Haandklæder havdes kun en halv Snes. Til 24 Duge havdes lige saa mange Servietter; men der fandtes 55 Alen bleget „Salvete Drejel“ og 126 Alen ubleget Drejel, derimod savnes det raa Hør- og Blaargarn, som man havde haft paa Hørsholm, og der er ikke opført nogen Rok i Inventariet. Af Tallerkener fandtes 7 Dusin, af Fade 31, alt af Tin; Køkkenet var vel forsynet med Kobber- og Jærngryder, Pander og Potter, Kobberkedler, Messingfade, Dørslag, Stegvender og Spid, Bradpande o. s. v. Der manglede intet af, hvad der hørte til et herskabeligt Køkken. De til Bagning og Brygning nødvendige Redskaber forefandtes ogsaa; derimod manglede der Brændevinstøj. Husets Sølvtojsbeholdning var vurderet til 290 Rdlr. Af de 12 Skeer havde Mette Stuepige forkommet den ene, men de 3 store, tunge Kander, det mægtige Saltkar, den lille forgyldte Kande, det store Laagfad, det forgyldte Halvpotbæger og den mindre Skaal var i god Behold.

Af Befordringstøj fandtes 1 Karosse og 1 Postvogn. I Stalden stod de Køreheste, Kongen havde skænket sin fordums Amme, antagelig ogsaa flere Ride- og Arbejdsheste, der ikke nævnes i Skiftet, som derimod omtaler de forskellige Staldrekvisitter, Køresvenden betjente.

Aaret efter Fredsslutningen døde Lorenz Tuxens gamle *Moder*; hvor hun har tilbragt Krigsaarene, vides ikke. Hun blev jordet i Birkerød Kirke, og der hænger endnu (1927), sammen med Henrik Gerners Lænker, den Tavle, hendes Søn lod „opsætte sin kære Moder, ærlig, dyderig og gudfrygtig Matrone, salig Maren Tycho Tuxens af Sehegarten udi Holstein, til Ære og Ihukommelse, som blev her nedenfor begravet A^o 1661 i sit Alders Aar 85.“ Ægteparrets Børn trivedes vel. *Christian* blev Discipel i Københavns Skole og har en kortere Tid været i Huset hos Rektor Henrik Bornemann, den senere bekendte Biskop, der giver ham et glimrende Vidnesbyrd for Dyd og gode Sæder og roser hans Færd baade

i Skolen og i Hjemmet, „hvor han med os har spist en Skæppe Salt,“ som det hedder i det naturligtvis paa Latin udfærdigede Testimonium, hvormed han i 1674 afgik til Universitetet, hvor Professor Cosmus Bornemann, den bekendte Jurist, Broder til Rektoren, blev hans Præceptor¹. Den unge Mand studerede Jura baade hjemme og ude; i 1677 opholdt han sig ved Leydens Universitet; i 1679 var han atter hjemme, men i det følgende Aar fortsatte han sine Studier i Oxford; begge Steder var han sammen med den senere Professor Poul Vinding², som blev Fader til Ingeborg, Poul Vendelbo Løvenørns Hustru. Kongens Naadegave, som virkelig blev udbetalt, var naturligvis den unge Studerende til stor Hjælp. *Sophie Amalie* ægtede 1676, uden Trolovelse og Lysning, den udmærket dygtige Holstener Heinrich Meincke³, Kgl. Fiskemester fra 1673 og fra 1. Maj 1679 tillige Amtsforvalter⁴ over Frederiksborg og Kronborg Amter. Det unge Par fik Bolig i Tuxens Ejendom i Stormgade. Ægteskabet var barnløst; ved Præsten Søren Pedersen Tuxens Død tog Meinckes hans 3-aarige Datter, Sophie Margrethe, til sig; i 1681 døde Fiskemesteren, og den lille Pige døde vistnok ogsaa før Lorenz Tuxen⁵.

Lorenz Tuxens sidste Aar gled temmelig stille hen; som saa mange andre led han Tab ved den stort anlagte Forretningsmand Jonas Trellunds Fallit 1669; han førte Proces om sit Tilgodehavende ved Under- og „Oberret“ og helt op til Højesteret; ved den sidste Domstol maatte han ty til Prokurator Hans Thorkildsens Hjælp, da han selv „formedelst Apoplexiæ Svaghed“ ikke kunde tale sin Sag⁶; hvornaar han fik dette Anfald vides ikke; men det har da været før 1677, og han syntes at have rettet sig godt derefter. Hans Hustru døde i 1678 og blev begravet den 15. Marts i sit eget Gravsted i St. Petri Kirke, medens alle Klokker ringede⁷. Til Jordefærden havde David L. Herlicius skrevet et Ligvers: „I den Gudfrygtiges Død er evig Frelse hos Gud“. Kbhvn. 1678 Fol.⁸ Samme Aar døde hans Fætter Hr. Søren Pedersen Tuxen til Asminderød-Grønholt; han

¹ Hist. Tidsskr. 3 III. S. 671; Kbh. Univ. Matr. B II S. 45. Da Rektor B. først blev gift 1672, kan Opholdet ikke have strakt sig over lang Tid. ² Pers. Tidsskr. 1 V. S. 45; 7 V. S. 93. ³ Do. 6 VI. S. 287. ⁴ Nærv. Aarb. 1913, S. 36 ff. ⁵ Do. 1919, S. 21. ⁶ Afregn. III, 151. ⁷ Pers. Tidsskr. 2 III. S. 288. ⁸ Do. 8 II. S. 213.

traadte til og hjalp Enken med Raad og Daad¹. Efter at have skiftet med sine Børn indgik Lorenz Tuxen 1680 Ægteskab med *Maria Mømsen*²; ved denne Lejlighed benævnes han endnu Vicepræsident i Hofretten; men da denne Aaret efter blev omorganiseret, er han formodentlig fratraadt; i hvert Fald kaldes han ikke saaledes i den Bevilling af 11. Marts 1682, der tillader, at hans Lig maa føres fra Asminderød til St. Petri Kirke i København, hvor han blev stedet til Hvile den 22. Marts om Aftenen, medens „de store Klokker“ ringede³ over en af de bedste blandt de mange gode Sønderjyder, der trofast, dygtigt og redeligt har tjent den danske Konge og hans Hus. At det var ham, der trak Læsset i Aarene 1657—1659 og var den ledende Aand i Nordsjællændernes Kamp mod Svenskerne, har Historikerne længe været paa det rene med; naar han i den almindelige Bevidsthed ganske fordunkles af Hans Rostgaard, ligger det i, at denne hans Landsmand og Kollega efter sin Død er bleven besunget af en Digter og gjort til Hovedperson i en Roman. Ved et Tilfælde har Tuxen undgaaet poetisk Behandling; men det er aldeles ikke udelukket, at han kan blive en Romanfigur; der er ingen Mangel paa Momenter i hans Livshistorie.

Efter Faderens Død fortsatte *Christian Tuxen* sine juridiske Studier; 7. December 1683 blev han immatrikuleret ved Universitetet i Orléans⁴. Til Trods for sin gode Uddannelse maatte han vente længe paa Ansættelse. Han led ikke Nød, da han havde arvet en lille Formue efter Faderen, og Pensionen blev nogenlunde regelmæssigt udbetalt; ved Nytaar 1687 havde han kun 979 Rdlr. 8 Sk. til gode, som Rentemester Peter Brandt fik Ordre til „forderligst“ at udbetale. I 1693 ansøgte han forgæves om en Stilling ved Øresunds-Tolden; 4 Aar efter taler hans Søster i varme Ord hans Sag for Kongens Yndling, Overkammerjunker Knuth, og beder ham anbefale hendes Broders Ansøgning om Stillingen som Borgmester i Bergen, der er bleven ledig ved Borgmester Munthes Død; skønt

¹ Nærv. Aarb. 1919, S. 20 f. ² Pers. Tidsskr. 7 I. S. 39. ³ Do. 7 II. S. 144; 2 III. S. 288. ⁴ Do. 4 I. S. 150.

Sophie Amalie med grædende Taarer appellerer til Hs. Excellences „medfødte Fromhed“, og skønt Christian Tuxen selv beder om „et lidet Stykke Brøds Erlangelse i Allern. Henseende til min salig Moders Tjeneste“, kunde Ansøgningen ikke nyde Fremme, da Munthe slet ikke var død. Han fik imidlertid Løfte om Stillingen, naar den engang blev ledig; men da Borgmester Munthe fik Lov til at afstaa Embedet til Hans Schrøder, maatte han have Taalmodighed¹. Endelig slog Forløsningsens Time; i Begyndelsen af 1701 blev Borgmester Schrøder Stiftamtskriver; Christian Tuxen mindede Kongen om hans Løfte, og Hs. Majestæt resolverede 5. Februar, at han efter det hannem givne Bestallingsbrev paa Borgmesterembedet maatte nyde den Løn af Byens Akcise, som Hans Schrøder tidligere havde faaet². Lønningen blev imidlertid formindsket med 100 Rdlr., og da C. Tuxen og den anden Borgmester, Schmidt, ved Ildebranden 1702 led store Tab, androg de om atter at faa hver 400 Rdlr. i aarlig Løn. Ansøgningen henvistes til Rentekammeret, der havde bortforpagtet Akcisen³. I 1703 søgte hans Svoger, Justitsraad Severin Rasmussen, om hvem mere nedenfor, paa hans Vegne om Amtmands-embedet i Nordlandene⁴; han fik det ikke, men forblev i Borgmesterstillingen til sin Død. Han skildres som en brav Mand, der ikke med sin gode Vilje vilde fornærme nogen⁵; men han holdt paa sin Værdighed, og da en af Byens Præster krævede „Gang og Sæde“ foran ham, der efter Kgl. Anordning af 3. Maj 1684 som 1. Borgmester fulgte lige efter Provsten, klagede han til Kongen, der gav ham Ret⁶. Den 19. Maj 1718 blev han begravet i Korskirken i Bergen med alle Klokker og Ligprædiken⁷. Hans Hustru Birgitte, der overlevede ham med deres eneste Barn, den 15-aarige Christiane Sophie, fik Tilladelse til at sidde i uskiftet Bo⁸. Der har muligvis tidligere været flere Børn, thi i Mikkel Hofnagels Optegnelser om Byens Brand 1702 hedder det, „Hr. Borgmester Tuxen var ikke hjemme, mens med Kjæreste og

¹ Koncepter i Sev. Rasmussens Bo. Hofrettens Arkiv. ² Suppliker 1701 Nr. 168; Nsk. Registre ⁵/₂ 1701. ³ Suppl. 1702 Nr. 655 med Resolut. af ¹/₇ 1702. ⁴ Do. ²⁰/₃ 1703. ⁵ Norsk Tidsskr. for Vidensk. og Litt. II S. 177. ⁶ Suppliker 1707 Nr. 624 med Resolut. af ⁷/₇ s. A. ⁷ Korskirkens Kirkebog. ⁸ Suppliker 1718 I. Halvaar Nr. 465; Resolut. ⁸/₇ s. A.

Børn ude paa Hr. Kammeraad Schrøders Gaard¹. Datteren blev gift med Købmand Jonas Widing².

Sophie Amalie ægtede i den sidste Halvdel af Firserne den jævnaldrende Kancellisekretær Severin Rasmussen, der var hendes Broders Klassekammerat³. Han blev 1698 „virkelig Justitsraad“ og var en dygtig, men lovlig smart Mand, som forstod at skaffe sig mange gode „Ben“, der gav ham store Indtægter, som han forøgede ved at misbruge den Indflydelse, hans Stilling gav ham. Det gik til en Tid, men 1705 blev han opdaget; den 8. Juli blev hans Papirer og Værdigenstande efter et afholdt Forhør beslaglagte; selv unddrog han sig ved en illsom Flugt til Udlandet den Husarrest, der var forkyndt ham. Der blev nedsat en Kommission, som den 20. April 1707 dømte ham til Bestillings Fortabelse og Konfiskation af hans Midler paa Grund af hans „grove Forseelser og Mishandlinger“, deriblandt grove Brud paa Emhedshemmeligheder⁴. Kongen lod ikke Sagen gaa til Højesteret; han fortolkede Dommen saaledes, at Sophie Amalies Hovedlod skulde tilkomme hende, men at hendes Mands skulde gaa til „det tilkommende nye Armes Væsen“; men han skærpede Dommen ved at forbyde Severin Rasmussen at vende tilbage til Riget uden Kongelig Tilladelse⁵. Boets Nettoformue var 11125 Rdlr., hvoraf Sophie Amalie altsaa fik Halvdelen; hun blev i det hele velvilligt behandlet af Regeringen, men var dog, som hun selv skriver, kommen fra sin Velstand, havde „mistet den største Del af de Midler, hun ham havde tilbragt, og derover geraaden i Nød og Trang for nødtørftigt Underhold for sig og sine“. Foruden to Smaapiger, fødte 1695 og 1696, havde hun en Søn, Rasmus Rasmussen, der maa have været noget ældre, siden han 22. Marts 1709 blev beskikket til at være Sekretær i Danske Kancelli og fik Tilladelse til at dygtiggøre sig i Udlandet; i 1712 var han ansat som Stabssekretær

¹ Nsk. Magasin II S. 402. ² Bobé: „Fra den Reventlowske Familiekræs“ B. VI, S. 525.

³ Univ. Matr. B II S. 45. Benævner i 1689 Chr. Tuxen sin Svoger. (Sev. Rasm. Bo. Hofretten). Om Sev. Rasm. se Dsk. biogr. Leks. B. XIII, S. 516 f.

⁴ Oplysninger om Retssagen findes i Hofrettens Arkiv under „ordinære Boer“. Landsark. f. Sjælland. m. m.

⁵ Sjælland. Tegn. 1707 Fol. 127 ¹/₇ 1707.

i Holland og havde meget med de danske Hjælpetropper at gøre. Hans Moder søgte i April samme Aar, om han maatte blive virkelig og lønnet Kancellisekretær¹. Han fik først virkelig Ansættelse i 1719, blev 3 Aar efter Assessor i Højesteret og døde 31. Januar 1753 som Konferensraad².

Severin Rasmussen blev pardonneret 8. November 1717, fik Lov til at vende tilbage til Kongens Riger og bosætte sig, hvor han vilde, men paa sin Hustrus Raad gjorde han ikke Brug af Tilladelsen, før han i 1722 fik Lov til „igen at nyde Justitsraads Rang og lade sig bruge i forefaldende Kommissioner og Forretninger lige med andre Vore Embedsmænd efter den Pligt, hvilken han Os, som sin suveræne Herre og Konge er skyldig“³. Mærkeligt nok lykkedes det ham nogenlunde at genvinde sine Medborgeres Tillid, men han døde allerede 10. Januar 1727. Hans Enke overlevede ham til 1730; efter Branden 1728 boede hun hos sin Søn i Ny Vestergade. Hendes yngste Datter, Cathrine Sophie, blev gift med Kammerraad Andreas Jørgensen Hørning; en af deres Døtre, Christiane Elisabeth, ægtede 8. Marts 1741 Christian Møller Friis, der den 31. Marts 1749 blev adlet under Navnet de Tuxen sammen med Lorenz Tuxens Børnebørnsbørn. Slægten er i den nyeste Tid uddød paa Mandssiden; men endnu blomstrer adskillige Slægter, der nedstammer fra Lorenz Tuxen gennem hans Datter og dennes kvindelige Efterkommere, bl. a. Familierne Rothe, Quaade og Drechsel⁴.

¹ Prot. over Benaadn., som dependerer af Hs. Maj. Naade, S. 52, beg. i Apr. 1712.

² Kringelbach: Den civile Embedsetat, S. 120 og 239. ³ Sjælld. Reg. 1722 Fol. 130 f. Nr. 146. Kbh. 17/2 1722. ⁴ Pers. Tidsskr. 8 IV. S. 16—49.

SKOVENE I HØRSHOLM SOGN INDTIL 1851

AF SØFREN INGEMANN

I. FØR UDSKIFTNINGEN

DEN 9. September 1568 gav Frederik II Kvittans til *Borchort v. Papenheim*, hvem Kongen nu havde „forløvet fra den Befaling, han en Tid havde haft over Kronens Skove under Københavns Slot og Hørsholm“.

Saadan lyder kort og godt Beretningen fra Kancelliets Brevbog om den første Mand, man bestemt ved direkte har haft med Skovene i Hørsholm Sogn at gøre. Borchort v. Papenheim var en indvandret Hesser, der, gift med en dansk Adelsdame, Birgitte Falster, havde faaet betydelige Forleninger her i Danmark, foruden Hørsholm Len saaledes ogsaa Krogen og Københavns Slots Len. Hørsholm, eller, som det bl. a. ogsaa har heddet, Hørningsholm, Len, blev allerede i 1391 erhvervet af Kronen og har ikke siden skiftet Ejer, om end Bestyrelsesmaaden i de mange Aar har undergaaet forskellige Forandringer; saaledes var det i Løbet af en 250 Aar bortforlenet til en Række af vore betydeligste Adelsmænd, af hvilke den sidste og ikke mindst navnkundige var *Corfitz Ulfeldt*, der fik Lenet paa Livstid, men i 1651 maatte afstaa det, hvorefter Frederik III skænkede det til sin Dronning *Sophie Amalie*, i hvis Besiddelse det var til hendes Død 1685, og efter hvem *Christian V* selv overtog det. Hans Efterfølger, Frederik IV, gav det til sin Dronning *Louise*, og ved hendes Død fik Kronprins *Christian* det for ved sin Tronbesti-

gelse 1731 at overlade det til sin Dronning *Sophie Magdalene*, der beholdt det lige til sin Død 1770, hvorefter det faldt tilbage til Kronen; siden da har de tiloversblevne Rester været *Statsdomæne*.

Dette var en kort Oversigt over Hørsholm Gods' Historie, de ydre Rammer for de Begivenheder, som her skal forsøges fremstillede. Nogen fuldstændig sammenhængende Skildring kan det ikke blive; Lakuner, større og mindre, findes og i stigende Tal, jo længere man gaar tilbage; Ting, som man nu lægger Vægt paa, interesserede man sig for et Par Hundrede Aar siden ikke for, medens man den Gang spildte Blæk og meget Papir paa, hvad der for os nærmest er Selvfølgeligheder. Desuden betød Skov i gamle Dage ikke det, vi i Nutiden forstaaer derved, og Udseendet var jo ogsaa noget andet. Store Partier laa hen nærmest som Overdrev med kun enkelte gamle Ege og Bøge, i Lavninger og paa fugtige Strækninger regerede Ellen saa godt som enevældigt; Skoven var som Regel Almindig for den nærliggende Landsby og brugtes til Græsning for Kreaturer og Heste, og da den største Indtægt var Olden, fik de gamle bredkronede Veteraner Lov til at staa, til de faldt af sig selv; kun sjældent udviste man som Ratecken „store Træer i bedste Flor til Skovens største Skade“. Det meste af den aarlige Udvisning bestod i døde Træer eller Vindfælder og saa, desværre, Gærdselsudvisning. Skovene eller Vangene, som de kaldtes, var jo nemlig indhegnede og det paa en Maade, der nok vilde slaa et Nutidsmenneske med Forfærdelse. En uhyre Mængde unge Træer medgik hertil, medens samtidig Kvæget gik og holdt al ung Opvækst nede, idet en stor Del af dets Føde om Vinteren var unge Skud og Knopper af Skovtræerne.

Allerede af det foregaaende er man jo nok blevet klar over, at Egnens Udseende ikke gennem Tiderne har været fuldstændig den samme. Oprindeligt har Hørsholmegnen vel været dækket fuldstændigt med Skov ligesom det øvrige Danmark, men Vandet er nær, og allerede i Sten- og Broncealderen har Indbyggerne slaaet sig ned langs Øresunds Kyster: Køkkenmøddingen i Nivaa, Langdyssen i Folehave foruden en stor Mængde Broncealderhøje i Hørsholm Sogn vidner om vore første Forfædres Liv og Færden. Men fra den

Tid og til langt op i Middelalderen savner vi til Gengæld Oplysninger om Sognets Historie.¹

Af Stednavne med Endelser som ruth, rød, holt, olte, elte eller ilte, hvoraf jo Nordsjælland vrimler, har vi her kun et, Vallerød, som ogsaa sikkert oprindeligt er anlagt midt i Skoven og saa senere har udvidet sig paa dennes Bekostning for først saa sent som ved Skovudskiftningen 1780 at have faaet helt Bugt med denne. Saaledes nævnes det allerede i 1610 i Regnskaberne fra Kronborg Len, at der her har været ansat en Skovfoged; dette er dog ikke den første Skovfoged paa Hørsholm Gods, thi allerede i 1548 staar der i en kgl. Befaling, at hver Bonde skal hugge 10 Læs Ved i Kapelskoven efter Skovfogedens Anvisning og føre samme til Nibea (Nivaa).

Om Skovene paa Hørsholm Gods i det 16. Aarh. har været Bønderne til Hjælp eller ej, er vel et Spørgmaal; meget Hoveriarbejde har de i Tidernes Løb krævet, mangen en Dag er gaaet for Bonden med at hugge *Ved* og køre det til Slottet eller endog helt til København, saaledes foreligger der en Befaling fra 1567, hvori Kongen bestemmer, hvor meget Ved Bønderne aarligen skal hugge og føre til Københavns Slot, ligesom Steen Maltesen paa Kronborg i 1594 faar Befaling til at skaffe Brændsel fra de nordsjællandske Len til Københavns Slot. Paa den anden Side ved man med Sikkerhed, at Skovtyverierne har floreret overordentlig stærkt; en af Bondens største Indtægter var nemlig *Kulsvieri*, der, takket være Københavns Nærhed, betalte sig glimrende, i Særdeleshed da Bønderne altid stjal Materialet til at brænde af. At det har været Skik langt tilbage, ses bl. a. af en Skrivelse af 26. Maj 1570, hvori Kongen tilskriver Jørgen Munk paa Frederiksborg om, at der i Frederiksborg, Krogen og Hørsholm Len findes mange saa smaa Gaarde, at Bønderne ikke kan betale deres Landgilde, men maa søge deres væsentlige Næring ved at brænde Kul, hvilket medfører, at Kronens Skove i høj Grad forhugges, hvorfor Jørgen Munk skal undersøge Sagen og, hvor det

¹ Der anvendes hele Tiden Udtrykket Sognet, skønt det nuværende Hørsholm Sogn i Virkeligheden først i Begyndelsen af det 19. Aarh. blev skilt ud fra Birkerød Sogn.

er nødvendigt, slaa to Gaarde sammen. For at hindre disse Tyverier og vel ogsaa for at have lidt Opsigt med Fældningen og med Vildtbestanden ansætter saa Frederik II den 6. September 1586 en Skovrider, nemlig Hendrick Rasmussen fra Sindbjerg (Sandbjerg), der skulde have Opsigt med, at „vore og Kronens Skove udi Hørsholm Birk ikke forhugges uden Lensmandens eller hans Fuldmægtigs Vidskab“. For at han kan komme til at bo nærmere ved Skovene, skal han have Kronens Gaard Rude i Hørsholm Birk.

Men mindst lige saa vigtig var *Jagten*, som Kongen, hver Gang han bortforleuede Hørsholm Gods, forbeholdt sig selv. Endog en saa mægtig Mand som Feltmarskal Geert Rantzau, der fik Krogen og Hørsholm Len i 1584, havde „selv aldeles at være Jagten der udi Lenet ubevaret“, og det var et sikkert Tegn paa Corfitz Ulfeldts store Magtstilling, at han, da han fik Lenet i 1641, fik Lov til at faa „hvis smaa Vildt af Harer han til sit eget Bord kunde behøve“.

Det var især Frederik II, der interesserede sig for Jagten paa Hørsholm, hvor han, hvad der ses af hans Dagbøger, ofte opholdt sig for at jage, og det ikke alene Sturvildt, men f. Eks. ogsaa Agerhøns, som han i Aaret 1561 lod udsætte paa Steder omkring Hørsholm, hvor Mogens Gyldenstjerne mente „de kunde blive“. Endog Rævene stod under hans særlige Beskyttelse, idet det i 1573 blev forbudt at udgrave Ræveunger paa Frederiksborg, Dronningholm og Hørsholm Len. Af senere jagtelskende Konger finder vi Christian IV, der ogsaa tit opholdt sig paa Hørsholm for at jage. Den 12. August 1617 skød han saaledes en „Tyve-Ender“¹ ved Hørsholm efter at have nedlagt 12 Hjorte paa Turen fra København. Det er da ikke med Forundring, at man læser i Arent Berntsens „Danmarks og Norges frugtbare Herlighed“ bl. a. om Hørsholm Eggen, at den „fast for en idel Dyrehave er at agte, for den Mangfoldighed paa adskilligt Vildt, som sig der i Hobetal lade se, og saa tamme, at de ikke det ringeste for Menneskens Nærværelse dem undsætte eller vige til Side“. Men hvorfor skulde Vildtet blive sky? Kun nogle faa Gange om Aaret blev det jaget, ellers gik det i Fred, hvor det vilde; strenge Love forbød Bønderne at skyde eller jage, paa deres Hunde skulde endog

¹ Hjort med 20 Grene („Ender“) paa Takkerne.

„det fremmerste Ben være afhugget over Knæet“, og ikke engang deres Kaalhauger maatte de forsvare ved spidse Gærder, hvorpaa Vildtet muligen kunde komme til Skade, naar det sprang over. At Marken var fri Tumbleplads baade for Vildt og Jæger, siger sig selv, og den Gang kom de ikke som nu, en enlig Jæger med sin Hund, nej, det var en Rudel Kron- eller Daavildt, der blev jaget med et Kobbelt Hundebånd af baade tyve og tredive Jægere til Hest. At Vildtet under Datidens Skovforhold ikke gjorde den Skade i Skoven, som en tilsvarende Vildtmængde vilde gøre i vore Kulturskove, siger sig selv.

Hvad angaar Skovene i det 17. Aarh., har vi desværre kun lidet Kendskab til de Begivenheder, som i dette Aarhundrede er forefaldet; maaske kommer det af, at det var saa uendelig lidt, der hændte. I de første 50 Aar var Hørsholm Fadeburslen under Københavns Slot, og blandt Lensmandens Hverv hørte Overopsynet med Lenets Skove. Saaledes fik Corfitz Ulfeldt 1641 Paabud om at frede Skovene, af hvilke kun „gamle og forfurnede Træer“ maatte hugges til Ildebrændsel, og paase, at Skovtyverier ikke fandt Sted, samt indkræve idømte Bøder. Af Lensregnskaberne ses det, at allerede i 1592 var der indgaaet Bøder for ulovlig Skovhugst, og saadanne figurerer ogsaa stadig aarligt med mindre Summer i Regnskaberne.

1651 overtog Frederik III.s Dronning, Sophie Amalie, Hørsholm. S. A. udnævnte hun den bekendte Lorenz Tuxen til Ridefoged; han fik derved ogsaa Overtilsynet med Skovene, idet Skovrideren var ham underordnet. I 1652 vides det, at Skovrideren var den forrige „Pandsvend“ *Anders Kindener*. 1656 ansattes *Lauritz Knudsen* som Skovrider med 70 Rigsdaler og en Gaard i Høsterkøb som Løn, senere fik han desuden Usserød Mølle, begge fri for Hoveri og Landgilde. Han fungerede til 1662, da han trak sig tilbage til sin Gaard og Mølle. Under Svenskekrigen var ogsaa Hørsholm Gods besat og havde Indkvartering af Fjenden, der huserede slemt baade med Vildt og Skov, hvad der fremgaar af den Beretning, som Lauritz Knudsen sammen med otte paalidelige Bønder indsendte til Dronningen den

15. Februar 1661. „Belangende Vildtbanens Beskaffenhed, da er den med Flid efterset og befunden udi forleden Krigstid af den her holdende Vagt af Officierer meget at være ruineret og behøver vel Forskaansel nogle Aar“; saaledes lyder hans Beretning om Jagten, medens han, hvad Skovene angaar, blot opremser, hvor mange „Stød uden Krone“ der er fundet i hver Skov; saaledes fandtes der „i Kokkedals Vang 5 Bøgestød, i Kallehaven og Bukkeballevang 5 do., imellem Huulsø og Vallerød 11 Bøgestød og 17 Træer, hvor Grenene var stævnet, og udi Rungsted Skov, som havde lidt særlig slemt, 358 Bøgestød“. Hans Efterfølger var *Johan Friedrich*, der den 27. Maj 1662 fik Bestalling som Skovrider ved Hørsholm, Dronninggaard og Ebbekjøb Vildtbane samt paa Dronningens Gods paa Kronborg og Københavns Amter. 1670 flyttede Sophie Amalie ud paa Slottet og boede der, saa vidt vides, hver Sommer i sin 15-aarige Enkestand. Noget særlig interessant skete der vist ellers ikke i de Aar, Dronningen ejede Hørsholm; at en „Spildemand“ Peter Sørensen i 1662 fik Ret til alle Rønnebærrene paa Godset mod at forsyne Dronningen med Kramsfugle og ligeledes, at Bønderne samme Aar maatte levere hver 4 Potter Hasselnødder, har vist kun Interesse som Kuriositet. 1685 overtog Christian V Godset, og i en Pakke i Rigsarkivet, „Kgl. Reskripter angaaende Skovudvisninger 1670—89“, findes nogle Optegnelser angaaende Udvisningen 1688 og 89, hvorefter Hofetaten paa Hørsholm faar 50 Læs og Rungsted Kro 20 Læs Brændved i 1688. Fra 1689 findes foruden samme Poster 80 Læs til Forpagteren og 20 til Urtegaardsmanden; men hvor alle disse Læs er taget fra, staar der ikke noget om, ligesaa lidt som om de 250 Egepæle, Kongen i 1697 tog fra Skovene.

Efter Christian V.s Død 1699 overtog Dronning Louise Godset, og nu kom der nogle svære Aar for Skovene i Begyndelsen af det 18. Aarh. Hidindtil havde de kun skullet levere Brændsel og lidt Gavntræ til Hovedgaardens og Bøndernes eget Forbrug, men nu begyndte Dronningen paa de store Byggeforetagender, som varede det meste af hendes Levetid, og som blev fortsat af hendes Efterfølger. Til at bygge skulde der to Ting: Penge og Træ, og begge Ting fandtes i

Skovene, hvor det ogsaa blev taget, saa da Christian VI overtog Hørsholm i 1721, afskedigede han straks Moderens Forvalter, *Ratecken*, og kasserede hans Skovudvisninger, da der som nævnt var udvist „store Træer i bedste Flor til Skovens største Skade“. Helt uden Interesse for Skovvæsenet var Dronning Louise eller hendes første Forvalter, *Dose*, dog vist ikke; saaledes blev der i 1701 antaget en ny Skovrider, *Christian Nordermand*, der dog vist ikke var nogen særlig heldig Personlighed, for allerede samme Aar maa Forvalter Dose irettesætte ham strengt, da han har tilladt sig den, for en slig nedrig Person, utilbørlige Forseelse at jage Ræve. Og ikke nok med det, allerede igen i 1702 maa Dose advare ham, da det er kommet ham for Øre, at han, der har Bopæl i Birkerød, brygger og brænder og holder Kro til Skade for Overførster Johan Berendt Clodi i Holte, som alene har Bevilling. Naa, lidt har Nordermand vel udrettet, fra hans Haand findes saaledes en Fortegnelse i Aaret 1702 over Vindfælder fra Amtet. De er takseret saaledes: 1 i Buckeballevang til 2 Læs, 3 i Skovhusvängen til 7 og 1 i Mellemvängen til 3, 8 i Folehaugen til 24, 3 i Kongs Skouen til 8 og 6 i Sandbjerg Østerskov til 10. Desuden har han sammen med Dose udarbejdet Skovrullen af 1704, hvorefter der fra Skovene i Hørsholm Sogn skal leveres 122 Læs Brændeved, 202 Læs Hjultømmer og 496 Læs Gærdsel, og den af 1705, der udviser 192 Læs Brændeved, 208 Læs Hjultømmer og 114 Læs Gærdsel. Foruden Skovrideren havde Dronning Louise paa Godset ialt 13 Skovfogeder, hvilke Stillinger besattes med lokale Folk; meget mere end Opsynsmænd var hverken de eller Skovrideren, der heller ikke blev betroet noget særligt og endda i Gage stod under f. Eks. Gartneren.

De Arbejder, Dronning Louise var begyndt paa, blev ikke standset ved hendes Død, tværtimod fortsatte Kronprins Christian med Iver Byggeriet, samtidig med at han prøvede paa at faa Orden paa Godsets Anliggender, og noget af det første, han ofrede sin Omsorg, var Skovene, idet han forfremmede sin „Livkarl“, *Iver Brenecke*, til en Slags Overførster og delte Skovene i otte Distrikter, hver med sin Skovfoged. Af Skovfogederne kom to til at bo inden for Hørsholm

Sogn, nemlig Espen Pedersen, med Bopæl i Helleholm og Opsyn med Hørsholm Skovhusvang og Mellemvang, Gøgevangen, Folehavevangen, Helleholmen, Sandbjerg Østerskov¹, Ubberødvangen, Kongs Skoven, Ravnshauge, Sandbjerg Enghave¹, Ronsted Enghave og Ronsted Overdrev, og Frans Madsen i Mikkeltorp, hvis Distrikt bestod af Mikkeltorp Overdrev, Vallerød Vange, Kokkedal Vang, Bukkebalde Vang, Lave Skov, Krydsemose Overdrev, Breelte Vang, Hvedehauge Vang, Langholte Vang, Stimestrup Vang, Maastrup Vang samt Stadse Vang, hvoraf dog kun de fire første laa indenfor Sognets Grænser. Noget nærmere til Frans Madsen kendes ikke, hvorimod Espen Pedersen vist var en „misliebige“ Person; Kronprinsen gjorde Brenecke opmærksom derpaa og paalagde ham, hvis Espen gjorde noget galt, da straks at straffe ham efter Loven. Det var i det hele taget ikke sjældent, at der var Vrøvl med Skovfogederne, og ofte klagede Bønderne over, at Skovfogederne chikanerede dem, hvis de ikke betalte dem ekstra, ved f. Eks. at befale dem at kappe alle Grenene af Træerne inden Fældningen, ved ikke at lade dem faa deres Udvisning, naar de kom efter den, o. lign. Over Skovfogederne stod Skovrideren, hvis Navn det første Aar var *Søren Christensen*, og som nærmest kun havde med Jagten at gøre, ligesom de to Jægere, Hans og August, sorterede direkte under ham. I 1725 blev han forfremmet til Parforcejæger, hvilken Post han dog forlod et Par Maaneder senere for at gaa i Kongens Tjeneste. Hans Efterfølger hed *August Horstmann*. Over ham stod Iver Brenecke, der baade havde Jagten og Skovene under sig, og hvis Arbejde bl. a. bestod i hvert Aar at forelægge Kronprinsen en *Skovrulle*, hvori alle, der nød Udvisning, stod opført tilligemed, hvor meget de skulde have, og hvor det kunde tages. Skovrullerne fra 1721—28 er opbevarede og findes nu paa Rigsarkivet under Navn af „Christian VI.s Schav-Bog over Hirtz-Holms Amts Schave“. Herefter blev der fra de Skove, som laa i Hørsholm Sogn, i Aarene 1721—29, idet Tallene angiver Læs, ialt

¹ Disse to Skove er i Virkeligheden ikke beliggende i det nuværende Hørsholm Sogn, men da de i Nutiden altid henregnes til Folehave, til hvilken de grænser op, tages de med de enkelte Steder, hvor de nævnes.

afgivet: Folehaven 807, Mellemvangen 337^{1/2}, Skovhusvngen 451, Pennehave 41, Vallerødvang 42, Ulvemose 125, Tyvekrogen 3, Helleholmen 204, Sandbjerg Østerskov 548, Ronsted Overdrev 182, Ronsted Enghauge 179, Kongs Skoven 98^{1/2}, Hørsholm Vang 23, Gøgevangen 166, Flachvad Skov 30, Raunshauge 136, Hørsholm Møllevang 6, Bukkeballe Vang 4, Krogshauge 20, Michelborg Vang 10, Huulsø ^{1/2}, Kockedal Vang 23. Hvad angaar det Træ, der blev taget, saa blev dette inddelt i Brændeved, Hjultømmer, Hæle og Vænder (til Husbygning) og Byggetømmer; desforuden blev der ogsaa taget Gærdsel, men kun hvad der ekstraordinært blev leveret til Hofholdningen noteredes, saaledes i 1725 og 1727 ialt 204 Læs til Slots havens Indhegning. Til Byggeriet i Hørsholm gik der selvfølgelig ogsaa en Masse Træ, dog indførtes sikkert det meste, f. Eks. nævnes det, at der 1733 leveredes 800 Læs Brænde fra Store Dyrehave til Dronningens Teglbrænderi. Kun enkelte Gange findes Poster som 43 Læs Pæle til Brug i Slotssøen og 120 Læs Brænde til Kalkbrænderiet. Christian VI var meget nænsom overfor sine Skove, og de Træer, han lod udvise til Brændsel, var saa godt som kun gamle eller udgaaede Bøge eller Vindfælder, ja selv Stød blev ofte anvist. Det var selvfølgelig kun Godsets Beboere, som fik Deputater, først langt senere blev der skovet til Salg.

Nogle enkelte Skovbeskrivelser fra denne Tid findes i en Fortegnelse over Rungstedgaard Gods fra 1711. Heri siges om Skovene: „Ronsted Skovs Overdrev, som følger Stranden fra Flakkevadshus til ny Grøft og til hendes Majestæts Vænge, ligger paa den ene Side af Flakkevadshuset og op til Skovhuset udi Øster og Vester, som bestaar af gammel tynd Bøgeskov, ingen synderlig Oldentræer. Og op til den anden Side fra Skovhuset til Boelbro og ny Grøft udi Vester og Nord, som bestaar af nogle gamle udgaaede Træer og ingen Underskov, to smaa Enghaver og lidt tynd Underskov af Hassel. Ravnshaugen bestaar af nogen tynd Overskov af gamle Træer, som ej til Oldentræer er tjenlige. Tvende Indelukker kaldet Skovhaugerne, i samme er ingen Over- eller Underskov. Krogshauge, nogen „yncke“ Hessel-skov, ingen Overskov. Pennehauge, lidet Underskov af Hessel, ganske

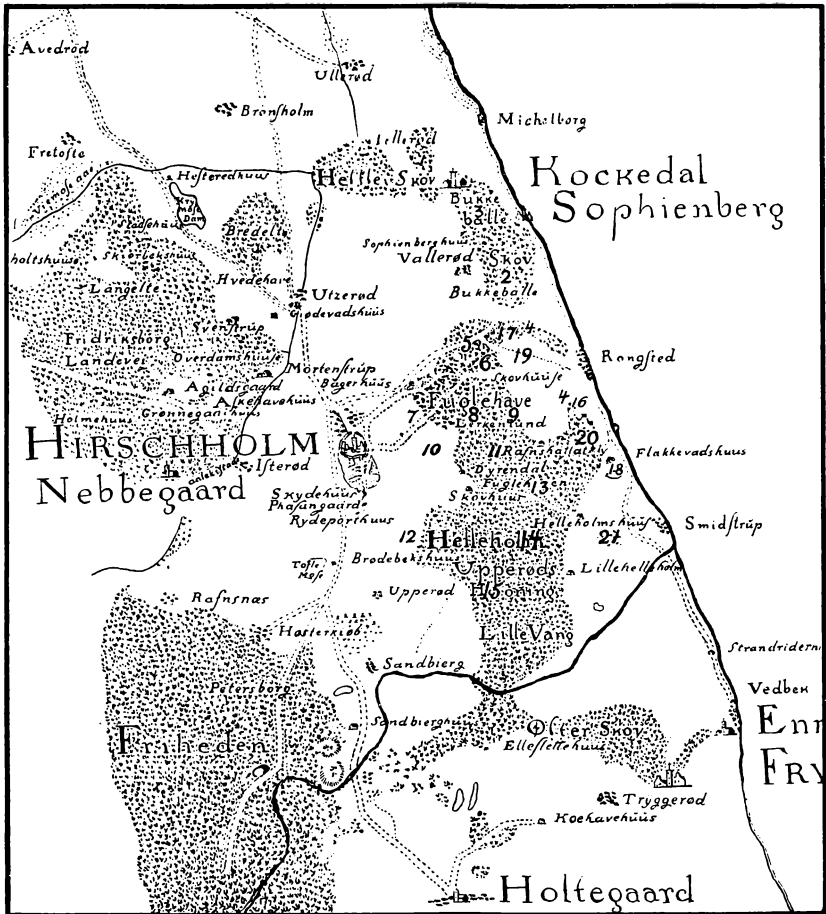
faa Træer af Bøgeskov. Nørrehaage, lidt Underskov af Hessel, ingen Overskov“.

Ved Gennemgangen af Skovrullerne og i Listen over Skovfogedparterne findes der en Mængde *Skovnavne*, som for lang Tid siden er forsvundne, og kun Navnene Kokkedal, Folehave, Helleholmen og Sandbjerg Østerskov er tilbage af Datidens nogle og tyve. Det Spørgsmaal rejser sig da af sig selv: Hvor er alle de andre blevet af, og hvor har dog alle disse Skove ligget? Let er det ikke at besvare, men de fleste kan dog stedfæstes ved Hjælp af enten Stednavne, gamle Kort eller Opmaalingen fra 1722. Et Kort over hele Amtet, som Kronprinsen 1722 lod den „ædle og mandhafte Lieutenant Wilhelm Schrøtter“ optage, eksisterer vist desværre ikke mere; af stor Værdi er Kortene før 1765 ikke. Gaar vi tilbage til den sidste Halvdel af det 17. Aarh., findes der i „Descriptio insulæ Selandiæ et civitatis Havnæ 1688“ af Reesen et Kort, der meget utydeligt viser et Bælte Skov langs med Øresund og længere inde bart Land. At Reesen ikke har besøgt Eggen, tør vist anses for givet, lige saa lidt som hans Eftermand, der ca. 1700 har udgivet et Kort, som han dog ikke er bange for at give Titlen: „Rigtig Delination oc Special Landcort ofuer Seelands Nordre district og en Østre Del af Landet“.

Noget bedre er dette dog, idet Navnene Kockedal, Vallerød, Hørs-holm, Ronsted og Smidstrup figurerer paa det, hvad de ogsaa gør paa det næste Kort fra 1720, hvor desforuden Buckeballe og Toldergaarden er kommet med. At orientere sig med Hensyn til Skovene er ganske umuligt. Signaturen Skov blev blot sat paa, hvor Kortlæggeren mente, at Skoven var det fremherskende. Ager og Skov var jo ogsaa ofte saadan blandet, at det vilde have krævet en anderledes nøjagtig og omhyggelig Opmaaling at skille de to Ting ud fra hinanden, end Datidens Kortlæggere gav sig af med.

For at faa et bedre Billede af Eggen, et Billede hvorpaa man kan se noget, maa man ty til et „Carte over en Part af København, Hirschholm og Kronborg Amter“, forfattet efter det Kgl. Videnskabers Societet ved N. Morville 1765 (Ill. 1).

Paa dette er Skovene delt i flere Komplekser, og det er sikkert et

1. HØRSHOLMEGNE 1765

troværdigt Billede af Skovens Udstrækning i 1765, der her er givet, saa meget mere som Kortet er lavet af Landmaalingskonduktør, Kammerraad Morville, der bistod ved Udskiftningen og Salget 1761. De Ting paa Kortet, vi i Nutiden kan kontrolere, saasom Afstandene, Vejene og selve Kystlinien, stemmer saaledes udmærket, saa hvor-

for skulde de meget omhyggeligt indtegnede Skovgrænser være fejl-agtige? Skovgrænserne var i de forløbne Aar sikkert ikke blevet meget forrykkede, selv om Dele af Skoven havde været i Tilbagegang, hvad der nok har været Tilfældet flere Steder.

Følgende Fortegnelse henviser til de paa Ill. 1 paaskrevne Tal:

Heslet Skov 1), Bukkeballe Vang 2), En af Vallerøds Vange 3), (i en Beskrivelse af 1771 siges saaledes om Vallerød Nørrevang: Herudi en liden Skov kaldet Heslet, saa Vangene har sikkert ligget i en Cirkel med Byen som Centrum), Bøllebro Skov 4), Huulsø Skov 5), Pennehave 6), Skovhusvängen 7), Skovlundevängen 8), Uglemose (Ulvemose, har før i Tiden heddet Øllemosen) 9), Mellemvängen 10), Folehave 11), Gøgevängen 12), Helleholmen 13), Sandbjerg Vang 14), Sandbjerg Østerskov 15), Kongs Skoven 16), Rungsted Overdrev 17), Flakvadskoven 18), Krogshauge 19), Ravnshauge 20) og Smidstrup Vang 21).

Af andre Navne, der findes i Rullerne, laa Michelborgvang naturligvis i Nærheden af Mikkelborg, ligesom Hørsholm Vang og Hørsholm Møllevang ved Hørsholm. At Skovhusvängen, Mellemvängen og Gøgevängen ikke er aftegnet som Skov, er jo ikke saa underligt, da disse tre Vange sammen med de indhegnede Haver: Kohaugen, Folehaugen med Helleholmen og Hestehaugen udgjorde Hovedgaardens Tilliggende, og her fandtes altsaa Kornagre, Græsgange og smaa Skovpartier imellem hinanden. I de gamle Landmaalings-Protokoller findes der opført de forskellige Vange og Haver med samt deres Grænser, men hvis man sammenligner disse Opgivelser, stemmer de kun daarligt overens, og lejlighedsvis omtales lokale Navne, der nu forlængst er gaaet i Glemmebogen. Om Skoven siges saaledes: „efter Schoutaksationen, Hirschholmsvange, hendes Majestæt den Kgl. Fru Moder tilhører, til Hovedgaarden, angaar fra Niels Justes Hus, gaar i Synder til Nachtergalls Bjerget, siden langs Mosen i Nord til Ledet, siden fra Ledet igen langs Gærdet, rundt om til Follehus (Folehauge) Dam, er indlugt, 10 Sviins Olden fra Follehus Dam til Skovhuset paa begge Sider, er og 10 Sviins Olden fra Skovhuset til Hestehaugen, og dette bagerst i lige Maade ind-

hegnet 4 Sviins Olden“. Denne Beskrivelse, siger Kammerraad Christensen i sin Bog om Hørsholm, er just ikke meget tydelig, men for den, der nøje kender Lokaliteterne, giver den dog nogen Vejledning. Desværre forklarer han ikke, hvad det er, han har forstaaet af denne vidunderlige Beskrivelse, eller blot fortæller, hvor f. Eks. Niels Juste har boet.

Kronprins Christian var som foran nævnt, hvad man kunde kalde en god Herre for sine Skove i de 10 Aar, han styrede Godset, ikke blot ved at spare paa Vedforraadet, men sikkert ogsaa ved at opelske Ungskov. F. Eks. maa det være ham, der har forynget de store Partier i Folehave, som omtales i Brüel og Clausens Plan af 1804 som god 80-aarig Bøgeskov, muligvis et af de Steder, hvor Dronning Louise havde været særlig haard ved Skoven. Men alligevel var der nok at tage sig af for Sophie Magdalene, hvem han i 1731 ved sin Tronbestigelse overlod Hørsholm Gods. Hun udnævnte samme Aar sin Kammerherre, *V. Chr. v. Plessen*, til Jægermester over Hørsholm Amt med 550 Rigsdaler i aarlig Løn. I en Instruks til Forvalteren ved Overtagelsen hedder det: hvad Skovene angaar, saa haver vi allernaadigst anbetroet vores Jægermester Hr. Victor Christian v. Plessen Inspektionen derover, og haver han hannem, udi alt hvad til Skovenes Konservation og Opkomst kunde være fornøden, at gaa til Haande. I lige Maade haver han ved Udvisningen at være overværende og udi Sessionen, naar Straf for ulovlig Skovhugst skal sættes, og ellers forholder han sig efter Skovordinancen; naar Skovene ellers med Olden velsignes, forholder han sig dermed efter Loven og Forordningen. Forsømmer Jægermesteren Udvisningen, skal han tage Skovrideren og to Mand og besørge den.

v. Plessen var imidlertid en energisk Mand, der straks tog fat, hvor Kronprinsen var hørt op; saaledes indberetter han straks efter sin Ansættelse, at han ved Eftersyn havde fundet „alle Stengærderne, saavel paa Hovedgaarden som hos Bønderne, at være negligirt, saa at Risgærderne derpaa var lige saa høje, som hvor intet Stengærde fandtes“; ikke heller blev Gærdselsskovene efter Afdrivning indhegnet, som Skovforordningen paabød, hvorved de led stærkt,

idet alle friske Skud straks blev afbidt af Vildt og Kreaturer. For at afhjælpe disse Mangler og for at faa afvandet nogle af de mange Moser foreslog han saa, at Oldengælden skulde bruges hertil, og noget er der sikkert blevet gjort, for ved en Synsforretning i 1740 klagedes der over, at Underskoven nu tog alt for stærkt til, saa at Bøndernes Enge overgroedes og Høavlentog Skade. Det er ellers meget lidt, vi ved om Plessens Arbejde i de Aar, han var Jægermester, men enkelte Vidnesbyrd er dog bevaret derom, nemlig i E. J. Jessens Samlinger til Frederiksborg, Hirschholm og Kronborg Amters Beskrivelse, et Manuskript, der nu findes paa det Kgl. Bibliotek. Heri fortæller Jessen 1743 om Hørsholm: „Amtet har anselig Forraad paa skøn Bøgeskov, saasom Grunden paa mange Steder til ung Skovs Opelskning er meget brugbar, hvorfor og mange Steder paa Amtet findes herlig ung Bøgeskov i Opvækst, som med stor Fliid bliver plejet til Efterkommernes Nytte. Desuden findes og en temmelig god Underskov af Elletræ, hvoraf Bonden og andre paa Amtet nyde deres Gærdsel; derimod savnes Egeskov“. Og efter saa at have rost Egnen for sin store Skønhed, idet han lægger Vægt paa „de idelige Forandringer, der møder Vandrerens Øje, snart Moser snart smilende Søer, skønne Udsigter og andre Herligheder“, gaar han over til en særlig Beskrivelse af Amtets Skove. For Hørsholm Sogns Vedkommende opnoterer han følgende Skove, deres Størrelse og Udseende:

Kockedale Vang er med store unge Træer temmeligt tynd, men herlig Underskov af Hassel og Elle, saa og nogle faa Aske. Langstrakt, $\frac{1}{2}$ Fjerdingvej lang og 100 Skridt bred.

Vallerøds Enghauge ligger i Sønder for Mikkelborg, i Længden vel en Fjerdingvej, er mestendels bestaaende af unge Bøgetræer, Underskoven af Hassel og Elle vel ved Magt.

Buckeballe Vang bestaar af nogle faa unge Bøgetræer og Underskov af Hassel og Elle, ligger i Sønder, i Længden $\frac{1}{2}$ Fjerdingvej, i Bredden ligeledes.

Ballebro Vang fra Buckeballe Vang til Ronsted Skiæl er bevokset med Elleskov, men smaa og stumpet.

Huulsø Skov grænsende fra Ronsted Skiæl til Horsvange, Længden er $\frac{1}{2}$ Fjerdingvej og Bredden ligesaa, bestaar af nogle faa Bøgestumper, Underskov af lidt Hassel, Elle- og Tjørnetræer.

Strand-Mosen ligger langs med Stranden fra Nivaaen til Mikkelborg, ikkuns en Strimmel, 1 Fjerdingvej lang med Elle og Aske bagved.

Hirschholms Enemærker.

Skovhuusvungen for sig selv indhegnet, bestaar af gammel Bøgeskov og en Del unge Bøge, som kan tjene til Opelskning, og lidt Underskov af Hassel og Elle, den vender i Øster og Vester og er i Længden $\frac{1}{2}$ Fjerdingsvej, i Bredden Sønder og Nord ligesaa.

Mellemvungen ligesaa for sig indelukt, bestaar af faa Bøgetræer og nogen Ungskov af Bøg, Hassel og Elle langs med Gærddet ved Ulvemose.

Ulvemosen bestaar af Elle Underskov og faa ringe Bøge samt skøn Underskov.

Foel-Haugen af god ung Bøgeskov, men Underskoven kuns tynd af Hassel og Elle. Samme Indelukke varer udi Sønder og Nord $\frac{1}{2}$ Fjerdingsvej lang og 300 Skridt bred.

Helleholms Vang bestaar af en Del store Bøge, unge do. og nogle faa unge Ege, som kan tjene til Opelskning. Samme Skov er vel ved Magt; Underskoven bestaar af en Del Elle. 1 Fjerdingsvej lang og ligesaa bred.

Kongskoven har tilforn strukket sig i Længden $\frac{1}{2}$ Fjerdingsvej og i Bredden 400 Skridt; men er deri kuns 4 Træer tilbage.

Gjøggevungen et lidet Begreb vender mod Skoven i Øster og Vester, bestaar af nogle faa Bøgetræer og herlig Underskov af Hassel og Elle.

Ronsted Skov, deraf er alene en 4—5 Træer tilbage, staaende paa tvende Holme.

Desuden findes ved Slotshaven nogle smaa Plantager af Yppern (Elm) og Kastanietræer“.

Ogsaa Jagten omtaler Jessen, idet han fremhæver den overordentlig store Mængde Kron- og Daavildt, der paa dette Tidspunkt fandtes i Hørsholm Amt.

Heri samstemmer han ogsaa med Pontoppidan, der i „Danske Atlas“ 1764 skriver: „Eggen er lystig og behagelig for Øjet, bestaaende allermest i Skove og ferske Vande, men af frugtbart Agerland er den ikke meget at rose, særdeles hvor de mange opryddede Skovgrunde ikke længe har været under Dyrkelse. Denne sidste hindres ogsaa meget ved Vildtets Overmagt, som lader Landmanden beholde lidet Haab om at høste fuld Frugt af sin Sæd“.

Slutteligen omtaler Jessen Hendes Majestæts Jagt- og Skovbetjente, som var „hans Excellence Hofmarskal *W. V. Chr. v. Reitzenstein* som Jægermester foruden en Skovrider, *Erhard*, der boede paa Eskemose, og 5 Skovfogeder, hvoraf en, Ole Jacobsen, boede i Hørsholm Skovhus, der laa midt imellem Hørsholm og Rungsted“.

Foruden Jessens Beskrivelse findes i Thurahs: Den danske Vitruvius ved Omtalen af alle de Herligheder, Sophie Magdalene har

faaet sig i Hørsholm, ogsaa de Linier: hvor forhen var Agerland, er nu plantet Skov, som allerede har opnaaet den Fuldkommenhed, at den kan anses for naturlig Skov.

Hvornaar Plessen var gaaet af og Reitzenstein var tiltraadt, vides ikke, C. Christensen mente 1747, men ifølge Jessens Papirer, som nævnte Forfatter næppe har kendt, var Reitzenstein der allerede i 1743. 1756 gik han af, og *Chr. G. Greve Stolberg* overtog Posten, som han beholdt til 1766. Hans Efterfølger var *Henrik v. Levetzow*, den senere Amtmand over Frederiksborg, Kronborg og Hørsholm Amter.

Medens saaledes Tilstandene var temmelig gode for Skovenes Vedkommende, saa det ved Midten af Aarhundredet kun sørgeligt ud for Resten af Godset. Bønderne var sunkne ned i den yderste Fattigdom som Følge af gentagne Aars Misvækst samt Kreatursygdomme og stadig strengere Hoveriarbejde. Store Byggerier havde tømt Sophie Magdalenes Kasse, saa da *Grev Stolberg* overtog Styret i 1756, ventede der ham store Opgaver. Noget af det første, han foretog, var at foreslaa Dronningen: at udparcellere Hovedgaarden, afskaffe Hoveriet, afløse Tienderne mod Pengevederlag og indføre Arvefæste, og den 25. September 1759 blev saa alle Hovedgaardens Vange, med Undtagelse af Gøgevangen og Kovangen, stillet til offentlig Auktion. I Auktionsvilkaarene findes følgende angaaende Skoven: 8de Post. De højstbydende forundes for enhver Gaards Part Jord, som de sig tilforhandle, aarlig udvist 12 Skovlæs Brænde, som de selv lade skove og hjemføre. 11te Post. Som Skoven forhen er reserveret, saa forstaar det sig, at de ikke enten ved dem selv eller andre paa deres Vegne maa hugge eller lade hugge noget i Skovene eller Vangene uden lovlig Udvisning, med mindre de derfor vil vente at lide efter Skovforordningen.

De Stykker, der blev udbudt i Hørsholm Sogn, var: a) Skovhvangen med Engbund til af Hestehaven og Uglemosen, inddelt i 3 Portioner, hver paa Skovskyld 1 Skp. og 2 Fdk. Disse tre Stykker blev solgt for en aarlig Sum af ialt 35 Rd. 8 Sk. b) Mellemvangen med Engbund til af Uglemosen inddelt i 3 Portioner paa hver Skov-

skyld 1 Skp. 2 Fdk., og som gav ialt 31 Rd. 4 Sk. aarlig. c) Folehaven og Helleholmen, som tilsammen bestaar af Hartkorn Ager og Eng 6 Td. 5 Skp. og Skovskyld 2 Skp. 1 Fdk. 1 Alb.

Samtidig med Hovedgaardsmarkernes Salg blev Bøndergodset overdraget Bønderne til Arvefæste. I Kontrakterne herom staar angaaende Skovene: 6te Post. Denne Gaards Ejer nyder herefter som hidtil aarlig af Amtets Skove udvist et Skovlæs Brænde, det Halve i Hjultømmer og det andet Halve i „Ildebrand“; samme Skovlæs Brænde skal i det mindste ved Maal bestaa af 1 Favn, $1\frac{1}{2}$ Alen langt Brænde i Stykker slaget. Saa nyder han og den aarlige Gærdsel til rette Tid udvist, til sine Gærders Istandholdelse.

Denne Ret til Udvisning af Brænde har Forstværæsenet senere i adskillige Tilfælde afkøbt Ejeren for et Vederlag i Penge, der dog ikke har oversteget 300 Rd. pr. Helgaard. Enkelte Gaarde fik Udvisningen erstattet ved Udlæg af Skov paa Roden, den Gang Skovudskiftningen fandt Sted, ved hvilken Lejlighed Gærdselsudvisningen ogsaa for største Delen bortfaldt, idet Bønderne fik Underskoven paa deres Marker til fri Raadighed. Herefter ses det, at nok fik Bønderne Jorden som Arvefæste, men Træerne beholdt Dronningen, idet hun til yderligere Bekræftelse herpaa fik en paa Rentekammerets Forestilling af 6. Maj 1762 afgiven kgl. Resolution, der erklærede hende for Ejer af samtlige Træer i Hørsholm Amt.

Denne Resolution har hun sikkert benyttet, da hun i 1763 ved kgl. Bevilling af 31. Januar fik Lov til at lade fælde og sælge 350 Træer. At noget saadant var ganske nyt paa Hørsholm Amt, ses bedst af en af Amtsforvalterens Skrivelser, hvori det hedder: „nu ligger vi og viser ud et Par Tusind Favne, som skal sælges, og som er en Sag af langt større Betydenhed, baade nu og i Tiden, end ventelig nogen forestiller sig“. Da man først var begyndt med at skove til Salg, blev man ved omend i mindre Maalestok; Pengekassen kunde nok trænge til det.

Den 27. Maj 1770 døde Enkedronning Sophie Magdalene, og Godset gik da tilbage til Kronen. Skovene kom ligesom de øvrige kongelige Skove til at sortere under Overjægermesteren; allerede

samme Aar 30. Juli fik Skovrider *Møller* kgl. Bestalling som Skovrider i Hørsholm Amt, og den 11. August lod *Carl Chr. Gram*, Overjægermesteren, *Henrik v. Levetzow*, der den 3. Juli samme Aar havde faaet kgl. Udnævnelse til Jægermester i Hørsholm Amt, vide, at han havde overtaget Overinspektionen. Levetzow fortsatte stadig som Jægermester indtil Forordningen af 7. December 1778, hvorved Jagt- og Forstvæsenet blev adskilt, og ved hvilken Lejlighed Kongen resolverede: „thi haver altsaa vores Jægermester paa Hørsholm herefter alene at varetage og bestyre vores Jagt- og Vildtbane samme Sted, men derimod ikke videre at befatte sig med det, som Forst- og Skovvæsenet vedkommer, hverken i de aabne eller indelukkede Skove“. Dette var dog for lidt Arbejde for en Mand som Levetzow, hvorfor han 1771 tillige var bleven Amtmand over Kronborg, Frederiksborg og Hørsholm Amter, hvilket Embede han bestyrede til 1805, medens han først den $2\frac{4}{12}$ 1809, 75 Aar gammel, trak sig tilbage fra Jægermesterforretningerne. Fra 1771—99 ejede han desuden Kokkedal. Under ham stod, medens han bestyrede Skovene, Skovrideren, *Christen Christensen Møller*, om hvilken P. B. Grandjean i „Forstembedsmænd 1660—1790“ siger: Født c. 1735. Ifølge kgl. Resolution af 3. Februar 1761 skulde han rejse udenlands for at studere Forstvæsen med en aarlig Understøttelse af 300 Rd., Holzførster ved den ny Forstindretning (Slangerup Revier) 14. November 1763, Afsked 7. Februar 1769 (Eftermand M. G. Schæffer) for at træde i Enkedronning Sophie Magdalenes Tjeneste som Skovrider i Hørsholm Amt (Formand Skovrider Erhardt), kgl. Bestalling (efter Enkedronningens Død) som Skovrider samme Steds 30. Juli 1770, Embedet kaldtes det 6. Distrikt (det Hørsholmske) ved kgl. Resolution af 7. Juni 1781, der lagdes da en Del af M. C. Graners Beridt til det; Afsked 8. Juli 1801, død 11. November 1804 i Birkerød.

Om Skovrider *Møllers* Virken i Skovene i Hørsholm Sogn vides kun lidt, det var ligesom han stille forsvandt bag baade sine Overordnede og sin Underordnede, Holzførsteren M. G. Schæffer. Regnskaberne og Brevene imellem disse er nok attesteret af

ham og er altsaa gaaet Embedsvejen, men det ses kun sjældent, at han er optraadt selvstændigt. Dog vides det f. Eks., at han har medvirket i 1771 ved en Beskrivelse af Skovene, et Bilag, der optoges i Overleveringsforretningerne, da Godset overleveredes Rente-kammeret.

Heri siges om de forskellige Skove i Hørsholm Sogn:

Vallerøds Nørrevang; derudi en lidet Skov kaldet Heslet, som bestaar af middelmaadige Bøgetræer.

Vallerøds Enghauge og Overdrev; derudi en Del ung Elleskov.

Vallerøds Kallehaug bestaaende af ung Bøgeskov med nogle faa middelmaadige Egetræer samt en Del Hessel- og Elleskov.

Buckeballevang, Østen for Vallerød; Skoven derudi bestaar af unge Bøgetræer og deriblandt nogle faa gamle do., ellers herudi en Del Hessel og Elle.

Vallerøds Overdrev bestaar mestendels af ung Elleskov.

Vallerøds Huulsøvang; derudi en Del ung Bøgeskov.

Hirschholms Skovhusvang bestaar af ung Bøgeskov og nogle gamle do. Træer.

Uglemosen, beliggende Norden for Folehaugen er bestaaende af en Strimmel ung Bøgeskov.

Folehaugen, grænser Søndn til Sandberg Vang, Norden til Uglemosen, Østen til Helleholmen og Vesten til Gøgevangen, bestaar af voksen, middelmaadig og ung Bøgeskov, hvor der findes nogle faa middelmaadige Egetræer.

Helleholmen grænser Vesten til Folehaugen, Søndn og Øster til Smidstrup Overdrev og Norden til Rongsted Enghauge, bestaar af store middelmaadige Bøge samt nogle faa middelmaadige Ege.

Smidstrup Enghauge, derudi en Del middelmaadige og smaa Ege samt nogle middelmaadige Bøge og ellers en Del ung Hessel og Elleskov.

Rongsted Enghauge grænser Sydvest til Helleholmen, derudi findes stor, middelmaadig og ung Bøgeskov.

Ravnshauge, beliggende Norden for næstmeldte Rongsted Enghauge, er bestaaende af middelmaadig og ung Bøgeskov. Østen for denne Ravnshauge ligger nogle Holme Bøgeskov, tilhørende Grevinde Stolberg i Rongsted.

Østen for Vallerød Huulsøvang er en liden Skov kaldet *Pennehaugen*, bestaaende af middelmaadige Bøgetræer.

Sophienberg Vang bestaar af unge Bøgetræer samt en Del gamle og store do.

Hirschholms Gøgevang grænser mod Søndn til Ubberød Heje og Østen til Folehaugen, derudi en Del voksen og middelmaadige Bøgetræer samt en Del middelmaadige Ege, item nogle Ellemoser.

Sandbjerg Østerskov og Enghauge grænser Østen og Søndn til Maglemose, Norden til Folehaugen og Vesten til Sandbjerg Agerjord, bestaar af stor middelmaadig og en Del ung Bøgeskov.

Beskrivelsen er underskrevet af Amtsforvalterne Brammer og Sundbye den 31. Maj 1771 og slutter med en meget kortfattet Bedømmelse af samtlige Skove, forment i en eneste Sætning: „Iøvrigt befindes Skovene paa Hørsholm Amt overalt udi god og ønskelig Tilstand og Fremvækst“. Endelig er Erklæringen underskrevet af Jægermesteren H. v. Levetzow. Beskrivelsen er jo, som man ser, ikke særlig vidtløftig, men giver dog et nogenlunde Billede af de Skove, der laa i Hørsholm Sogn, og hvoraf over Halvdelen forsvandt ved Udskiftningen. Ligeledes faar man det Indtryk, at der dog fandtes en Del middelmaadig, det vil sige midaldrende, og ung Skov, som maa være opelsket, dels i Kronprins Christians og Jægermester v. Plessens Tid, dels under Grev Stolberg, under hvem den tidligere omtalte Johan Godtfried Erhard fremdeles fungerede som Skovrider.

Fra 1770—78 sorterede Skovene under Overjægermester *C. C. Gram*, som dog ikke i Hørsholm Sogn forsøgte noget Nyt af nogen Art, Udvisningen foregik f. Eks. saaledes stadig efter et Reglement fra 1735. Derimod oprettedes der i 1771 i Hørsholm en Skovkasse, som stadig findes. 1771 var ogsaa det sidste Aar, Slottet blev beboet af Hoffet; Christian VII eller rettere sagt Struense og Caroline Mathilde havde allerede taget det i Besiddelse samme Efteraar, som den gamle Enkedronning var død om Foraaret, og nu gik det med Liv og lystige Dage, den Tid Struense regerede. Alt skulde ske i en Fart, og da Struense ønskede en Genvej til Frydenlund, hvor Enevold Brandt residerede, blev der den 23. Juni 1771 udstedt en Kabinetsordre om at anlægge en Vej tværs gennem Folehave over Maglemose til Frydenlund. Vejen skulde anlægges paa Kongens private Bekostning og var allerede færdig den 6. Septembær samme Aar. Hvad Vejen har kostet, vides ikke, men paa Stykket gennem Folehave blev der fældet ialt 42 Favne Brænde. Dog Herligheden varede ikke længe, efter Katastrofen i Januar 1772 blev samme Efteraar Vejen ved kgl. Resolution af 1. November nedlagt og udlagt „rette Vedkommende“, uden at disse dog sløfede den.

I 1776 havde Distriktet Besøg af en Kommission, der skulde afgive Betænkning over de kgl. Skoves og Indhegningers Tilstand og

gøre Forslag til deres fremtidige Behandling. Kommissionens Medlemmer var Amtmand Scheel Plessen, Hofjægermester Rantzow, Konferensraad Hofmann, Forstmester Dyring og Kammerraaderne Engelbrecht og Astrup med Forstsekretær Laurop som Sekretær. De mødtes den 8. September med Levetzow, der viste dem rundt. Nogen udførlig Beskrivelse blev ikke givet; om Sandbjerg Østerskov, Folehave, Helleholmen, Mellemvangen, Skovhusvangen og Pennehaven erklærede de saaledes blot, at der i de Skove fandtes god, stor middel og ung Ege- og Bøgeskov, foruden nogle gode Ellemoser, de bedste, Kommissionen endnu havde set.

1778 blev Jagt- og Forstvæsenet adskilt, og ældste Hofjægermester og hidtilværende Jægermester i Plöen *Daniel Nicolaus v. Warnstedt* udnævnt til Overforstmester med Bopæl i Hørsholm, og det blev saaledes ham i Kommission med Amtmand, Geheimeraad Levetzow og Rentekammerdeputeret, Konferensraad Hansen, der kom til at forestaa Skovenes Udskiftning af Fællesskabet. Angaaende Udskiftningen, der næsten blev tilendebragt inden Udgangen af 1780, vides desværre ikke synderlig meget, idet f. Eks. Udskiftningsforretningerne ikke engang blev tinglæst, hvad der senere har givet Anledning til adskillige Stridigheder og Retssager. I Almindelighed fik Bønderne overladt Underskoven paa de til dem udskiftede Jorder, foruden at de fik en vis aarlig Gavntæudvisning, medens Forstvæsenet beholdt Ejendomsretten til alle de større Træer, som det iøvrigt bandt sig til at bortskove inden en vis Frist, en Frist, der dog ikke blev overholdt, idet den sidste Del først blev bortfjernet under Krigen 1807—14, da Efterspørgselen efter Træ steg kolossalt. Ved en Taksationsforretning af 28. August 1792 blev de fritstaaende Træer optalte og takserede af Overførster C. A. Clausen i Forening med A. Dahl og C. C. Blumenthal.

Af Hørsholm Amts 6992 Tdr. Land Skov blev 2937 tilbage som Statsskov og 232 som privat Skov, saa over Halvdelen forsvandt, sikkert til Skade for den landskabelige Skønhed. I Hørsholm Sogn blev af Skove saaledes kun tilbage Folehaven, heri indbefattet Sandbjerg Østerskov, Skovhusvangen, Uglemosen og Helleholmen og en Del

af Gøgevangen, en lille Part under Folehavegaard, Dybedal kaldet, noget af Kokkedal og Sophienberg Vange, lidt af Rongsted Enghave og Rester af Ravnshauge og Smidstrup Vang samt Hørsholm Slots- have.

II. EFTER UDSKIFTNINGEN

a) *De private Skove i Hørsholm Sogn 1780—1851.*

Hvor stort det Skovareal var, der ved Udskiftningen gik over i privat Eje, vides ikke, og man kunde vel heller ikke godt have givet noget Tal derfor, da det sikkert var umuligt med Bestemthed at afgøre, hvad der var Skov og hvad der var Mark. Overskoven havde jo Forstvæsenet efter Udskiftningen forbeholdt sig Ret til, medens Underskoven gik over til Bønderne, saa den er vel forholdsvis hurtigt forsvundet. Den første Fortegnelse over de paa private Hænder værende Skove, der findes, er fra 1824 og indeholder følgende Skove med samt deres Areal: Folehavegaard 3 Tdr., Kokkedal 25 Tdr. 3 Skpr., Sophienberg 12 Tdr., Rungsted 29 Tdr. 4 Skpr. og Smidstrup 3 Tdr. 4 Skpr.

Til *Folehavegaard* hører altsaa 3 Tdr., den saakaldte Dybedal, en Kløft, der ligger Nord for Gaarden og grænser op mod Folehave- skov. Først i 1804 blev der optaget Forhandlinger om den, og ved kgl. Resolution af 9. Oktober 1810 fik Ejeren den overladt mod at betale Træernes fulde Værdi og mod, at der blev lagt Fredskovs- forpligtelse paa den. Om Skovens Tilstand siges i en Indberetning fra 1833, at den er af Midalder og temmelig sluttet.

Blandt Skovene i Hørsholm Amt havde *Kokkedals* i længere Tid indtaget en Særstilling, idet Dronning Sophie Magdalene i 1758 gav Ejerinden, Kammerherreinde v. Plessen, Ret til uden Udvisning at betjene sig af Gaardens Over- og Underskov, og denne Ret beholdt ogsaa de efterfølgende Ejere, af hvilke Jægermester, Amtmand Le- vetzow havde Gaarden fra 1771—99, hvorefter han solgte den til Gene- ralpostdirektør Waltersdorf, der dog allerede i 1806 igen afhændede den til en Landeværnskaptajn ved Navn Astrup. Denne har imid- lertid næppe været særlig blid ved Skoven, der da ogsaa af Linstow i

1808 betegnedes som gammel og forhugget, hvorfor Forstvæsenet benyttede Lejligheden, da han samme Aar ansøgte Rentekammeret om Tilladelse til at afdrive et nyindkøbt Stykke Skov mod at tilplante et tilsvarende Areal et andet Sted, til at sætte som Betingelse, at hele Arealet skulde undergives Fredskovsforpligtelse, hvilket Kaptajn Astrup ogsaa gik ind paa. Han solgte imidlertid meget hurtigt igen Kokkedal, og de paafølgende Ejere maa have interesseret sig for Skoven, for i 1833 hedder det i Indberetningen om Kokkedals 25 Tdr. 3 Skpr. Land Skov: a) en Bøgeskov, Nordvest for Hovedbygningen, 8 Tdr., aaben udvokset Bøgeskov, som trænger til Forbedring ved Plantning af Bøg eller Saaning af Bøgeolden. b) den saakaldte Dyrehave, Sydvest for Gaarden, 3 Tdr. Hovedbestanden ung Bøgestangskov og desuden en henved 50 Aar gammel Naaletræsplantage paa ca. 1 Td., indhegnet med forskelligt Hegn. c) Anlægget, 14 Tdr., hvorunder er Bøgeskoven fra Sophienberg Skel østpaa forbi Hovedbygningen. Bøgeopvæksten er gennemhugget og de smaa Aabninger tilplantede med forskellige Løv- og Naaletræer. Elleskoven Norden for nævnte Bøgeskov er glørværdig behandlet, og Sletterne er tilplantede.

Om *Sophienbergs* 12 Tdr. Land Skov hedder det i samme Meddelelse: Bøgeskov, Friheden kaldet. Skoven er indgravet under et med de i og ved samme liggende Enge. Fra den Tid, Gaarden var kongelig Ejendom, har Skoven hørt dertil. Bestanden er midaldrende Bøg med enkelte udvoksne imellem. De forlængst fremkomne Aabninger er endnu ikke tilplantede. Alleerne, som gennemskærer Skoven, bestaar af voksne Yppern, vilde Kastanier og Bøge. — Den eneste Rest, der endnu er tilbage heraf, er Alleen mellem Kokkedal og Sophienberg; hele Skoven er ellers faldet for Øksen omkring 1840, grundet paa Ejeren Hr. v. Lillienkjolds fortvivlede økonomiske Situation¹.

¹ Ikke med Urette hedder det i „Klagesukke over Sophienberg“:
 Min Pragt, min Skønhed er forsvunden,
 Jeg kendes ikke mer,
 Mit Timeglas er snart udrunden,
 Du kun min Gravhøj ser.

Under *Rungsted* staar der opført 29 Tdr. 4 Skpr. Land Skov, som imidlertid fordeler sig til Rungstedlund med 18 Tdr. 1 Skp. og til Rungstedgaard med 11 Tdr. 3 Skpr. Forholdene angaaende Rungstedlunds Skov var i lang Tid ret indviklede, men efter langvarige Forhandlinger, paabegyndt i 1804, blev der opnaaet en Overenskomst, approberet ved kgl. Resolution af 26. Marts 1811, hvorved Ejeren af Rungstedlund, Stadsmægler Heckscher, afstod omtrent Halvdelen af Hovedgaardsparcellen Nr. 2, Skovhusvängen, saavel som den hele Rungsted Kro med tilkøbte Gaarde tilkommende aarlige Udvisning, 6 Favne Gavntræ og 12 Favne Brænde, dog først efter 20 Aars Forløb. Desuden betalte han Forstvæsenet 1500 Rdlr. for Resten af de Træer, der forblev paa hans Jorder, og som var takseret til 1224 Favne Kløvebrænde, 206 Favne Fagotter og 968 Læs Kvas. Selvfølgelig blev der paalagt Skoven Fredskovsforpligtelse, og om Tilstanden siger Beretningen af 1833: Fredskoven Øst for Rungstedlunds kongelige Skovindhegning, 13. Tdr. Hegnet er i Vest dobbelt Jordvold mod den kongelige Skov, i Nord Havehegn ved det derliggende Hus, Resten dobbelt Grøft; Skoven er nu sluttet, udmærket Bøgebestand, henved 70 Aar gammel. I den nordlige Ende er en Slette tilplantet med Rødgran. Haven 17 Tdr. Land, nylig anlagt, bestaar af Gran, Eg, Ask og El. Ewaldshøj, bevokset med Kratskov af unge Ege, Ask og Hassel, samt tvende mindre Høje med samme Slags Træarter. — Dette lyder mærkeligt, thi i et Ugeblad, „Den Frisindede“, hedder det 1835: „Ewaldshøj er tæt beplantet med Graner, og imellem disse snor sig cirkelformede, skyggefulde Gange.“ Desuden er der tvende smaa Holme, i Øjeblikket bevokset med 120-aarig Bøg.

Den sidste større Skovejendom i Sognet, Rungstedgaard, fik først i 1831 sin Skovudskiftning helt tilendebragt. Herved overtog Major Braëm den Skov, der stod paa hans Jord, mod at betale Træernes fulde Værdi med 835 Rdlr., paalægge hele Arealet Fredskovsforpligtelse og endelig mod at afstaa ved Stranden til Oplagsplads 3 Tdr. foruden et lille Hjørne Skov, $8\frac{3}{4}$ Td. Land, der grænsede op til Folehavens østre Side. Om de Skove, han beholdt, siges i 1833:

„Ved Rungstedgaard 5 Tdr. Land ublandet Bøgeskov af omtrent 70 Aars Alderen, sluttet og godt behandlet. Tvende Bøgeholme, nemlig Store og Lille Ravnshauge, samt Lammehauge, hvori Bestanden er Bøg, for Størstedelen af Midalder, og hvorimellem der er god Opvækst. Haven er anlagt af Gaardens nuværende Ejer og er ca. 16 Tdr. Land stor.“

Om de 3 Tdr. Land Skov ved *Smidstrup* siges blot, at der findes nogle gamle Ege, og i Aabningerne er plantet lidt Ask.

Foruden disse store Stykker findes der enkelte Steder i Sognet smaa Rester af de gamle Skove, saaledes to smaa Elleholme fra Buckeballeskov, en Skovskrænt, Hannebjerget kaldet, mulig fra en af Vallerøds Vange, lidt Skovkrat ved Huulsø og en Række gamle Bøge ved Flakvadshuset.

b) *Folehave*skov.

Som vi ved, solgte Enkedronningen i 1759 al Hovedgaardsjorden med Undtagelse af Gøgevangen, saa da Rentekammeret ved Udskiftningen i 1780 ønskede at lave en Indhegning af de Skovstrækninger, der laa Øst for Folehavegaard, var der ikke andet for end at købe dem tilbage. Ved kgl. Resolution af 17. December 1781 blev saa de tidligere Hovedgaardsvange, Folehaven og Helleholmen, tilbagekøbt og sammenlagt med de 81 Tdr. Land, Sandbjerg Østerskov kaldet, som ved Udskiftningen forrige Aar af Sandbjerg Marker var blevet forbeholdt Kongen.

Det første Arbejde, der nu skulde gøres, var at indhegne Skoven, og allerede 1782 var der opsat om Folehave 700 Favne Stengærde og 157 Favne Grøft. Dette er ogsaa omtrent det eneste, vi ved der er sket i Overforstmester Warnstedts Tid. I 1782 havde han ganske vist Besøg af en Kommission, der var nedsat til „i Overforstmester Warnstedts Overværelse at bese alle de i hans Betjeningstid skete Foretagender til Skovenes og Forstvæsenets Nytte i de nordsjællandske kongelige Skove“, hvorved det oplystes, at der i Indhegningen findes 39 Tdr. Land Ager, hvoraf dog Overførster Clausen mener, at han samme Aar kan faa de 23 pløjede og sat til Skovkultur. Des-

uden fandtes der 31 Tdr. Engbund, 19 Tdr. Ellemose, 15 Tdr. Damme og endelig 153 Tdr. Skov.

Den 29. Marts 1784 trak Warnstedt sig tilbage og blev afløst af den Mand, hvis Navn endnu den Dag i Dag er knyttet til Folehave, nemlig *Christoph Hartvig v. Linstow*.

Linstow var ikke dansk født, men den Gang spillede Nationaliteten ikke den Rolle som senere, saa det, at han var af mecklenborgsk Adel, forhindrede ham ikke i at naa den Plads som Overforstmester, som han indehavde i 39 Aar. Han var født den 14. September 1740 som Søn af den mecklenborgske Lensbesidder Henrik Levin v. Linstow til Godserne Fitschow og Belitz og blev, bestemt til den militære Løbebane, Kadet i sit 13. Aar ved det daværende storfyrstelige holstenske Liv-Dragonregiment. Aaret efter blev han Standart-Junker, 1756 Kornet, 1758 Løjtnant, og efter at han 19 Aar gammel var rejst til Rusland, blev han i 1760 virkelig holstensk Fløjadjutant hos Storfyrsten, den senere Czar Peter III. 1762 udnævntes han til russisk kejserlig holstensk General-Adjutant hos Hertug Georg Ludvig af Holsten, hvem han, efter Mordet paa Peter III, fulgte tilbage til Holsten. Her blev han den 1. Maj 1764, 24 Aar gammel, udnævnt til virkelig Jægermester, samtidig med at han næsten et Aar fungerede som Opdrager for Prinserne August og Peter Friedrich Ludvig, hvorfor han udnævntes til Storfyrstelig holstensk Kammerherre. I 1773 overgik den russiske Del af Holsten til Danmark, men Linstow blev i sit Embede og fik 1777 dansk Indfødsret og Adelspatent. 1780 blev han forflyttet fra det 3. til det 2. holstenske Jægermesterembede med Bopæl i Plöen for den 5. April 1784 at blive udnævnt til Overforstmester paa Sjælland med Bopæl i Hørsholm, hvilken Stilling han beholdt lige til sin Død.

Hvor meget Linstow har betydet for det danske Skovbrug, er ikke godt at sige; Professor Oppermann skriver i „Bidrag til det danske Skovbrugs Historie 1786—1886“ følgende: „Det er i Reglen ikke let at se, hvor meget en saa højtstaaende Embedsmand har udrettet selv, og hvor meget der er hans Undergivnes Værk; for Linstows Vedkommende støder endnu den Omstændighed til, at Reventlow

som Chef for Rentekammeret tog sig meget af Skovene, og at Overforstmerestrembedet vistnok indeholdt Spirer til et „Omsvøbsdepartement“, der blot lod Sagerne gaa fra Overførsteren eller Skovrideren til Kammeret og tilbage igen uden videre Indgriben. Efter alt, hvad jeg har kunnet indse, er det imidlertid lykkedes Linstow at gøre meget betydelig Gavn i Statens Tjeneste. Han har godkendt Grundtrækkene af Warnstedts Forslag og loyalt søgt at gennemføre og forbedre det; han har bidraget meget til, at Planlægningen virkelig blev udført, og han har sammen med Overførster Clausen paa en heldig Maade suppleret Brüel ved disse Arbejder, samtidig med at han var Chef for Statens Skovbrugere af Gavn, saa vel som han var det af Navn“.

Det eneste skriftlige, han har efterladt sig, er en lille anonym Pjece „Til Publikum“ 1791, hvori han svarer den Person, den „Svatter“, der bagtaler Forstvæsenet paa højere Steder. Heri siger han blandt andet: „Saa

skylder man Publikum, for hvem enhver offentlig Betjent desuden altid er pligtig til at aflægge Regnskab, saavel som og sig selv, offentligen at besvare disse Beskyldninger“, hvad han ogsaa meget kraftigt gør, idet han tilbageviser alle Angreb og beviser, at de af Forstvæsenet anvendte Metoder er de rigtige. I en Række Aar led han desværre af en Fodskade, som han havde paadraget sig ved paa en Embedsrejse at vælte med en Vogn, men han kunde dog vedblive at bestyre sit store Embede, indtil han døde den 12. April 1823 efter

2. LINSTOWS GRAV SET FRA VEST

fire Dages Sygdom, 82 $\frac{1}{2}$ Aar gammel, og efter 49 Aars lykkeligt Ægteskab med sin Hustru, født v. der Lühe. Han ligger begravet i Folehave Skov paa en af de Sletter, han selv havde tilplantet, og en Gravsten med Indskrift blev rejst paa hans Grav, hvor for Resten ogsaa en af hans Døtre iforvejen var bleven begravet.

Noget af det første, Linstow tog sig af, da han blev Overforstmester, var som bekendt at faa lagt en fast Driftsplan for Skovene. Warnstedt havde nok gjort et Forsøg i den Retning, men Resultaterne kendes ikke, og Planen har næppe haft nogen Betydning for Skovbehandlingen; de nye Kulturer, der skulde have været færdige i 1782, er saaledes ifølge en Indberetning fra C. A. Clausen 1784 ikke blevet til noget.

Men Linstow tog fat med stor Energi; allerede i 1787 foreligger der et Kort over Folehave og atter et nyt i 1792 (Ill. 3) til Brug ved den Taksation, som Brüel og Clausen samme Aar udførte, og som kom til at danne Grundlaget for Planen af 1804. Ifølge Taksationen af 1792 var Folehave Indhegning ialt 345 Tdr. Land stort. Deraf var skovbevokset 188 Tdr., Moser 32, Sletter 31, Enge 30 og Resten Planteskole, Søer, Tjenestejord og lign. I Indhegningen fandtes:

18093 Bøge, takserede til 15302 Fv. til en Værdi af 45912 Rd.

471 gl. Ege	"	"	230	"	"	"	"	"	"	230	"
8 Aske	"	"	4	"	"	"	"	"	"	8	"

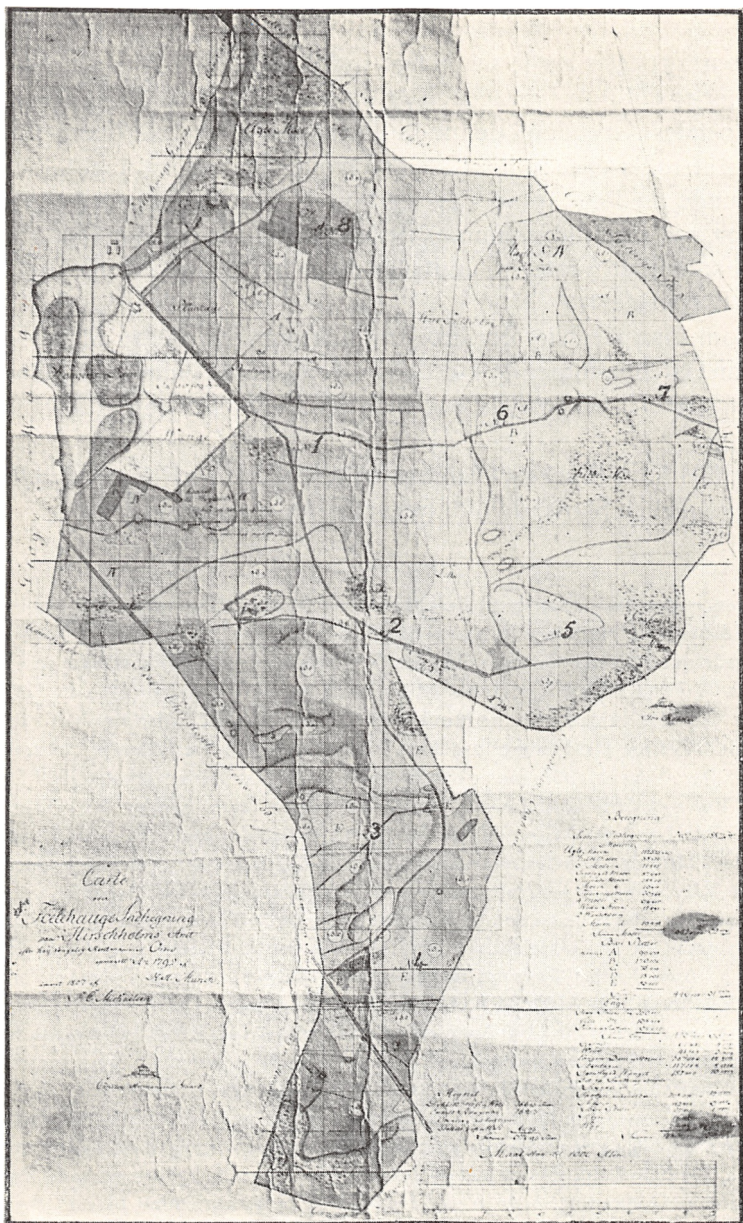
Af friske Ege fandtes:

18 Ege fra 10—12 Al. og fra 12—24 Tom. i Diam., vurd. til 102 Rd.

61	"	"	8—10	"	"	"	6—24	"	"	"	"	366	"
70	"	"	6—8	"	"	"	6—24	"	"	"	"	280	"
88	"	"	4—6	"	"	"	6—24	"	"	"	"	264	"
95	"	"	2—4	"	"	"	6—24	"	"	"	"	190	"

Af Ellemoser fandtes 2 Stykker bevokset med 60 Læs Gærdsel, pr. Læs 3 Skilling, ialt 30 Rd.

Endvidere: „Udi denne Indhegning Distriktsplanteskole, hvorudi befindes alle Slags Løv- og Naaletræssorter, saavel som nordamerikanske Sorter Løv- og Naaletræer, samtlige til videre Udplantning i Indhegningerne. Græsningen udi de i Indhegningen værende Slet-

3. FOLEHAVE 1792

ter bortforpagtes aarlig saa længe, indtil Sletterne i de øvrige Indhegninger er samtlige besaaede, især da bemeldte Græsning overmaade vel betales. Grunden i denne Indhegning er overalt lerblandet oven-til og derefter gaar indtil 4 Alens Dybde. Da Indhegningerne er bestaaende med god, sund Ege- og Bøgeskov, staaende i bedste Fremvækst, saa udfordres samme Steds endnu i mange Aar ingen mørk Udhugning at foretages, undtagen hvor her og der et affældigt Træ bør borthugges“.

Som man ser, tales der ikke om Nykulturer af nogen Slags, og det er først i den kommende Tid, 1792—1804, at Holzførster og Plantageinspektør *M. G. Schæffer* har begyndt Beplantningen af alle aabne Sletter.

I 1804 kom Brüel og Clausens bekendte Plan for de nordsjællandske kongelige Skove, hvoraf følgende skal citeres her:

Folehave.

Denne Bøgeskov grænser til Folehavegaard's Marker, Gøgevang, Ubberødmarker, Maglemosen og Sandbjerg Enghave. Skovens Areal er 345 Tdr. 7000 □ Alen og er indfredet med Stengærder og Volddiger. Ved den nordvestre Side af Skoven i Nærheden af Planteskolen bor en Skovfoged, hvis Vange indeholder 10 Tdr. 11908 □ Alen. Grunden bestaar i Ler og Muld paa 6 Tommers Dybde, siden Ler indtil 4 Alens Dybde. 1794 har Hr. Plantageinspektør Schæffer plantet i Nærheden af Planteskolen 17500 Ege. I Aaret 1801 paa en Slette Østen for Planteskolen plantet 7000 Lærke, 7000 Fyrre og 5250 Grantræer. I samme Aar paa en Slette Sønden for Friises Eng, stor 5 Tdr. Land, 6000 Ege. 1802 paa en Slette, Hilleholm kaldet, $3\frac{1}{6}$ Tdr. Land stor, plantet 11100 Ege, foruden disse Besaaininger og Beplantninger er her en Planteskole, stor 8 Tdr. 5258 □ Alen, som bestyres af Hr. Plantageinspektør Schæffer, og hvori ikke alene opelskes de til de øvrige Distrikter fornødne Planter, men og til Salg. Her findes ogsaa en Del udenlandske Træarter. Moserne indeholder et Areal af 32 Tdr. 4543 □ Alen, hvilket forøvrigt muligt maatte beplantes. Denne Bøgeskov er med Træer af forskellige Aldre og Vækst bevoksne. Den største Del af Træerne har enten opnaaet en Alder af 80—100 Aar eller og de er ældre. Imidlertid findes ogsaa hist og her Træer, som ikkuns indeholder $\frac{1}{4}$ til $\frac{1}{2}$ Favn hver. Denne Skov kommer i det første Decennio under Bedrift, saa snart der indfalder Olden. Indtil dette sker, kontinueres ikke med den i Aaret 1796 begyndte Hugst, og vil det blive nødvendigt at plante unge Bøge paa de Strækninger, hvor Træerne er borthugne og ingen Opvækst findes. 234 Tdr. Land vil omtrent af denne Skov kunne anvendes til gode Ege- og Bøgetræers Opelskning. Især er det raadeligt at besaa de endnu bare Pletter med Agern eller at beplante det med denne Træart. —

Til sidst anføres saa de ved Taksationen af 1792 fundne Tal.

Som Supplement til denne Beskrivelse findes en anden, udarbejdet af M. G. Schæffer, da denne i 1806 skulde beskrive III. Frederiksborg, IV. Kronborg og Hørsholm Distrikter. Om Folehave Indhegning siger han, idet han refererer til Tallene paa Kortet (Ill. 3):

Ved Pæl 1. Bøgeskoven Sønden for er mestendels midaldrende og staar sluttet, men Østen og Norden for er den største Del fuldvoksen og kuns middelmaadig sluttet; den har en rank Vækst. Maatte bestemmes til Bøg og Eg i Blanding.

Ved Pæl 2. Bøgeskoven heromkring er midaldrende tæt sluttet, har en rank Vækst, maatte i Fremtiden bestemmes til Bøg og Eg i Blanding. Her i denne Skovstrækning kunde Udhugning gøres nødvendig, da Træerne staar for tæt til ret at kunne vokse. I denne Skovstrækning kan vokse Skibskøltræer; i det Tilfælde altsaa at samme maatte agtes dertil bestemt for stedse, maatte Bøgeskoven i Fremtiden ikke beblendes med Eg.

Ved Pæl 3. Den herværende Slette maatte kultiveres med Eg. Bøgeskoven heromkring er dels fuldvoksen, dels midaldrende. Sønden og Østen for er den tæt sluttet, men Vesten for ved Hegnsgærdet er den aaben, den har en rank Vækst; maatte i Fremtiden bestemmes til Bøg og Eg i Blanding.

Ved Pæl 4. Den herværende Slette maatte kultiveres med Eg, Bøgeskoven heromkring er for Størstedelen fuldvoksen, staar Norden for sluttet, Sønden for aaben, har en rank Vækst, maatte i Fremtiden bestemmes til Bøg og Eg i Blanding. Sønden for Pælen og det paa Kortet betegnede tværs igennem Skoven løbende Stengærde er udtaget en Skov- og Mosestrækning paa ialt $20\frac{3}{4}$ Tdr. Land, fordi Sandbjerg Bys Bønder ellers ikke kunne komme til deres udenfor liggende Enge. Græsningen af dette er tilagt Sandbjerg Bys Bønder for en Afgift af 4 Rd. aarlig.

Ved Pæl 5. Den herværende Slette maatte kultiveres med Eg. Bøgeskoven for Størstedelen fuldvoksen, nogenlunde sluttet, har en temmelig rank Vækst. Hist og her findes en Del ung Bøg i Aabningerne. Maatte i Fremtiden bestemmes til Bøg og Eg i Blanding.

Ved Pæl 6. Den herværende Slette er beplantet med Eg og Acacie, staaende endnu ubeskadigede. Den Norden for liggende Slette er vel besaaet med Eg, men da Græs og Vildt har ødelagt den største Del deraf, saa behøver samme en meget stor Udbedring. Bøgeskoven heromkring er for største Del fuldvoksen, staar sluttet, har en rank Vækst, maatte til Fremtiden bestemmes til Bøg og Eg i Blanding.

Ved Pæl 7. Bøgeskoven her paa begge Sider af Vejen er fuldvoksen, staar sluttet, har en rank Vækst. Maatte i Fremtiden bestemmes til Bøg og Eg i Blanding. Den Sønden for liggende Slette er beplantet med Eg, som gerne vil vokse, men afbides aarlig af Vildtet. Den Norden for liggende Slette er vel for en Del besaaet med Eg, men behøver en meget stor Udbedring; den øvrige Del af Sletten maatte beplantes med Eg.

Ved Pæl 8. Denne Slette er beplantet med 8 Sorter Naaletræ, maatte i Fremtiden bestemmes til Bøg alene.

Denne Indhegning maatte i Fremtiden bestemmes saaledes:

1) Al den for nærværende med Bøgeskov bestaaende Lund, af Indhold tilsammen $188\frac{1}{2}$ Tdr. Land, maatte i Fremtiden bestemmes til Bøg og Eg i Blanding.

2) Af samtlige i denne Indhegning værende Sletter, beregnede tilsammen til $31\frac{3}{4}$ Tdr. Land, maatte de $24\frac{3}{4}$ Tdr. Land kultiveres med Eg alene, men Sletten sub Litra A, beregnet til 7 Tdr. Land, maatte i Fremtiden bestemmes til Bøg alene, da Egen samme Steds ikke ganske vel vil kunne trives.

13. Maj 1806.

M. G. Schæffer.

Som vi af disse to Beskrivelser har set, er der paa en Slette, stor $4\frac{3}{4}$ Tdr. Land, plantet 7000 Lærke, 7000 Fyrre og 5250 Grantræer, 2 Alen i Kvadrat, ialt 8 Sorter Naaletræer, hver i sin Trekant i en stjerneformet Figur, og det er her, Linstow har faaet sin Grav. At Linstow allerede ved Beplantningen af dette Stykke i 1801 skulde have tænkt paa at indrette sig en Begravelsesplads her, er næppe sandsynligt, da han først i 1813 ansøger om Tilladelse dertil; mere er det Schæffers Lyst til at eksperimentere med lidt større Stykker end dem i Planteskolen, der er Aarsag til denne Stjerne. Men i hvert Tilfælde, den 20. November 1813 bevilger Kongen Linstows Ansøgning: „Vi ville allernaadigst Hr. Geheimekonferensraad og Overforstmester v. Linstow tilladt at indrette et bestandigt muret Gravsted for sig og Familie paa den af ham dertil attraaede Plads i Granplantagen bagved Træskolen i Folehauge Indhegning paa det Hørsholmske Distrikt og, hvis det til Pladsens Udvidelse skulde gøres fornødent, tillige at borttage enkelte af de staaende Træer“. Desværre ved vi ikke nøjagtigt, hvad det var for 8 Sorter Naaletræer, da kun enkelte Rester af dem er bevarede op til vore Dage, saasom 2 Stykker med Lærk, en enkelt Weimouthsfyr og en Skovfyr, der gik ud i 1917—18, samt nogle store Ædelgraner. Af de 8 Felter har saaledes med Bestemthed 2 været beplantet med Lærk, 1 med Weimouthsfyr, 1 med Skovfyr og 1 med Ædelgran; desuden vides det, at der i et har været Bjergfyr (Hauch og Oppermann: Haandbog i Skovbrug, S. 475) og i et Rødgran, saa er der jo en Mulighed for, at der ogsaa i det sidste har været Rødgran. Det Felt, der har klaret sig bedst, er det vestlige Lærkefelt,

hvor Lærken nu er underplantet med Bøg og Elm. Den højeste Lærk var her 32,0 m høj. Ogsaa Ædelgranerne har opnaaet store Dimensioner, saaledes havde den tykkeste en Diameter paa 110 cm, og den højeste maalte 33,3 m.

Som vi har hørt, ønskede Ejeren af Rungstedlund, Løjtnant Sørensen, sine Skovforhold ordnede, og han anmodede da i Maj 1804 Forstvæsenet om at faa Sagen gjort til Genstand for en Forhandling; men man havde god Tid den Gang, saa først da han i Juni 1805 havde gjort Forstvæsenet opmærksom paa, at han endnu intet havde hørt fra det, paabegyndtes Forhandlingerne, der imidlertid først afsluttedes i 1811, efter at der var afholdt 2 Landvæsenskommissionsforretninger af 16. Maj 1808 og 12. April 1810, og efter at Overenskomsten var blevet approberet af

Kongen den 26. Marts 1811. Herved fik som bekendt Forstvæsenet den største Del af *Rungstedlunds Skov*, der udgjorde en Del af den forrige Skovhusvang, medens Løjtnant Sørensens Efterfølger, Heckscher, kun beholdt de østlige Skrænter.

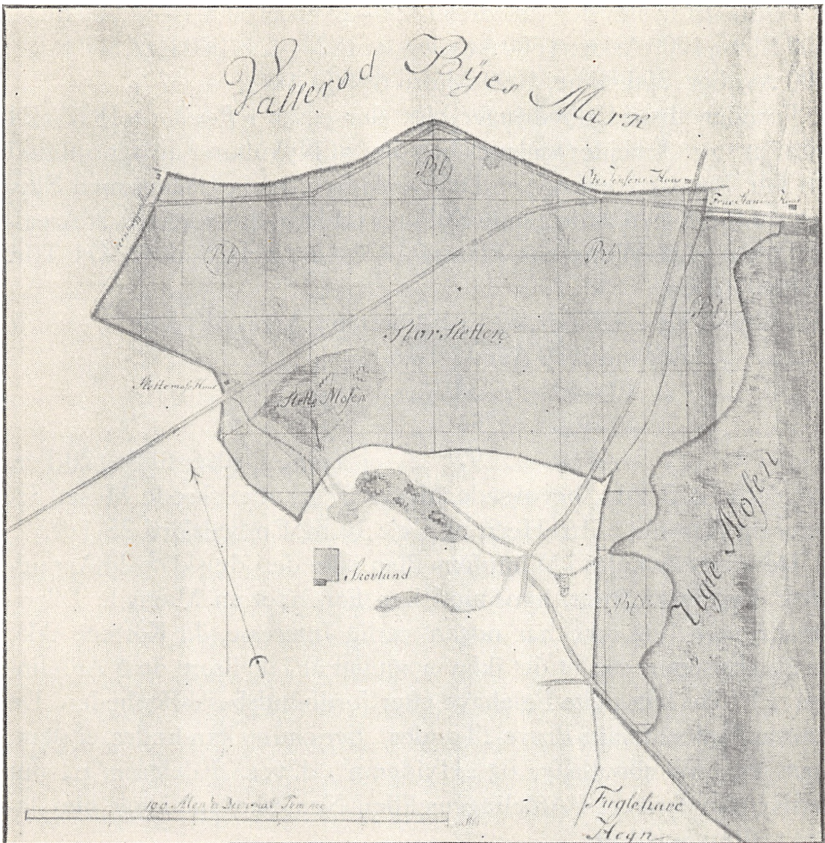

4. ÆDELGRAN VED LINSTOWS GRAV

Foruden med Rungstedlund fik Folehaveskov nogle Aar senere en anden stor Udvidelse, idet det i 1817 blev bestemt, at den 56 Tdr. Land store *Deputatvang*, som Staten i Forvejen ejede, skulde inddrages under Skoven, og at Sletterne i denne skulde forvandles til Skov, saaledes at Folehave Skovs samlede Areal blev paa ialt 471 Tdr. Land.

I Juni 1822 trak M. G. Schæffer sig tilbage, 76 Aar gammel, og fik til Eftermand Sønnen, *A. G. Schæffer*, der i en Skrivelse til Overførster Brüel af 11. August kvitterer for de Skove, han har modtaget, og om hvilke han siger: „Folehave Indhegning, hvor samtlige Kulturer findes i god Stand. I samme Indhegning findes endnu nogle aabne Pladser, at kultivere her og der, hvor Skoven er borthugget; ligesom og en Del Mosebund Tid efter anden endnu er at kultivere. — Deputatvang, hvad der hidtil er foretaget af Bepantning, forefindes paa en liden Udbedring nær i god Stand. Den dør for nogle Aar siden foretagne betydelige Egesaaning er næsten aldeles mislykket, da de dertil andet Steds fra leverede Agern næsten alle var bedærvede. Denne Besaaning bliver derfor i Tiden paa ny at kultivere, ligesom og en Del Tønder Land af Sletterne er tilbage at kultivere samme Steds. — Rungsted Indhegning, hvor der foretages betydelige Løvtræsbeplantninger, findes paa en lille Udbedring nær i god Stand Egebesaaningen derimod at være, af den fornævnte Grund, aldeles mislykket“.

Angaaende Kultivering af *Deputatvang* er denne jo foregaaet i Aarene efter 1817, og en Del blev trods Schæffers Modstand besaaet med Agern, der jo ogsaa mislykkedes, omend ikke af den Grund, Schæffer i et Brev til Overførster Brüel befrygtede, nemlig fordi han mente, at Sletten laa for udsat for Frost og Sol. Efter at han var gaaet af i 1822, fortsatte A. G. Schæffer Kultivering; saaledes blev der i 1822—23 paa et Areal af 4 Tdr. 7000 □ Alen ialt plantet 6000 Ege, 2000 Bøge, 2000 Avnbøg, 2000 Aske, 1500 Ahorn og 500 Acacier. I 1823—24 udbedredes de gamle Kulturer med ialt 8000 Ege, 4000 Bøge, 2000 Avnbøg, 1000 Ahorn, 1000 Aske og 1000 Træer af fremmed Art, ligesom det bestemtes, at der skulde beplantes endnu 7 Tdr. Land med Eg og gøres Forsøg paa at besaa 2 Tdr. Land med fremmede Træarter, alt med en beregnet Udgift af 240 Rd.

5. RUNGSTEDLUND 1805

Tæt Skov middelmådige Træer 44 Tdr., aabne Pladser
24 Tdr., Mose 3 Tdr., ialt 71 Tdr.
(Efter Angivelse paa Kortet).

Angaaende Tilkultivering af Sletterne i *Rungsted Hegn* ved vi, at denne blev paabegyndt ca. 1815 ved Saaning af Eg, men i de kommende Aar maatte efterbedres i betydelig Udstrækning, medens de med forskellige Løvtræsarter beplantede Arealer klarede sig udmærket.

Til Udbedring blev der saaledes i 1822—23 brugt 6000 Ege, 2000 Bøge, 500 Elme, 1000 Aske og 500 Acacier og i 1823—24 1000 Ege, 500 Bøge, 500 Avnbøg, 500 Elme, 1000 Ahorn og 500 Aske.

Foruden disse Udbedringer blev der ogsaa i *Folehave* 1822—24 gjort et stort Arbejde; saaledes blev der af Nykulturer anlagt opimod 16 Tdr. Land, hvoraf dog en Del var Moser, der besaaedes med Ellefrø, samtidig med at de gamle Kulturer udbedredes, saaledes at Arealforholdet efter Wimpfens Plan af 1828 var: hele Skoven 471 Tdr. 8536 □ Alen.

Areal med Eg c. 87 Tdr. og til Eg bestemt Areal $5\frac{1}{2}$ Tdr.

” ” Bøg indtil 20 Aar 43 Tdr.

” ” ” 20—40 ” $38\frac{1}{2}$ ”

” ” ” 40—60 ” 54 ”

” ” ” over 60 ” 97 ” og aabne Pladser til Bøg 20 Tdr.

Naaletræ c. 5 Tdr., bevoksede Moser $37\frac{1}{2}$, ubevoksede Moser 32, Søer og Damme c. 15, Hegn og Veje 10 og Embedsjord 25 Tdr.

Desværre omtales i Wimpfens Plan ikke de i de sidste 20 Aar udførte Bøgeforyngelser, hvorimod han har lavet en Mængde Taksationer, som dog ikke har nogen særlig Interesse, da Kortene ikke mere eksisterer, saa at det ikke er muligt at lokalisere de 8 Afdelinger, i hvilke han delte *Folehave* efter Jordbundsbeskaffenheden. De eneste Steder af hans Prøve-„Tønder“, der endnu kan findes, er dem, han tog i Weimuthsfyr og „Hvidgran“, d. v. s. Ædelgran, og om hvilke han skriver: I Afdelingens liden Naaleskovsplantage blev taget to Prøvepladser,

een paa 875 □ Alen: 30-aarig Weimuthsfyr:

Tom. i Diameter 3—4—5—6—7—8	} 168 Stk. til 412 Cubikfod og pro Tønde Land 2688 Stk. til 10592 Cubikfod,
Stykketal 25—36—44—35—18—10	
Alen lange 16 18 20	

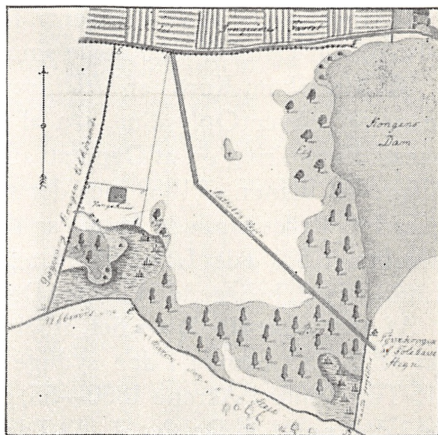
een paa 100 □ Alen i 20-aarig Hvidgran:

Tom. i Diameter . . 2—3—4—5—6	} 25 Stk. til 21 Cubikfod og pro Tønde Land 3500 Stk. til 3780 Cubikfod.
Stykketal 3—11—6—1—4	
Alen lange . . 12—13—14—15—16	

Det er mærkeligt, at han her skriver 30-aarig Weimouthsfyr og 20-aarig Hvidgran, da han dog let maatte kunne have skaffet sig Oplysning om, at de var plantet samtidig i 1801.

Det er meget beklageligt, at vi ikke ved nærmere Besked om, hvordan de omkring Aarhundredskiftet anlagte Kulturer har klaret sig, og hvorledes det er gaaet den Mængde fremmede Træarter, der blev udplantet, idet de fleste er forsvundet lidt efter lidt ved Udhugningerne, og kun nogle ganske enkelte Rester er bleven tilbage, som de 4—5 ægte Kastanier, der i 1803 blev plantet paa en aaben Plads, som grænsede op til Skovfogedens Mark, og de enkelte Robinier, der endnu staar i Slutten mellem Planteskolen og Folehavegaard. Som vi har set, blev der foruden de udenlandske Træsarter ogsaa ved Siden af Hovedtræarterne Eg og Bøg brugt mange indenlandske, saasom Elm, Ahorn, Ask og Avnbøg, og heraf findes der endnu rigelige Rester spredt over hele Skoven.

Efter Planen 1828 kom der et langt Tidsrum, før en ny Plan blev lagt, og først saa sent som 1859—60 fremkom denne, saa hvad der er sket i Folehaven i Aarene 1828—59, maa søges heri, især naar Talen er om de udførte Bøgeforryngelser.

6. DEPUTATVANGEN 1812¹

¹ Paa Kortet angives Vangens Indhold i Kvadratalen saaledes: To Holme Egeskov, c. 220 Stk. Træer, 56.038, den tæt sluttede Bøgeskov, tillige med en Holm ringe bevoksen, ialt 1000 Favne, 196.200, bare Sletter 458.355, Mose, Eng og Vandhul 54.053, Vangemandens Hus og Hauge 2.250, Vejen og Hegn paa de 3 Sider 22.850, ialt 789.746 Kvadratalen eller 56 Tdr. 5746 Kvadratalen, Kongedammen ej iberegnet. Vangens Omkreds paa de 3 Sider er ialt 1000 Favne, deraf er nemlig: Steengiærder 366²/₃ Favne, Volddiger med halv bedrevet Hessehekke 433¹/₃ Favne, Riisgiærder 200 Favne, ialt 1000 Favne.

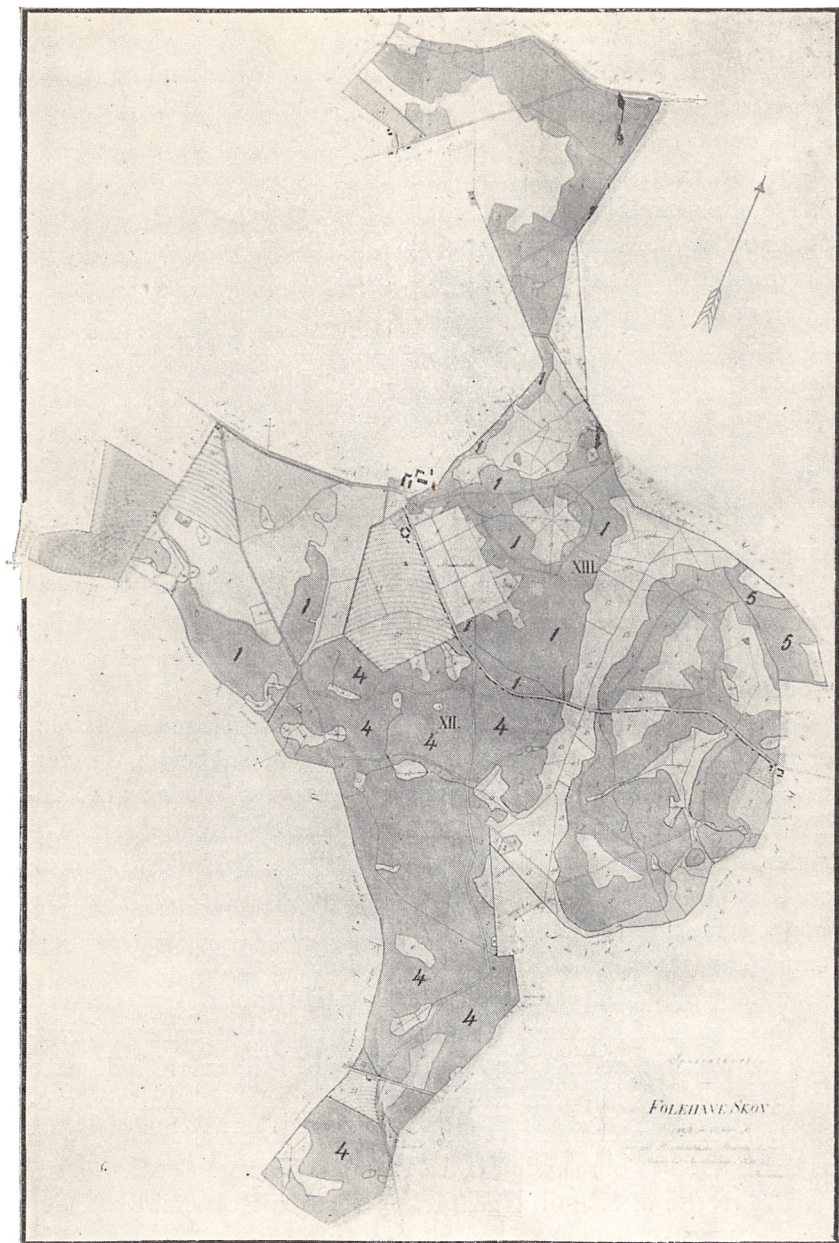
Hvor Begyndelsen til disse Bøgeforyngelser er sket, kan ses af to Tilføjelser, der gjordes paa Kortet af 1792, da det tegnedes paany 1807 (Ill. 3). Et Sted staar der: „Hakket til Hugst Nr. 4, hist og her en 4 Tdr., saa at Hugsten kan udvides til 10 Tdr.,“ og af Planen 1859 ses det, at hele den 76 Tdr. Land store Bøgebevoksning, der ligger Syd for Skovfogedmarken, er 10—20 Aar gammel med „enkelte gamle Træer og nogle yngre Plantninger samt flere større og mindre 30—40- og 40—60-aarige Holme“. Andetsteds paa Kortet tilføjes „Hugst Nr. 4“ med Underskrift „paa 30 Tdr.“, hvad der her er noget usandsynligt, da Afdelingen i 1859 kun er paa 19 Tdr. Land, 60—70 Aar gammel med nogle smaa 30—40-aarige Bøgeholme.

1822 fremkom Kortet af 1792 i revideret Skikkelse, men paa dette mangler enhver Oplysning, saa af stor Interesse er det ikke. Den eneste Forandring er, at Deputatvängen og Rungstedlund er bleven tilført. Til Planen af 1859 blev der saa udarbejdet et nyt Kort, hvorefter Folehaves samlede Areal var 498 Tdr. Land, idet der af nyt var tilkommet $8\frac{3}{4}$ Tdr. Land fra Rungstedgaard foruden Skovriderens Embedsjord, beliggende Vest for Deputatvang.

Af dette Kort (Ill. 7) ses det, at følgende Arealer er bleven forynget fra 1828—51, nemlig i den sydlige Del de med 1) betegnede Dele (15 Tdr. Land) i Aarene 1850—55, de med 4) (76 Tdr.) i 1840—50 og i den nordlige Del Nr. 1 (48 Tdr. Land) i 1830—55 og Nr. 5 fra 1830—40.

Foruden med Foryngelsen af disse Arealer er der i Aarene inden 1851 ogsaa blevet gjort et Arbejde med at beplante Moserne; saaledes fandtes der i 1859 af c. 81 Tdr. Land Mose kun 11, der endnu var ubevokset, medens Resten var beplantet med Birk, El eller blandet Løvtræ i Aldersklasseforholdet: under 15 Aar ca. 47 Tdr. og fra 15—30 Aar c. 22 Tdr.

Professor A. Oppermann betegner Perioden 1813—48 som en Stilstandsperiode, hvad der ogsaa passer udmærket for Folehave Skovs Vedkommende. 1813 var ogsaa det Aar, hvori Linstow ansøgte om at maatte indrette sit Gravsted, og det er, ligesom det raske Tempo og det gode Arbejde, der hidtil var udført paa Distriktet, nu

7. FOLEHAVE SKOV 1859

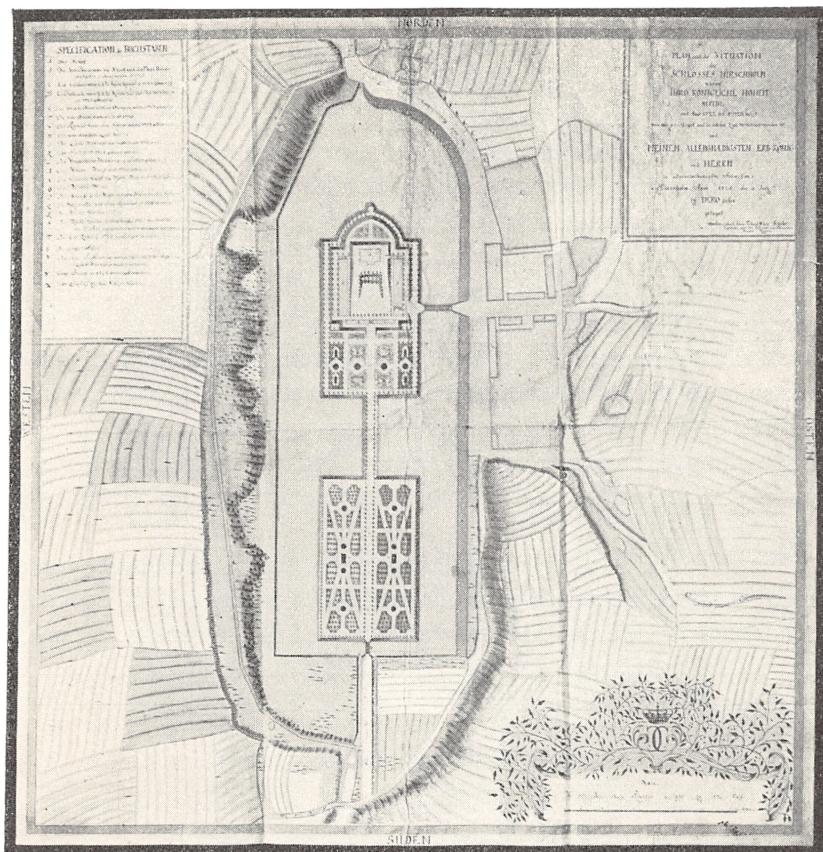
langsomt gik i Staa. Medens man saaledes før 1813 frembragte god Egeskov, blev de Bøgeskove, man frembragte efter dette Aar, kun ret middelmaadige.

I sin Beskrivelse af Frederiksborg Amt 1831 skriver Sarauw om det Hørsholmske Skovdistrikt: „Skønt Distriktet har betydelige Deputater at afgive, leverer det dog en Del Brænde til Københavns Forsyning, hvilket udskibes ved Rungsted, og det har derfor, uagtet Eggen er rig paa Tørv, god Afsætning. En Favn kløvet Bøgebrænde har derfor staaet 1 à 1½ Rd. højere end paa det Frederiksborgske Distrikt og ¾ à 1 højere end paa Kronborg Distrikt. Men da Tørvehandelen blomstrer livligt, plejer Eggen kun at købe Affaldsbrænde til eget Brug.“

Hvad angaar de Personer, der har haft Betydning for Skoven, er allerede Linstow udførligt omtalt, og Schæfferne vil blive det under Planteskolen. Skovriderne, hvoraf *H. G. Fischer* efterfulgte *C. C. Møller* i 1807 og fungerede til 1814, da Skovrider *Schade* tiltraadte, har næppe haft nogen særlig Indflydelse, selv om de for en Del Sagers Vedkommende fungerede som Mellemænd mellem Plantageinspektøren og Overførsteren.

Ved Loven af 25. Februar 1851 blev det Hørsholmske Distrikt, der siden 1787 havde bestaaet af Kirkelte Hegn, Tokkekøb, Sønderkov, Selsøe Lund, Holme Plantage, Stumpedyse, Stadsevang, Folehave, Rudeskov, Friheden, Bidstrup, Bredelte Vang, delt i to Distrikter, hvoraf det første Hørsholmske blev paa 1610 Tdr. Land og kom til at bestaa af Bidstrup, Rudeskov, Friheden, Folehave, Bredelte Vang og Hørsholm Slotshave og Planteskole, for hvilket Distrikt Plantageinspektør *A. G. Schæffer* blev udnævnt til Skovrider.

Samtidig blev Jægermesterembedet for Hørsholm Amt, der ved kgl. Resolution af 18. Januar 1834 var tillagt Overjægermesterforretningerne i Amtet, nedlagt, da Vildtet allerede i Midten af Trediverne havde ophørt at spille den Rolle, som det gjorde ved Aarhundredskiftet, hvor Rentekammeret gentagne Gange maatte indskærpe Jægermesteren at bortskyde det fra Plantagerne, som det f. Eks. ses af en Skrivelse af 3. Juni 1794 til Jægermester Holstein. Skete der

8. HØRSHOLM SLOTSHAVE 1728

nemlig Skade i disse, kunde Skovrideren ellers „vente derfor alvorligen at blive anset“.

c) *Hørsholm Slotshave og Planteskole.*

Af disse to er *Slotshaven* den ældste, da der sikkert har været en mindre Have al den Tid, Slottet har ligget der, men det er først i Begyndelsen af det 18. Aarh., at Anlæggelsen af den nuværende ca.

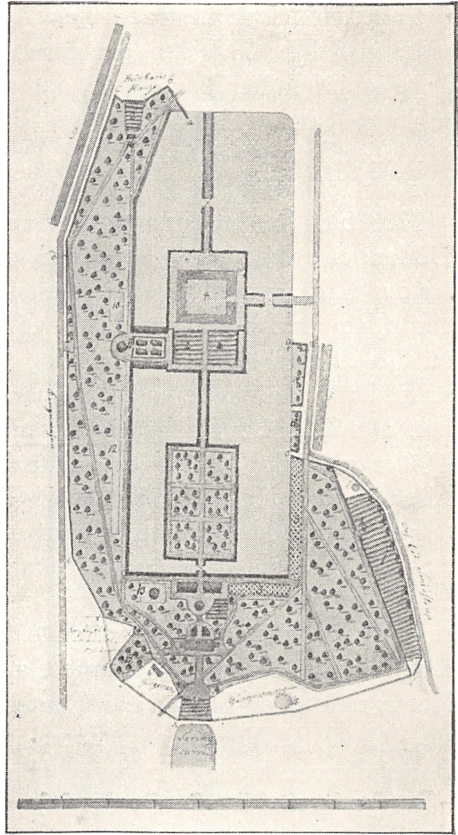
40 Tdr. Land store Have fandt Sted. Den første Begyndelse ses paa et Kort fra 1728 (Ill. 8), men det var ikke nok for den pragtlystne Sophie Magdalene, og efter Tegninger, vistnok af Thurah, blev saa 1730—40 den nuværende Have anlagt, om hvilken Thurah i „Den Danske Vitruvius“ siger: „Haven er meget stor og vidtløftig, har mange skønne Springvand, en stor Kaskade, som med overflødig Vand er forsynet, mange herlige Billeder og Vaser, tvende Grotter, som midt i Søen er anlagte, adskillige Bosqvets, hvorudi blandt andet findes en Labyrint, et Theater og andre fornøjelige Indretninger; den har fortræffelige Spadseregange og besidder med et Ord alt, hvad der gør en Have lystig, smuk, angenem og fornøjelig. Paa den vestre Side af Haven er et højt Bjerg, som med naturlig Skov er bevokset, og hvortil man kommer over en over Søen anlagt Bro; der findes mange Terrasser med Billeder, Taxis og andre Træer besatte yndige Alleer, angeneme og lystige Kabinetter og en Mængde af deslige Anordninger.“

Men det var kun en kort Glansperiode, der var beskaaret denne med saa store Bekostninger anlagte Park. Allerede i 1771 begynder Nedgangsperioden, og det var vist ikke med Urette, at Laur. Engelse toft i 1797 betegnede Haven „som aldeles forfalden og Søerne næsten tilgroede“, eller at Henrik Hertz i 1832 skrev om Slotshaven:

Hist over Slotshavens sjunkne Terrasser
 hviler Nattens Dug som et grædende Hav.
 Slottet, man nedrev i uhyre Masser,
 vidner Kirken om, lig et Kors paa en Grav.
 Egnen er øde, Mathilde, hvor du
 flygtig har redet den flygtige Ganger;
 blot dine Lidelser mindes endnu
 af den tungsindige Sanger.

Slotshaven havde hidtil sorteret under Slotsforvalteren, men da den Aar for Aar forfaldt mere og mere, opstod det Spørgsmaal, om den ikke kunde bruges til noget nyttigt, og hvad var da mere naturligt end at knytte den til den Planteskoledrift, Staten allerede i flere Aar havde haft ved Hørsholm. Dette skete ogsaa, idet det ved kgl. Resolution

af 16. April 1794 blev bestemt, at den skulde anvendes til Plantning af Frugt- og andre nyttige Træer; dog skulde Gangene og Hækkene vedligeholdes. Opsynet overdroges Holzførster Schæffer, hvad vist Slotsforvalter Hinzpeter følte sig noget stødt over, i hvert Fald klagede Schæffer en Maaned senere til Rentekammeret over, at han endnu ikke havde kunnet faa Nøglerne udleveret. I Begyndelsen var det dog ikke noget særlig stort Areal, der blev brugt til Planteskole; saaledes viser en Tegning (Ill. 9), som Schæffer i 1815 indsendte til Rentekammeret sammen med en Rapport, kun 5 smaa Steder foruden den gamle Køkkenhave. I Rapporten hedder det: „Skoven bestaar af Bøg, Ask, Eg, Gran, vild Kastanie og Birk, dels midaldrende, dels ung Skov med Undtagelse af omtrent 20 Stykker udvoksne Bøge. Allétræerne derimod bestaar af for Størstedelen udvoksne Ypern, Lind og Kastanietræer, hvoraf kun udgaaede og beskadigede

9. HØRSHOLM SLOTHAVE OG PLANTESKOLE 1815.¹

¹ 1) Før Køkkenhave, nu Planteskole, 2) 5 smaa Planteskoler, 3) tvende Beplantninger, 4) Slottet, 6) forfalden Iskælder, 7) det store Havehus, 8) forrige Fasanhus, 10) forrige Svanedam, 11) forrige Kirsebærhaug, Apparellen kaldet, 12) forrige Karrouselkanal, 13) Magdalenedam og Holm, 14) tvende Bomstykker, hvori Frugttræer, 15) et Vandhul.

Træer bør tages. Gangene maa være græsbevoksede, for at man kan gaa i dem.“

Som sagt blev Slotshaven i 1794 knyttet til Hørsholm *Planteskole*, der allerede havde bestaaet i flere Aar. Hvornaar den blev oprettet, vides vist ikke, men den, der oprettede den og gjorde den til den store landskendte Planteskole, den er den Dag i Dag, kender man, og hans Navn er *Martin Gottlieb Schæffer*.

M. G. Schæffer er født den 22. December 1746 i København som Søn af Hofsnedker og Billedhugger Diderich Schæffer.

1763 blev han ansat som Elev ved den kgl. Forstetat og fik sin Uddannelse ved den af v. Langen paa Jægersborg oprettede Skole for den 5. Februar 1769 at faa Bestalling som Holzførster paa Slangstrup Revier. I den første Tid boede han i Lyngø, hvor han havde en lille „Bomskole“, som han dog allerede i 1774 flyttede til Lystrup, hvor han havde købt en Gaard, og hvor han blev boende, til han den 7. Juni 1781 fik kgl. Bestalling som Førster hos Skovrider Møller med Bopæl i de saakaldte Kavalerbygninger i Hørsholm. Allerede forinden havde han solgt Gaarden, ganske vist uden Planterne, som det kneb slemt for ham at blive af med, hvorfor han gentagne Gange maatte anmode Rentekammeret, om det ikke vilde købe dem. Men Planteskoledrift interesserede Schæffer sig nu engang for, saa det varede ikke længe, førend han havde faaet sig indrettet en ny „Bomskole“, denne Gang dog paa Statens Bekostning, idet han ifølge en Skrivelse til Rentekammeret af 6. Juni 1783 udbad sig 40 à 60 Pd. Ypernfrø fra Ermelunden til sin samme Aar anlagte Bomskole ved Helleholmshuset. Hvornaar Planteskolen blev flyttet til sin nuværende Plads, vides ikke, men fra Slutningen af 80'erne gik det fremad med raske Skridt. I 1790 havde Schæffer saaledes allerede 386,700 Planter af 121 Sorter trods de store Tab, han havde lidt ved Nattefrost samme Foraar. 1792 kunde han begynde at levere til Private. 1793 udbydes saaledes 24,000 Planter, 1795 102,000 Planter, 1796 150,000, alt uden Afsavn for de kongelige Skove.

Det meste Frø fik Schæffer fra Burgsdorfs berømte Frøinstitut ved Berlin, hvis Specialitet var nordamerikanske Frøsorter, og af hvilke

Schæffer rigeligt forsynede sig; saaledes bestilte han f. Eks. i 1795 34 amerikanske og 9 europæiske Sorter. Om Frøet har været daarligt eller Priserne for høje, er ikke godt at afgøre, i hvert Fald forsøgte Schæffer paa at skaffe sig de nordamerikanske Arter udenom Burgsdorf og foreslog derfor 1797 Rentekammeret at træffe Aftale med en fransk Naturforsker, der skulde til Amerika, om at sende Frøet direkte. Planen maa dog være opgivet, for næste Aar skrives der til Burgsdorf igen. Men ogsaa andre Steder fra fik Schæffer Frø, saaledes 1797 *Acer platanoides* fra Norge, *Carpinus betulus* fra Lolland og *Cratægus torminalis* fra Bornholm foruden 8 Skpr. Hvidellefrø fra Skovrider Mønster og 150 Pund Fyrrefrø fra Norge.

Foruden Arbejdet ved Planteskolen var Schæffer jo ogsaa Førster og havde som saadan Kulturerne i Folehave under sig, ligesom han ogsaa senere fik overdraget alle Kulturerne i Rudeskov efter den 8. Juli 1801 at være bleven udnævnt til Plantageinspektør. Som en Paaskønnelse for sit udmærkede Arbejde fik han 1. Januar 1811 Rang som virkelig Kammerraad. Den 2. Februar 1811 overtog han desuden Tilsynet med Ledøje Plantage, som brugtes til Opelskning af bløde Træarter, og dette Hverv beholdt han tillige med sine andre Embeder, til han fik sin Afsked den 29. Juni 1822, hvorefter han flyttede til København, hvor han døde den 25. Juli 1830.

Ved Siden af at være en dygtig praktisk Forstmand var Schæffer en af sin Tids mest skrivende danske Forstmænd, idet han foruden at have oversat Burgsdorfs „Anvisning til at opelske indenlandske og udenlandske Træarter i det Frie“ har skrevet to Bøger, den ene fra 1799 med Titlen „Anvisning til Skovdyrkningen og Plantagevæsenet i Danmark og andre under samme Klima liggende Lande“, den anden fra 1811, nemlig en „Afhandling om Skoves Opelskning med Hensyn til den danske Flaades Skibsbyggeri“. Desuden har han i Landhusholdningsselskabets Skrifter fra 1804 skrevet en Artikel: „Bemærkninger over Vejrliget og dets Virkning paa Trævegetationen ved Hirschholm i Sjælland 1800—1803“, og i I. A. Niemmanns *Vaterländische Waldberichte* fra 1820 en Artikel: „Einiges zur Geschichte der Langenschen Plantagen in Seeland“.

M. G. Schæffers Efterfølger som Plantageinspektør blev hans Søn, Andreas Gottlieb, der havde faaet en omhyggelig forstlig Uddannelse og fra 1819 havde fungeret som Medhjælper hos Faderen, hvorfor han mentes særlig kvalificeret som Bestyrer af Planteskolerne. Disse sygnede dog i hans Tid mere og mere hen, og fra i M. G. Schæffers Tid at have givet Overskud sank de nu ned til at give et ret stort Underskud, saaledes at Forstkommisionen af 1841 endog kunde erklære dem for overflødige for Forstvæsenet. A. G. Schæffer beholdt dog Ledelsen, ogsaa efter at han i 1851 var blevet Skovrider paa det første Hørsholmske Distrikt.

LITTERATUR

C. Christensen: Hørsholms Historie. 1879. — *Arent Berntsen*: Danmarckis og Norgis Fructbar Herlighed. 1656. — Et Besøg paa Hirschholm Slot 1797 af *Laur. Engeltoft* (Fra Frederiksborg Amt 1908). — *Pontoppidan*: Danske Atlas. II. 1764. — *Sarauw*: Frederiksborg Amts Beskrivelse. 1831. — *Thurah*: Den danske Vitruvius. 1746—49.

Dansk biografisk Leksikon. 1887 ff. — *P. B. Grandjean*: Kgl. danske Forstembedsmænd før 1660 (Tidsskrift for Skovvæsen B. XXIII, 1911), 1660—1790 (T. for Skovvæsen B. XIX, 1907). — *Rocpstorff*: Meddelelse om danske Forstkandidater 1798—1897. 1898 (= T. for Skovvæsen B. VI—IX, 1894—97).

G. O. B. Begtrup: Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Sjælland og Møen. 1803. — *Burgsdorf*: Anvisning til at opelske indenlandske og udenlandske Træarter i det Frie, oversat af M. G. Schæffer. 1799. — *Hauch og Oppermann*: Haandbog i Skovbrug. 1898 ff. — *Linstow*: Til Publikum. 1791. — *Emil Madsen*: Om Skovene ved Hillerød (Fra Frederiksborg Amt 1914). — *A. Oppermann*: Bidrag til det danske Skovbrugs Historie 1786—1886 (T. for Skovbrug X, 1889). — *A. Oppermann*: Skovene og Skovbruget i Danmark. 1917—18. — *M. G. Schæffer*: Anvisning til Skovdyrkingen og Plantagevæsenet. 1799. — *M. G. Schæffer*: Afhandling om Skoves Opelskning. 1811. — Landhusholdningsselskabets Skrifter.

Bergsøe: Statistik. 1842 ff. — *A. Hennings*: Forstrenteberegning. 1842. — *Thaarup*: Den danske Stats Forst- og Jagtstatistik. 1842.

Den gamle Gaard staar gemt i Læ
af Hyld og Nøddekrat,
i Tidens Løb sank den i Knæ,
og lappet blev dens Hat;
men ved dens Fod staar Tusindfyrd
og Roser helt mod Høst.

Af *Anton Nielsen*: Den danske Landsby.

LANDSBYHAVEN

AF JOHANNES THOLLE

DANMARKS Havebrug hviler i Hovedsagen paa de Spirer, som lages dertil af Munkene i Klosterhaverne, men det er rimeligt at tænke sig, at der ogsaa før Klostrenes Oprettelse har været i hvert Fald Antydninger af Havebrug hos den agerdyrkende Befolkning. Det vilde kun være rimeligt, om man har søgt at knytte de vilde Urter og Frugter nær til Huset, hvor de kunde være under Opsigt og Varetægt, thi dem behøvede man til at krydre Maden, og det var bedre at have dem her end at skulle søge efter dem ved Strand eller i Skov. Paa de indhegnede smaa Tofter i Landsbyerne og ind under Husvæggenes Læ har vi da sikkert de første Antydninger af Danmarks oprindelige Haver. Bondehaven maa derfor antages at være vor første Havetype, og Bonde- og Landsbyhavens Historie og Stiludvikling er et ikke uvæsentligt Kapitel i Folkemindernes store Bog.

Af dette Kapitel, som Forfatteren af nærværende iøvrigt tidligere har behandlet i Almindelighed (dog ret kortfattet¹), er det Afsnit, der omfatter den Egn af Kongeriget Danmark, som nærværende Skrift behandler, ikke det mindst interessante, thi i denne Landsdel har bl. a. de mest betydende Klostre ligget, og her har en af de mest haveinteresserede Munke virket, nemlig Abbed Vilhelm til Eskilsø og Æbelholt. Her finder vi endvidere blandt de gamle Haveanlæg saa berømte Haver som Slotshaverne i Frederiksborg, Fredensborg m. fl. samt „Croneborg Lysthave“, det senere Lundehave;

her levede saa berømte Udøvere af Havekunsten som Gartneren paa Lundehave, Hans Rasmuszen Block³⁶, der skrev en af vore bedste og ældste Havebøger, den ikke mindre berømte Gartner paa Fredensborg, J. L. Mansa³⁶, der paa Landhusholdningsselskabets Opfordring udgav sin Havebog for Bondestanden, dertil Pastor Gerner i Birkerød, der i Tillæget til „Hesiodi Dage“ gav Raad og Anvisninger om Havedyrkning (og Agerbrug), endelig Arkitekten L. Thura³⁶, hvis Virkefelt dog ikke direkte berører Almuen, men hvis Arbejder ved Slotshaverne ikke er forbleven uden Betydning for denne som Forbilleder.

At behandle disse Mænds Arbejde i Havesagens Tjeneste paa en udførlig Maade lader sig ikke gøre paa den indskrænkede Plads, der er til Raadighed for nærværende Afhandling, og Emnet turde da ogsaa blive for vidtløftigt til at kunne komme ind under en Titel som ovenstaaende. Der skal blot med de Kilder, der er forhaanden, forsøges givet en Fremstilling af Landsbyhavens Udvikling i Frederiksborg Amt indtil vore Dage, idet der da muligvis senere vil kunne blive Lejlighed til at vende tilbage til de Omraader, som kun antydningssvis berøres, og som hver paa sin Vis har haft en ikke uvæsentlig Andel i Bondehavens Karakter og Udvikling paa de forskellige Tider i Historien. Ikke blot tænkes der her paa de foran nævnte Personer, men ogsaa paa enkelte af Haverne, fornemmelig de store Slotshaver.

KLOSTERHAVERNES PERIODE

Oplysningerne om Haver fra Tiden før Klostrenes Oprettelse i 1100-Tallet og videre frem er saa sparsomme, at der her ganske skal ses bort fra disse, og dette er saa meget mere berettiget, som Cisterciensernes Oprettelse af Klostre netop i disse Egne maa betragtes ud fra det Synspunkt, at man dels har set, at her trængtes til Opbøjning af Jordbruget, derunder Havedyrkningen, dels har forstaaet, at der her var Muligheder for Trivsel af noget saadant. At det første er rigtigt, behøver vi ikke at tvivle om. Bortset fra Haverne ved Æbelholt og Eskilsø Klostre, som vi senere skal vende tilbage

til, kendes der nemlig ikke Oplysninger om andre Landhaver fra denne Tid end nogle Frugthaver („pomerii“) i Tisvilde, som 1286 overdrages til Esrom Kloster³². At det ogsaa var rigtigt, at der var Mulighed for Havedyrkning i disse Egne, viser de senere Tider tilfulde, efter at Skovene er gjort ryddelige, og Mulden er taget under Plov — selv om ogsaa de gode Munke har kunnet tage fejl af Forholdene, saaledes som f. Eks. paa Eskilsø.

Om disse Munkes Havedyrkning er der iøvrigt sikkert i Tidens Løb fortalt netop saa meget; som der kan siges (særligt Aarbøgerne 1906, 1913, 1915, 1921 m. fl. St.), og uden at gentage, hvad der er skrevet, skal det blot antydes, at man mener, at de Haver, som Munkene fra Esrom og Æbelholt anlagde for Bønderne, alle var ens i Anlægsform². Vi har naturligvis ikke nogetsomhelst direkte Minde om denne Havestil hos Bønderne, — dertil er Haveplanter og Haveanlæg af et alt for ubestandigt Materiale; men vi tænker os, at Haverne har været anlagt paa en lignende Maade, som de i Hovedsagen viser sig at være i Tiden for de store Udskiftninger (c. 1780), og som det ses af de andet Sted gengivne Kort (Ill. 3, 4, 5 og 6).

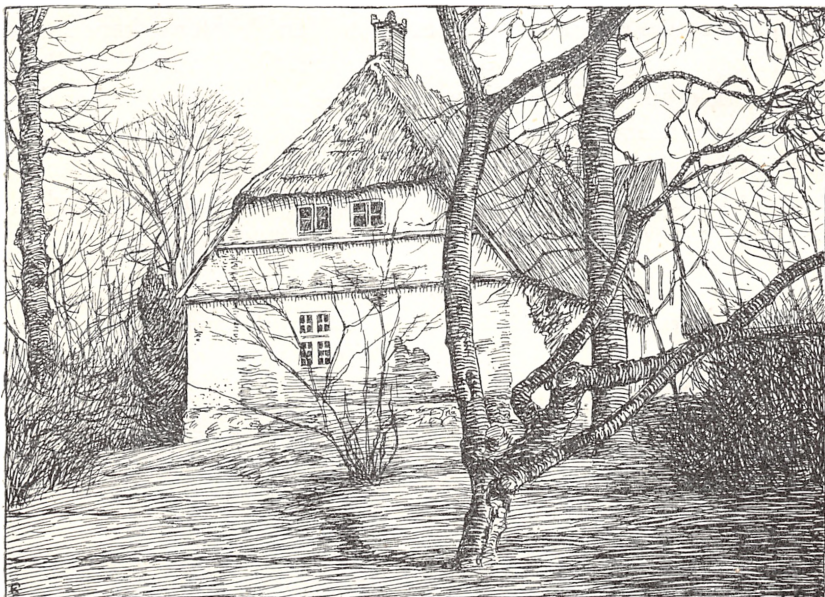
Direkte Minder om disse Havers Plantebestand har vi derimod i de Planter, som vokser paa Klosterruinerne og Tomterne der omkring, hvor de dannende deres interessante Reliktflora har rejst deres levende Mindesmærker over den svundne Tids Haveanlæg og Havedyrkning. Det er de mest levedygtige af Datidens Lægeplanter, man her kan finde, — ja, det er jo næsten fabelagtigt, at selv relativt ubeskyttede og lidet robuste Planter har en saa høj Grad af Livsenergi og Formeringsevne bunden i sig og i deres Frø, at de har kunnet holde Stand paa saadanne Steder i Aarhundrede efter Aarhundrede, lige til vore Dage. Ved Tomten paa Esrom stod i hvert Fald 1886 store Eksemplarer af den giftige Bulmeurt, og 1688 er der funden Vaid, som brugtes til Farvning³). Paa Eskilsø er Flo-raen i vore Dage ret betydelig og bestaar af Hyld, Cynoglossum, Ballota, Onopородon acanthium, Conium samt en stor Mængde Sel-lerier³, og noget lignende gælder Udkanten af Slingerup, hvor Sval-leurt, Almindelig og Rundbladet Katost, Sæbeurt, Spanskkørvel,

Bulmeurt og Hundetunge samt store Samlinger af Tordenskræpper, alle i forvildet Form, kan tænkes at stamme fra Klostrenes Haver der; Ambraen (Ill. 13), der ogsaa er almindelig i Haverne nu, er ligeledes gammelkendt fra Klostertiden³. Endelig er der i Nærheden af Knardrup ligeledes store Bevoksninger af Tordenskræpper, Pastinak og Katost samt almindelig Svaleurt, Ballota, Bulmeurt, Conium og ældgamle Aske og et Utal af Hyld³. De har levet videre og trodset Tidernes Omskiften. De er flygtet ud fra Klosterhaverne til Bøndernes Haver — er havnet paa Gærder og ved Grøfter og har her kunnet friste Livet, mens alle de mere ømtalelige er gaaet til Grunde. Færrest direkte Minder finder man om Klosterhaverne ved Æbelholt, men Tjæreby Præstegaardshave, der har tilhørt Klosteret, har dog saa gamle Træer, at de nok kan stamme fra Klostertiden⁴.

C. 1550—1650

Hvad vi ved om Landsbyhaverne fra denne Periode, er ligesaa fattigt som vort Kendskab til den foregaaende. Om de større Haver derimod berettes et og andet. Croneborg Lysthave anlægges 1580⁵; den er iøvrigt nærmere omtalt andet Steds⁶. Frederiksborg Slots Opførelse paabegyndes 1560⁵, men det er altsammen Forhold, der kun indirekte kan have øvet deres Indflydelse paa Bondehavebruget eller maaske slet ikke har gjort det. Bondehavebruget anses i denne Periode almindeligt for at have været saa slet som overhovedet tænkeligt¹, og Hans Rasmuszen Blocks Havebog, der udkom 1647, ses ogsaa at være møntet paa andre Haveejere end dem, der muligvis har været blandt Bønderne. De forskellige Regenters Paabud om Pileplantning, „Ympning“ af Æbler og Pærer, Anlæggelse af Humlekuler etc.³³ har vel gjort nogen Gavn; men Udbytningen af Fæstere og Gaardbrugere og Uvidenhed og Ubehjælpssomhed hos disse har gjort sit til, at Tilstanden er bleven saa slet. Hos Præsterne, hos Selvejere og Storbønder kan det have været noget bedre, thi de havde Interesse af at dyrke noget, idet de selv fik Udbytte af det, de dyrkede; de andre havde Ulejligheden og maatte kun vente at skulle

svare Afgift af det avlede. Et Vidnesbyrd om, hvad der kan have været dyrket i den efterfølgende Periode (c. 1670), hvorledes det er tænkt at skulle behandles, og hvorledes Haverne har været kultiveret, faar man et morsomt Indtryk af i et af Datidens Værker, der udgik fra Birkerød.

1. FRA BIRKERØD PRÆSTEGAARDSHAVE

PASTOR HENRIK THOMESØN GERNER: HESIODI DAGE

Pastor Gerner og hans Skæbne under Svenskernes Belejring samt hans Virksomhed iøvrigt er vel kendt af Aarbogens Læsere og skal ikke i Almindelighed omtales. Men blandt hans litterære Arbejder var der et, som var almindeligt i de dannede Hjem paa disse Tider, og som i sit Tillæg giver Raad og Anvisning til Havernes Dyrkning. Dette er hans „Hesiodi Dage“, der er en Oversættelse fra Græsk, men i hvilken han har erstattet al den efter hans Mening ugudelige

Talen om Stjerner og Stjernetydning med praktiske Vink for Jordbrugere. Den danske „*Hesiodus* (vil) *lære os, hvad nytteligt og beqvemligt er at vide oc gjøre i hver Maaned: Saa oc adværer os, hvad icke er tienligt paa ubeqvemmelige Tjder, efftersom alting har sin Tjd: Oc i ligemaade alle Tjder har deris Gierning*“.

Hvor meget Almuen har kendt til dette Værk, er ikke til at afgøre. Rimeligvis intet eller saa godt som intet. Men Præsterne kendte det og vel ogsaa nogle Storbønder og Selvejere. Om de har fulgt Raadene deri, er ukendt; men disse eller lignende Anvisninger har dog nok været raadende paa den paagældende Tid, og Havernes Plantebestand har sikkert ikke været rigere, snarere ringere indenfor Landsbyernes Omraader og uden for Slottenes. Kun den Del af Værket, der angaar Havedyrkningen, citeres i det følgende⁷:

Martius:

Aff tilkommend vaar vi Paaskeliljer
haffver,
men til Jordens Rycet med Fliid vi
plove ne laffuer.

Vi Grønforr først nu legge vil,
At Jorden vel kan raadne,
Oc ingen Rødder sette til
Aff Ukruds-Tidsel laadne . . .
Dernæst vi Kaalfrø villig saar,
I Gadejord oc Haffver,
Vi vist deraff omsider faar
Een Vinterkost saa faffver.
Vi flytter Trær oc poder fast,
Vi setter Valnød Kierner,
Vi Jorden graffer nu med hast, . .
Men Qvæget haffver verner.
Nu poder vi vor Vinterfruct
Dend sterckist er at gjemme.
Dend med sin Frøg en herlig Luct,
Det kan een Siug fornemme.
Men Stammen skal med Salve goed
For Regn oc slud forvaris,

At dend ey skal foruden Boed
Aff Væde plat forfaris.
Aarsgamle Poder haff i act
Oc ritze deris Stammer,
At de i Barken bliffver flact,
Fra Rod, oc Vext annammer.
De første Blomster Poden faar
De skal oc strax aff pluckis
At Dyden ey med dem bortgaaer,
Oc Nytt en ude luckis.
I neden saar vi Røder Frøe,
Løg, Reddicker oc Roer,
Dog du det meget tynt skal strøe
Diszstørre de da groer.
Dec baade er een herlig Kost,
De stoer Omkostning sparer,
De spare kand paa Sild oc Torsk,
De Vinteren udvarer.
Hvor skulle Holland og Amag
Sig kunde Rjgdom sancke?
Med mindre de til saadan Sag
Hensætte deris Tancke . . .

Aprilis:

Nu pode du som pode vil,
 Det Første er det beste.
 Frøe stocke du oc sette til,
 Nu kand de Rødder feste.
 Nu skal du graffve Haffverne,
 Oc Bieddene indrette,
 Saa kænd du niude gaffverne,
 Af det som du vil sette.
 Nu skal du saae dit Urtefrøe,
 Som til dit Kjøcken brugis,

Fortyckt skal du det icke strøe,
 Saa kænd det oc vel luugis,
 Du Bønner, Erter sette skal,
 Naar Maanens Skinn afftager,
 At rijsse dem oc ey for hall!
 En rett aff dem vel smager.
 Vor *Aprikoes* oc *Persictræer*
 i Blomster nu frembryder,
 Vi snitter Viinen saa dend bæer
 Om sider Fructen niuder . . .

Majus:

Dit Urtefrøe skal du nu saa!
 Som kænd ey Kulden taale,
 Thi det sin Varme nu kand faae

Aff Soelens hidtzig Straale . . .
 Aff Urter brend nu krafttig Vand,
 Glem ey at sette Planter!

Junius:

Nu sancker Luce Urter hjem,
 Att hun kand Skilling skaane:
 For Farffveren hun Pungen giem,
 Hun vil ham intet laane.
 Hun (1) Engeskjer, (2) Skoffabildbarck,
 (3) Rørtop oc (4) Bredser sancker, . . .
 Nu brendis Vand til Lægedom
 Aff Blomster og aff Blæde:
 Som alle Siuge kan becomm
 I Apoteckets Lade.
 Vi har nu modne Kirsebær,
 Oc ribs til Lysten bruger,
 Vi har Placer aff Rosentræer,

Vi haffverne nu luuger
 Endivien, Sillere oc Kaal
 Vi hypper oc omsetter,
 Vi Vand gir paa dem med een Skaal,
 Saa luckis de dis tetter:
 Forsett nu hen din Timian,
 Diszbedre kand den fremmis,
 Beskue dend deylig Tulipan,
 Lad ey Guds Gierning glemmis.
 Nu voxer Fructen tyck oc stor,
 Paa Kornet Roeden brister,
 Alltingist nu heel herlig groer,
 Som Mennisken forlyster.

Julius:

Olai Aften skalt du saae,
 Dit Kaalfrøe! Oc forvente,

Paa Michels Aften Planter smaa
 Som Vinter-Kaal kand hente.

Augustus:

Tag Løg nu op, set Dooner til!
 Med Rønnebær beridde,
 Kramsfugl dem gierne haffve vil

Oc gierne hos dem sidde.
 Nu voxer Træerne icke meer,
 Ey heller Fisk i Lengden . . .

- (1) Med Engeskjer: Farffvis Poppgoeye grøn. (2) Med Skoffabildbarck farffvis Guult.
 (3) Med Rørtopp: Grønt. (4) Med Brendser Branguult.

September:

Fruct mod September du Nødder oc Eble bevarer . . .	At du kand naa dit visse maal Oc føre alt til nytte.
Aff Haar du setter Kramsfuul buckede snarer,	Din Humle reeb i rette Tid, Forglem ey Humle-Kuuler,
Drengene kryber i Ebbeltræet, ned Eblene ryster,	Thi Humlen med sig har dend Dyd At Øllet ey forfuuler.
For dem Penge de faar, af dem, som Eblene lyster.	Vor Fruct er moed, vi Perser Most, Vi Sælands-Viin bereder,
Pærer oc Eble bevaris i Høe, men Nødder i Sanden . . .	Sæt hos hver Glasz it Stycke Ost, Een Franskviin dend da heder . . .
Optag nu Roer, Rødder, Kaal Oc vilde Stammer flytte,	Din Fruct træer skal du snide, Thi vedsken er nu offerall . . .

October:

Pluck Fructen aff før den faar Frost, Thi træerne Blade felder,	Trænøder hænges skal i Røg, Saa herdis deris Blødning . . .
Den elskis for een lecker Kost, I Vinter naar det gjelder	Hvo <i>Apricoes</i> og <i>Persictræer</i> Med deris Fruct vel ynder,
Om roden graff paa Ebeltræer, Oc Koemøg derom sætte,	Hvo Viinens druer haffver kier? Dog det er ey for Bønder;
Det meer end langhalm fructbar er, Som Gecke derom flette.	Hand skal dem haffve vel i act, Mod Vinter-Kuld til decke
Ryct Humlekuuler, Sviinemøg Er deris beste Gødning,	Med Heste-Møg om Roden lagd Med Langhalm Greenen' tecke.

November:

Leg ned din Kaal St: Karens Dag, Saa fremt den tør mon' være.	Men Kaalen er een herlig Sag, I Bondens Huusz en Ære . . .
--	---

1670—1780

Ogsaa fra denne Periode er Beretningerne om Havebrug sparsomme og i deres Karakteristik maadeholdne. Haverne er vel tilstede i noget større Antal end før, og der plantes maaske ogsaa noget mere, eftersom Løvene paabød det, idet Amtmændene skulde føre Tilsyn med, at dette skete¹. Men Hegnenes Utilstrækkelighed eller Mangel paa Mark- og Husfred gjorde sit, ufrie Kaar lige saa meget til, at det dog blev meget sparsomt med Havebruget. Skal man forstaa Amtmandens Erklæring fra 1672 ret, da har der været ikke

saa lidt at udsætte paa Gærder om Marker, Skove og Vange, — der blev da udkommanderet 757 Bønder til at sætte disse, og blandt de Omraader, der skulde indhegnes, nævnes ogsaa „Urtehafterne“, uden at det dog er til at se, om der menes en bestemt Samling af Urtehaver, eller det er de i Amtet værende Urtehaver i Almindelig-

2. DET GAMLE KASTANIETRÆ, KROGERUP

hed, — hvilket sidste dog maaske er det rigtigste. Blandt de faa større Haver nævnes Krogerup, der 1690 omlægges til „fransk Stil“, og hvori den her afbildede ægte Kastanie blev saaet 1699. Denne Have rummer endnu en betydelig Bestand af gamle Træer⁵.

Iøvrigt lider Haverne en Del ved den Mangel paa Læ, der opstaar ved Skovhugster og Fældninger i Krat og Kær. Saavel direkte som indirekte faar dette de uheldigste Følger, bl. a. ved Sandflugten

i de nordlige Dele af Amtet, hvor der ifølge en Betænkning af 1702 siges, at i Tibirke er Sandet allerede „udi Bøndernes Haver“⁹, og allerede paa det Tidspunkt maa Tibirke da have haft Haver, der var værd at nævne.

Haverne i Amtet har antagelig i Perioden efter 17-Tallets Begyndelse her ligesom i enkelte andre Dele af Landet haft en god Tid, og der er plantet og saaet efter Evne og med noget større Lyst end før. Der var saa mange, der interesserede sig for Op-hjælpning af Bondehavebruget, bl. a. Præsterne, og saavel ved Raad som ved Daad, bl. a. ved gratis Uddeling af Træer, lykkedes det at faa noget Havebrug til at vinde Indpas indenfor de Grænser, som Fællesskabet trak. Ja, det har været øjensynligt for enhver, at Haverne tog til i Omfang, og at man de fleste Steder gik til Arbejdet med Lyst. Det kunde endog resultere i, at andet Arbejde fik Lov at hvile og blev forsømt, bl. a. fordi man skulde svare Landgilde af Markens Afgrøde, mens Havernes Afgrøde gik fri¹⁰. Det er da sikkert med nogen Ret, naar Amtsforvalteren i sin Indberetning 1736 meddeler Regeringen, at blandt Aarsagerne til „Bondens Vanrøgt“ er for det første Hoveriet og for det andet Formindskelse af Græsning og Høslet ved Anlæg af Vænger og Kaalhaver¹¹. I en enkelt Egn synes man dog ikke at finde noget synderligt tiltrækkende ved Havebruget, nemlig i Esbønderup, hvorom det hedder 1730¹²:

Iblandt andet kjendes denne Egns Beboeres merkelige Efterladdenhed derudi, at de ikke (som dog er dem anbefalet i Hans Maytts. Lov) har nogen Lyst til at plante og sætte tjenlige Frugttræer, eller indrette Humlehaver, som dog de fleste har god Bekvemmelighed til, ved deris Gaarde, hvor store Stycker Jord deris Haver tilhørende ligger ubrugelige og begroes af Tjørne og vilde Plummetræer. Thi hvad Fordel kunde der ikke være for Bønderne heri Egnen, dersom de, som Bønderne i Fyn inclinerede for at lægge Vind paa gode Frugt-Haver. Deraf kunde de ikke alene have god Hjælp til Huusholdningen, om de forstod at føre sig Frugten til Nytte paa een eller anden Maade. Men og kunde sælge saa megen Frugt og Humle, at de dermed kunde betale deres aarlige Skatter-Afgifter til Hans Maytts., hvilket kan sees paa nogle Bønder i Asminderød Sogn, som af deris Frugthave næsten alle Aar, naar Kirsebær og anden Frugt lykkes og faae Fremgang, at de har temmelig stor Fordeel deraf og sælger Frugt til deres Skatters Betaling og end mere.

Men med Undtagelse af denne Tilstand i Esbønderup gaar alle senere Beretninger ud paa, at Havebruget i de Egne, der indbefattes af det nuværende Frederiksborg Amt, paa de Tider har været godt, og det har sikkert kun staaet tilbage for Amagernes. Havebrugerne har jo ogsaa her i stort Tal været direkte underlagt Kongen, og de har derved haft en Spore mere til at adlyde Lovens Bud, saaledes som det lyder i Christian den Femtes danske Lovs Artikel om Humlekuler og Pileplantning. Desuden var Bestemmelserne herfra optaget i Fæstebrevene, hvoraf et fra 1773 (fra Esrom) siger, at Fæsteren skal „flittig efter Loven pode og plante samt sætte Stengærder og faste Jordgrøfter“¹³. Hvor de adlød disse Paabud, kunde Haverne blive store og anselige, og det kunde blive nødvendigt at sprænge de Rammer, som ellers var en Forudsætning for Fællesskabet, og ogsaa af denne Aarsag var Tiden moden til dettes Ophævelse. I Farum var Kirsebærhaverne nu betydelige og kunde give sin Mand en god Indtægt¹⁴. I Langstrup var der ligeledes fra gammel Tid en Mængde Frugttræer ved den Tid, da Udskiftningen fandt Sted¹⁵, og saaledes som det ses paa de vedføjede Kort (Ill. 3, 4, 5 og 6), gjaldt dette ogsaa andre Byer og Egne.

Ikke desto mindre har man paa allerhøjeste Sted været utilfreds med, at Lovens Paabud ikke altid er overholdt. Det gælder hele Landet i Almindelighed, men eftersom disse Paabud nu lige siden 1446 havde været gentaget og gentaget¹⁶, og det ikke havde frugtet synderligt, i visse Egne af Landet slet ikke, griber Regeringen nu i sin Nød til den Udvej at indskærpe det gamle Bud, ikke for hele Landet, men mærkeligt nok kun for en af de Egne, der næst Amager og maaske Lolland-Falster staar højest i Henseende til Havedyrkning, nemlig det nuværende Frederiksborg Amt, og der udstedes en Forordning om, at nu skal det være Alvor med Plantning. Denne Forordning, der kom frem 18. April 1781, ganske faa Dage før Udskiftningsforordningen, der vendte op og ned paa saa mange Forhold, er kun lidet kendt, og den skal da gengives her¹⁷:

Stykke 68: Da Lovens Bydende om Bøndernes Piil Plantning hidtil ikke har haft tilbørlig Virkning, saa bliver herved, for saavidt Bønderne paa Kjøbenhavns, Frede-

richsborgs og Kronborgs Distrikter, Hirschholms Amt og Kongens Gods i Ods Herred angaar, bemeldte Anordning alvorligen igjentaaget, og saaledes som følger nærmere bestemt:

1mo Enhver Bonde skal hvert Aar efter denne Frds. Bekjendtgjørelse plante og bringe i god Vext 10 Piile og saaledes vedligeholde aarlig, indtil han, for hvert Tønde Hartkorn hans Gaard skylder, har 100 Piile i god Vext, hvilket Antal siden bestandig skal vedligeholdes, og skal det staae enhver frit for, om han i et Aar vil plante et dobbelt eller tredobbelt Antal og derpaa i et eller to Aar efterlade Plantningen.

2do Ved den aarlige Besigtigelse herover skal tillige efterses: om de i forrige Aaringer plantede Træer ere friske, eller om der er plantet nye i Steden for de udgaaede.

3to Foreviser en Bonde andre ligesaa gode eller bedre Træer i Steden for Piile, da har han opfyldt sin Pligt, saafremt han ikke har taget disse andensteds fra, men selv opelsket dem.

4to For hvert Træ af foranførte Antal, en Bonde har forsømt at plante, eller at plante i Steden for dem, som udgaaer, skal han bøde 8 sk.

5to Desuden skal og til hver Bondegaard, som herefter . . . udskiftes af Fælledskab . . . skjenkes et vist Antal af Frugttræer og vilde Træ-Planter . . . hvilket Antal Gaardens Beboer bestandig skal vedligeholde, under den foran bestemte Mulct.

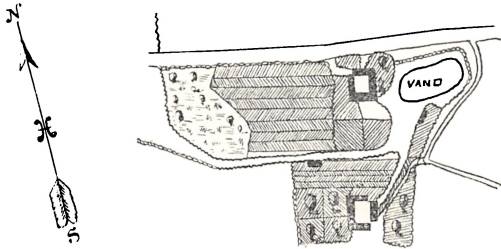
6to Naar en Bonde tiltræder en Fæstegaard, skal i hans Reversal-Fæstebrev indføres, hvor mange friske Træer han modtager fra Gaarden, hvis Antal han da skal vedligeholde og efter denne Anordning forøge, indtil han faar den bestemte Mængde efter Gaardens Hartkorn.

Stykke 69 Opelsker en kongelig Fæste-Bonde flere Træer end ham paaligger, skal det indføres i de aarlige Besigtigelses-Forretninger, og viser nogen særdeles merkelig Flid heri, skal . . . en Belønning udbetal(es) Bonden . . .

Stykke 70 De Træer, som en Bonde saaledes selv opelsker mere, end ham er paalagt, skal tilhøre ham til frie Raadighed, men finder han dem for sig ved Gaardens Tiltrædelse, maa han, om han er Fæstebonde, ikke fælde noget deraf, uden med Forvalterens og vedkommende Skovbetjents Samtykke . . . og hvert Træ, ham tillades at fælde, maa han have to unge igjen i Vext. Paa samme Maade skal og forholdes med de Træer, en Fæstebonde selv har opelsket, naar han derfor har oppebaaret Præmie . . . samt med dem, som . . . er skjenket fra Planteskolen . . .

Det er værd at lægge Mærke til, at Loven her ikke nævner det ganske Land, men kun gælder „Kjøbenhavns, Frederichsborg og Kronborg Districter, Hirschholm Amt og Kronens Gods i Ods Herred“. Man har utvivlsomt fraraadet Majestæten at genopfriske denne Forordning for andre Egne og det sikkert med Rette. Bedst vises dette vel deraf, at man allerede ret kort Tid efter nærværende For-

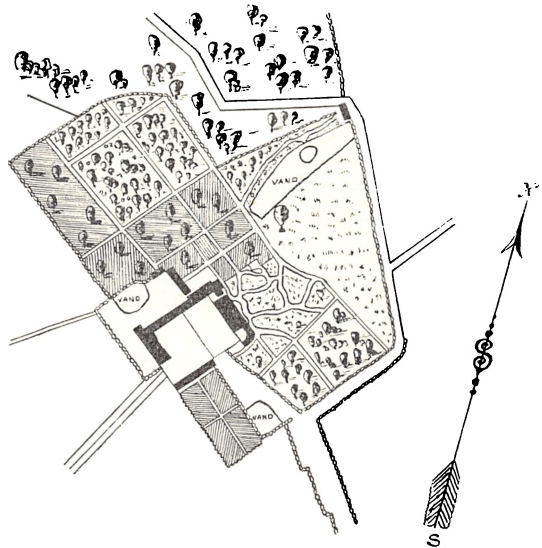
ordnings Udstedelse maa trække den i Land igen; den 4. Oktober 1806 ophæves Forordningen¹⁷, og ingen har siden da forsøgt at faa den genopfrisket. Det er andre Veje, der skal gaas, om Havebruget skal fremmes — det gode Eksempels og Belønningernes Vej mere end Pligtens og Truslernes.

3. REERSTRUP BY 1790

UDSKIFTNINGSTIDEN

Forordningen om Udskiftning, der afløste Forordningen af 1758 om Fællesskabets Ophør, kom 1781, og for Frederiksborg og Kronborg Amters Vedkommende nedsattes en Kommission, der skulde foreslaa, hvorledes Fæstebøndernes Kaar kunde forbedres, og foruden ved Udskiftning at skaffe Bonden Raadighed over Jorden skaffede denne Kommission ham de nødvendige Ting, nemlig „Kløverfrø, Kartofler, Frugttræer, vilde Træer, nyttige Pilesorter“ osv.¹⁰, alt i Henhold til den kongelige Forordning af 18. April 1781.

4. KROGERUPGAARDS JORDER 1810

Udskiftningen medførte dog ikke alene Fordele, men ogsaa uheldige Forhold, idet en Mængde Familier flyttedes fra deres gamle

Hjem ud paa de øde Marker og Overdrev, hvor de maatte begynde forfra. Havde de haft gamle Haver ved deres Hjem, betød Udskiftningen, at de mistede Læ, Hygge og Frugter, og for disse Værdier kunde de nye Ejere ikke give Erstatning. De gamle Ejere kunde da faa et Stykke ekstra Jord i Stedet, som i Langstrup, hvor de fik et Stykke Tørvejord¹⁵, men det var jo ikke det samme som en gammel Have. Og rundt omkring i Landsbyerne staar der tilbage mange gamle Træer fra Tiden før Udskiftningen. Mange Haver blev ødelagt ved Uforstand eller Hensynsløshed hos de nye Besiddere, saaledes i Tisvilde, hvor der udskiftedes 1788; men her anlagdes dog i 1792 ved Skovridergaarden en stor Frugthave paa 3 Tdr. Land og med 'et bredt Læbælte til nogen Erstatning¹⁸, og iøvrigt var der her, som det senere skal ses, mange gamle Haver foruden denne.

Der arbejdedes fra mange Sider paa, at der skulde anlægges Haver ved Udflyttergaardene, foruden at de gamle skulde forbedres. Det hedder fra 1790 herom¹⁹:

En Mængde Frugttræer er og bliver skjænket Bønderne. Fra den gamle af Slotsforvalter Schmidt anlagde Frugttræskole paa Fredericksberg er allerede i nogle Aar udleverede mange gode Frugttræer, hvoraf dog en stor Del ere udgangne af forskellige Aarsager, især af Mangel paa tilbørlig Fred.

For at raade Bod derpaa er der nu foranstaltet, at naar nogen Bonde ønsker sig Frugttræer, maa han først melde sig hos Districts Landinspecteuren, som nøje efterser, om Pladsen, hvor de skal staae, er bequem og tilstrækkelig indfredet, samt hvor mange Træer derpaa kan staae (thi ellers forlange de gjerne for mange og vil sætte dem for tæt); herom giver han den fornødne Attest, hvorefter Træerne erholdes.

Den duelige Gartner Voetmann, som tilforn har været brugt ved en Kongelig Planter-skole, er til Ejendom overladt en udflyttet Bondegaard, Voetmannshaab kaldet, i Snødstrup Sogn paa Frederichsborg Amt, hvortil han er tilstaaet en lille Bygnings-, Hegnings- og Grundforbedringshjælp som de andre Udflyttere paa Amtet, paa Vilkaar, at han i Tiden hos Bønderne skal selv udplante Frugttræer, som han ved Gaarden i stor Mængde og med god Held opdrager og indpoder, og at han ved at erholde 12 sk for Stykket skal afbetale de Forskud, som han til sin Træskoles Anlæg nødvendigten har behøvet, ligesom han i et Aar skal staa til Ansvar for Træerne og erholder altsaa ingen Betaling for dem, som i det første Aar maatte udgaa.

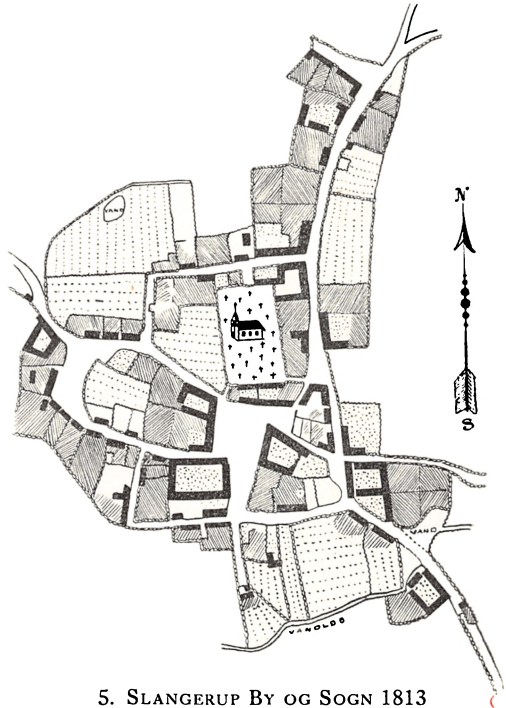
Da han tillige er en god Kjøkkengartner, saa haaber man, at Kjøkkenurternes Dyrkning skulde udbrede sig der i Egnen, hvor somme hidintil var næsten aldeles ukjendt; thi den sjællandske Bonde har hidtil saa meget forsømt Kjøkkenhave.

Foruden ved de nævnte Foretagender med Hjælp og Uddeling af Træer forsøgte man ligesom tidligere ved Indførelse af de officielle Bestemmelser i Fæstebrevene at faa Paabudene overholdt. Det paa-lagdes dog ikke ligefrem de Bønder, som fik Skøde paa deres Jord, at de skulde plante, men de havde Lov til, om de lystede, at „anlægge Humlehaver, opelske Frugttræer i Haven eller i Marken eller andre Slags Træer“²⁰.

Paa denne Tid bliver da Vilkaarene for Have- dyrkning paa en Gang bedre, idet der hjælpes saa meget derpaa fra Of- fentlighedens Side, og idet det tildels kommer til at afhænge af privat Initia- tiv, om Haver skal an- lægges, selv om der for Hørsholms Vedkommen- de dog er sat en Tidsfrist, inden for hvilken Udflyt- terne skulde anlægge deres Haver²¹.

Præsterne anlægger flittigt Ha- ver, saaledes bl. a. i Helsingø, hvor en Have blev anlagt af Magister Morten Hammer (1773—1809) og fuldført af Pastor C. Nyholm (1819—25), fra hvilken første Tid der findes en prægtig Lindealle¹⁸. I Ramløse findes ligeledes en Præstegaardshave fra c. 1800, anlagt af Pastor L. Nielsen¹⁸.

Paa den anden Side var Tiderne ikke gunstige, idet der manglede Penge til de nye Haver. Det manglede paa pekuniære Tilskud til

5. SLANGERUP BY OG SOGN 1813

Havedyrkning, og det var ikke nok, at Træer kunde faas gratis eller saa godt som gratis. Af Tilskyndelser og Vejledninger er der ingen Mangel, og i Særdeleshed maa det nævnes, at Gartneren paa Marienlyst, senere Fredensborg og Frederiksborg, Joh. Ludv. Mansa³⁶, i 1787 paa Landhusholdningsselskabets Foranstaltning udsendte sin „Have-Katekismus eller Grundregler for nyttige Have-Vexters Dyrkning i Danmark“. Den betød ikke alene dette, at Bonden undervistes i, hvorledes han skulde behandle de Urter og Træer, som kendtes, men ogsaa, at nye kunde tages op til Brug, samt at Haven kunde inddeles efter en noget anden Metode end den hidtil anvendte Firkantinddeling eller Kvadratur (Ill. 7).

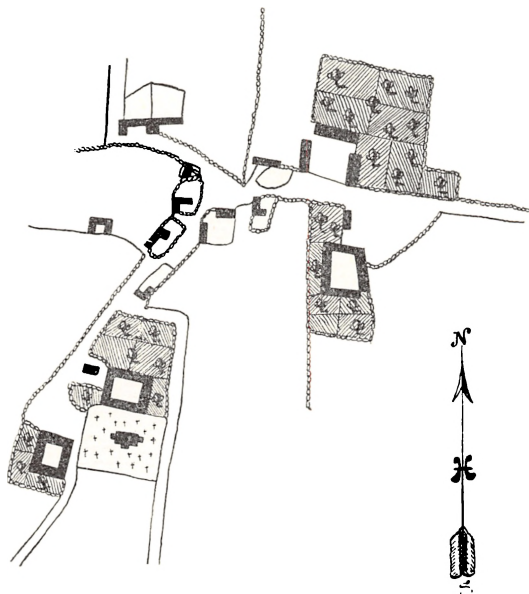
Det er ikke her Stedet at komme ind paa Mansas Virksomhed eller hans Bog i Særdeleshed. Det er maaske tvivlsomt, om den netop for Bonden har betydet saa meget, snarere vel for Folk i Byerne eller Folk fra Byerne, som købte sig Jord paa Landet. I hvert Fald tyder de følgende Oplysninger om Havebrugets Tilstand hos Bønderne ikke paa, at Mansa har betydet saa meget i Henseende til Forbedring af disse Forhold, skønt hans Bog udsendtes i 2000 Eksemplarer. Længe efter Udskiftningen har de anlagt deres Haver som før denne med en Korsgang, og Ulyst til mere Arbejde end nødvendigt har gjort, at de stadig paa Frederiksborg Marked har købt deres Urter af Amagerne. Præsterne³⁶ arbejdede stadig flittigt paa en Forbedring af disse Forhold, i Skrift og Tale, ved deres Eksempel osv. Ikke mindst gjaldt dette Pastor Junge i Birkerød, men det synes ikke at have frugtet stort. Der er hæderlige Undtagelsesegne, der, saaledes som Kortene viser, har haft store og gode Haver; men Pastor Junge synes, det hele er saa fattigt og saa sørgeligt, saaledes som han selv (anonymt) udtrykte det 1798 i sit Skrift²²:

„Endskjønt Bonden saa rasende elsker Frugt, at han kan spise Æblet naar det er nylig knyttet og tygge Nødder inden den har Kierne, saa befletter han sig dog ikke paa Havedyrkning. Vor milde Regent har enten skienket eller for en ubetydelig Pris overladt Landmanden Frugtræer af alle Slags (12 Sk. Stk.), og der blev endog sørget for, at kyndige Mænd kunde plante dem og have Opsigt med Planterne i de første

Aar, og saa længe trivedes de; men man tænkte ikke paa, at Bonden, overladt til sig selv, skulde handle med dem, som hiint treaarige Barn med Hr. Rønnes smukt indbundne Børnebog, endskiønt dog denne egentlig er for Børn, ligesom hine for Bønder, — Fædrelandets Fader skulde enten Selv have ladet frede om disse eller dyrt ladet Freden betale, men han gjorde det ikke, og utallige Frugttræer fandt deres Død; thi visse Mennesker foragte ligesaa meget de Ting, der kun forskafe dem en sildigere Nydelse, som de høiagte alt, hvad de i samme Øjeblik kan bruge. Denne Siellænder

kiender derfor endnu ikke Navnet Most, hvormed allerede i Aaret 1671 den Fyenske Bonde gottede sig, og som endnu giver ham en langt sundere og behageligere Drik end det kræftesvækkende Brændeviin. Endog Madurter kjøber man her af de omreisende vindskibelige Amagerer. Og hvor mange Slags Gavntræer kunde Bonden ikke, uden synderlig Bekostning, plante i disse Egne, som ere saa rige paa Planteskoler? I Landets ærværdige Lov befales enhver Bonde aarlig at lægge 5 Humlekuler og et vist Antal Træ-Ymper, men Bonden trøster sig ved, at Træerne staae i Loven, ligesom hiin glædede sig ved, at de undløbne Krebs vare i Brevet. „Ved Elmshorn“, siger

hiin muntre Reisende, „saae jeg en Bondekarl, som bar en Hoben unge Træer paa Ryggen. Paa mit Spørgsmaal, om han tjente Forstvæsenet, svarede han nei! men jeg vil gifte mig, sagde han, og her er en Lov i Landet [Holsten], som paalægger os at plante et Dusin Træer, inden vi maa gaae til Præsten efter Tillysningsseddel, — og for hver Arving, som vor Herre giver os, maae vi sætte 6 eller 8 Stykker Træer³⁷.“ Var denne Indretning her paabuden i det mindste ved Indtrædelse i Egteskabet, vilde ogsaa denne Maade at plante paa være gavnlige for Fædernelandet, og Tvangen velgjørende for Bonden selv, og de nye anlagte Vei-Aller, som nu daglig omhugges, vilde finde Fred.“

6. MAARUM BYS JORDER 1813

Ogsaa fra anden Side haves Vidnesbyrd om, at bortset fra Tibirke og enkelte andre Egne er det smaat bevendt med Haver paa denne Tid. Det er ganske vist en Kollega til Pastor Junge, der beretter det²³, men idet han er kendt for nok at skulle meddele, naar han finder Haver af Interesse, er det paafaldende, saa lidt han har at meddele fra Amtet, som han dog paa flere Rejser har gennemkrydset fra Kyst til Kyst, fra Nord til Syd. Bemærkningerne fra ham i det følgende er i hvert Fald for den første Dels Vedkommende uden Indflydelse fra Pastor Junge, hvad den sidste derimod ikke er:

„Frugthauger ere vel ved Bøndergaardene, men ubetydelig er Afgrøden; de avle ikke engang den Hvidkaal de forbruge, men købe den andensteds fra. Humle, Kartofler og saadant er sjældent at finde, ja endog Gulrødder.“ [Egnet ved Frederikssund.] „Steengærder haves kun om nogle Vænger, thi Grøvter uden Plantning ere til ingen Nytte, og Plantning har ingen Fred for skade-froe Mennesker, ja Haverne selv ere ikke sikre, ethvert Ask og Gavntre bortranes. Det er skeet i Hillerød, at hele Flokke af ridende Personer have spærret Vinduer og Dørre, imedens andre have afplukket al Frugten, og det er skeet mere end en Gang af Bønderkarle selv.“ [Bloustrød.]

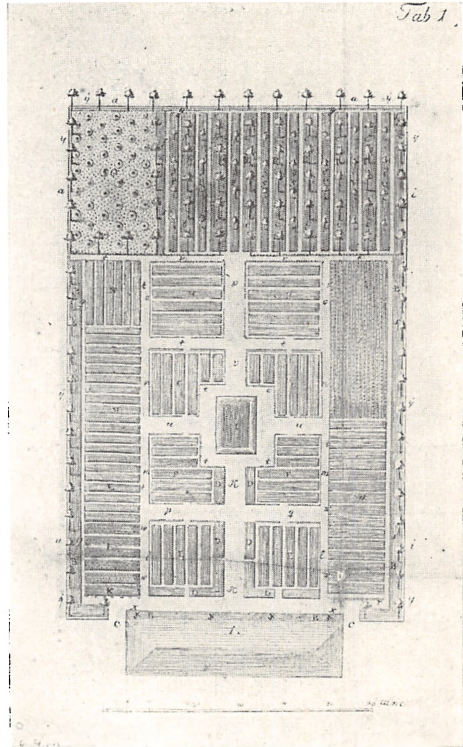
Naturligvis kunde der være Undtagelser fra Reglen om, at Have dyrkningen var sløj, saaledes at man ikke blot, som Junge udtrykker det, „rasende elsker Frugt,“ men ogsaa forstaar at vurdere den i Penges Værdi. Da saaledes i 1775 en Aftægtsmand i Fredensborg fik sat sin Aftægtskontrakt op, nævnedes deri, at der „til Kaal-Jord udlægges for os i Gaardens Kaal-Hauge et Stykke Jord fem Favne i Quadrat op til Bagerovnen sammesteds, saa og at nyde godt af Fruct Træerne, det søde Æble Tre og det graae Pære Træet, som alt bliver uforandret ved den Eenes Dødsfald“³⁴. De Gamle forstod vel, at deres Frugttreer og deres Kaal var en økonomisk Værdi.

Paa Hørsholmegnen var der ved disse Tider maaske det bedste Havebrug. Ligesom tidligere stilles dette op imod det øvrige i en Sammenligning, hvori det hedder¹⁰:

Paa Kjøbenhavns og Roeskilde Amt have Bønderne ingen Haver. Derimod paa Hirschholm, Frederiksborg og Kronborg Amter, især i Skovegnene, befitte Bønderne sig mere paa Frugthaver. Det er meget almindeligt, at de have Kirsebær, Kartofler og Stikkelsbær i deres Haver, og at de have aarlig en liden Indtægt paa ti og flere

Rixdaler af Haven. De lægge sig der mere efter Træfrugter end efter Urter. Mange priselige Exempler kunde anføres paa Frugttræers Opelskning paa disse kongelige Amter. Huusmanden Peder Hansen i Asminderød Sogn har plantet 103 St. Æble, Pære, Kirsebær, og Blommetræer, de ere nu 10 Aar gamle, og frugt bærende. Gaardmand Christensen, i Niverød, har i Aaret 1793 plantet 87 St. Æble, Pære, Kirsebær, og Blommetræer, alle podede og i god Væxt. Huusmand Niels Hansen, i Langstrup paa Kronborg Amt, har plantet 160 St. Frugttræer, og Jørgen Nielsen, i Endrup Bye, 150 St. Saaledes kunde flere Exempler anføres fra denne Egn.

Det er imidlertid rimeligt at tænke sig, at Havedyrkingen efter Aarhundredskiftet i Almindelighed aftager her i Amtet, ligesom den i det øvrige Land i denne Tid synker ned i daarlige Kaar. Dette gælder ikke alene Lysthaverne, men ogsaa Nyttehaverne, thi eftersom Køkkenurter ansaas for noget nær Luksus, maatte man indskrænke Forbruget deraf yderligere i den Periode, da Kornpriserne faldt mere og mere, og Pengesforholdene i det hele taget var yderst sløje. Perioden 1815—20 var i saa Henseende den strengeste, men længe derefter mærkedes det, at Havebruget var gaaet enormt tilbage i Anseelse og Udbredelse, skønt Landhusholdningsselskabet 1811 udvidede sin Virksomhed til ogsaa at gælde dette Amt. Om denne Virksomhed fortæller Beretningerne i det følgende Afsnit.

7. MANSAS PLAN TIL EN BONDEHAVE, 1787

LANDHUSHOLDNINGSSSELKABETS PRÆMIERINGER

Det kongelige Landhusholdningsselskab, der oprettedes samtidig med Udskiftningen, havde til Formaal at virke for Landbrugets og dets Bierhvervs Forbedring samt lignende andre Formaal, og det virkede da ogsaa i Havesagens Tjeneste, dels ved at udsætte Prisopgaver, udsende Havebøger (se S. 106) og ved særlig indenfor Københavns Amt at præmiere Haveanlæg samt ved at lade en Gartner hjælpe med ved Anlæggelsen af Haver, ved Uddeling af Frugttræer osv. Dette Selskab udvidede fra 1811 sin Virksomhed ogsaa til de nordligere Amter paa en Henstilling fra Majestæten i et kgl. aabent Brev til Embedsmændene under 7. Juni 1811²⁵.

Allerede tidligere havde man undtagelsesvis præmieret Jorddyrking, som kom Havebruget nær, ogsaa uden for Københavns Amt. Saaledes fik Sognefoged Niels Christopher Liebe i Tikøb 1807 en Præmie paa 25 Rdl., fordi han i 1806 havde lagt 10 Tdr. 4 Skpr. Kartoffler af 4 Slags og deraf avlet 250 Tdr., hvoraf de 209 var solgt, og Niels Nielsen i Daglykke fik 20 Rdl. for at have avlet 410 Tdr. Men den egentlige Virksomhed med Havebrugets Fremme begyndte i disse Egne først efter 1811. Man skulde tro, det maatte strømme ind med Begæring om Assistance og Præmier, men Aviser læstes kun af de færreste, og selv om det var paalagt Embedsmændene at kundgøre Majestæstens Vilje, var der naturligvis mange, som aldrig hørte om de nye Foranstaltninger eller forstod, at de var til Gavn for dem. For 1811 er der kun faa, der faar Belønning inden for Frederiksborg Amt, hvorom der meddeles²⁴:

Huusmand Hans Jensen i Grønnegadehusene, Bloustrød Sogn, har i sin Have, foruden Dyrkning af forskellige Slags Kjøkkenurter, plantet 115 Stkr. Frugttræer, endeel Ribs- og Stikkelsbær-Buske, som alt er frugtbærende. Frugttræerne ere for det meste fremavlede af Kiærner, og forædlede deels ved Podning og deels ved Inoculation. Premie: 10 Rdlr.

Huusmand Hans Larsen i Overdraabye paa Jægerspris Gods har anlagt en Have paa 3135 Kv. Alen, hvis Indhegning af dobbelte Volddiger er beplantet med Hvidtorn; Haven, som er inddeelt i 3 Quarterer, bruges afvekslende til forskellige Kjøkkenurter. Af Frugttræer er i samme plantet 38 Stkr. Belønning: 8 Rdlr.

Skolelærer Peder Holstebro i Langstrup, Asminderød Sogn, har i Aaret 1808 nedlagt 6 Tønder Kartoffler, overskaarne i 5 à 6 Stkr., paa et Areal af $1\frac{1}{2}$ Tønde Land, hvorefter han avlede 100 Tønder, hvilke deels ere solgte og deels anvendte til eget Brug. Selskabets 4de Sølvbæger (for Kartoffelavl til Salg).

Skolelærer og Kirkesanger R. Christensen i Vexeboe, Asminderød Sogn, har anlagt en Have paa 2910 Kv. Alen, hvoraf de 449 Kv. Alen blev indtaget i 1801 af Gadejord. Haven er indhegnet med 76 Favne Steengjerder, og inddelt i 7 Quarterer, hvorimellem er plantet 147 Stkr. Soelbær, Ribs- og Stikkelsbær-Buske; paa Hegnet er desuden plantet 100 Stikkelsbærbuske. I 1810 er avlet i Haven: 13 Lpd. Soelbær, 389 Stkr. Hvid- og Blomkaalhoveder, en betydelig Deel Grønkaal, Kaalrabi, Porrer, Sellerie og Gulerødder med flere Sorter, af Frugttræer findes i Have 40 Stkr. næsten frugtbærende, og uden for Haven paa begge Sider af Veien er plantet 22 høistammede Kirsebærtræer; han har anlagt en Planteskole, hvori findes 287 Frugttræer, foruden at han har overladt til Bønderne uden Betaling 100 Stkr. Skolebørnene underviser han i at pøde og oculere. Derfor blev Skolelærer Christensen tillagt et Agtelsestegn af Selskabets 4de Sølvbæger, med Paaskrift: for Havedyrkning.

8. BALSAMBLADE

Fra Planteskolerne i Hirschholm, Frederiksborg og Fredensborg, der var kongelige, maatte fremskaffes 15000 Træer til Uddeling blandt dem, der havde fremsendt Ansøgning, idet Selskabets egen Planteskole ved Avedøre endnu ikke kunde producere saa meget,

som behøvedes. Der anlagdes i 1812 under Tilsyn af Slotsgartner Petersen i Egnen ved Knardrup 16 Haver ved Gartner Gebauer fra Joenstrup (disse Haver laa dog i de fleste Tilfælde i Roskilde Amt), og der præmieredes en Gaardmand Povel Bendsen fra Karlebo paa Hirschholm Amt, som 17 Aar før ved sin Udflyttergaard havde anlagt en Have, 100 Alen lang og 70 Alen bred, og beplantet den med 150 Frugttræer af forskellig Slags, som var i god Vækst og i flere Aar havde baaret. Hans Hustru, Ane Niels Datter, som selv havde podet den største Mængde af Træerne, takkedes, og Familien fik „det sjette Sølvbæger“.

Ogsaa i 1815 præmieres der i denne Egn. „Gaardmand Lars Larsen af Nøddebo, som for 6 Aar siden udflyttede sin afbrændte Gaard, og som ved Vindskibelighed har ryddet, dyrket og indhegnet sin Jordlod, har tillige anlagt en Have paa 6 Skpr. Lands Størrelse, og indhegnet den med Stengærde og levende Hegn. I Haven, som for det meste dyrkes af hans Kone, Maren Rasmus Datter, og hvori findes 5 Stkr. forædlede Frugttræer, de vigtigste Sorter Kjøkkenurter i Overflødighed og adskillige Medicinalurter, er alt vel passet; den er desuden særdeles godt og pent vedligeholdt. Selskabet har derfor tilkendt ham og hans Kone dets 3die Sølvbæger.“

Næste Aar falder der en Præmie i Udesundby ved Frederikssund, nemlig til Skolelærer og Kirkesanger J. Nielsen. Han havde „først anlagt en god Have med 100 Frugttræer i Haarlef og dernæst siden 1803 en anden ved sin nuværende Boepæl, hvori findes allerede 60 Frugttræer i god Væxt. Han har forædlet mange Frugttræer for Omegnens Beboere, samt oplært en Bondesøn i Podning. Selskabet tilkjendte ligeledes ham for disse Bestræbelser det 6te Sølvbæger med Paaskrift „For Udbredelse af Havedyrkning“.

I 1819 har „Selvejer Huusmand Jens Jensen i Asminderød . . . indhegnet sin Ejendom med Steengjerder, samt plantet og forædlet 250 Stkr. Frugttræer,“ hvorfor han faar det 4de Sølvbæger.

For Aaret 1820 falder Præmien for Havedyrkning i Tikøb, hvorom det hedder:

Huusmand Mathias Hansen i Horneby, Tikøb Sogn, Kronborg District, som forhen af Selskabet har modtaget Belønninger for Havedyrkning og Biavl, har nu ved Attester fra Hr. Pastor Fangel, Strandtoldbetjent Møller og Bønderne Lars Nielsen og Ole Pedersen beviist, at han i en Række af 26 Aar tildeels uden Betaling har været Omegnens Beboere, saavel Bønder som Folk udenfor Bondestanden, behjælpelig med deres Havers Beplantning og Træernes Forædling. For den uegennyttige Flid, hvormed han saaledes har virket til Havedyrkningens Udbredelse, fandt Selskabet ham fortjent til en Opmuntring, hvorfor han tilkjendtes det 6te Sølvbæger med Paaskrift: For Havedyrkning.

For Aaret 1822 hedder det: Endvidere have følgende gjort Indberetning om de af dem anlagte Haver, nemlig Overkrigskommissair C. F. Brodersen i Birkerød . . . [og] Gaardfæster Peder Mortensen i Tømmerup paa Frederiksværk Gods; . . . men da Selskabet, som meldt, ikke længere udsætter Præmier for Haveanlæg, og de her anmeldte, hverken ihenseende til Havernes Størrelse eller Frugttræernes Mængde, ere af den Betydning, at der kunde være Anledning til at tilstaae overordentlige Præmier, saa kunne de anførte Reclamentere ikke komme i Betragtning.

Mens saaledes den egentlige almindelige Havedyrkning synes at interessere Landhusholdningsselskabet mindre, præmierer den dog saadanne specielle Ting som „Humlehavers Anlæggelse“. Det er ikke klart, hvorfor det er saaledes, thi Havedyrkningen har ikke naaet noget Fuldkommenhedens Stade, saaledes at den kunde undvære Opmuntringer, tværtimod trænges der i hvert Amt til saadanne. Imidlertid hedder det om „Humleanlæg“ 1823:

9. ÆGTE KRUSEMYNTE

„Gartner Erichsen paa Hegnsholt i Grønholt Sogn . . . har bestræbt sig for at udbrede Humleavlen i sin Egn ved at anlægge Humle-

haver for Egnens Beboere. I de 5 Aar, han har været i Tjeneste hos Hs. Exell. Hr. Overhofmarskal Hauch, har han saaledes i Grønholt og Karleboe Sogne, uden Betaling, anlagt 20 Humlehaver, den ved Hegnsholt Gaard iberegnet, hvilke indbefatte 1667 Kuler, som alle staae i frodig Væxt. Desuden har han anlagt flere Frugthaver for Bønderne og velvilligen gaaet dem til Haande med Raad og Daad ved deres Havers Beplantning“, og for dette faar han „5te Sølvbæger med Paaskrift: „For uegennyttig Gavnelyst“.“

I samme Aar ansøger Gaardmand Anders Pedersen i Lillerød om Præmie for Hegn og Plantning, men faar Afslag, da Selskabet ej heller mere præmierer saadant, og 1825 faar Gaardmand Niels Hansen i Heslerød ligeledes Afslag med Hensyn til Haveanlæg, idet det meddeles, at disse kun under særlige Omstændigheder præmieres (saaledes undertiden i Hedeegnene i Jylland), og med Beretningen fra 1839, som nedenstaaende gengives, ophører da ogsaa de smaa Beretninger om Flid i Havebruget:

Fyrinspecteur paa Nakkehoved, Krigsraad Faber, forefandt ved sit Embedes Tiltrædelse i Aaret 1824 ingen Have eller Træer ved sin Embedsbolig (paa Sjællands nordligste Odde), men den var ligesom Fyrtaarnene omgivet af et sandigt og bakket Øde, som han paa egen Bekostning har forvandlet til Have- og Lystanlæg, der vidner om hans ufortrødne Anstrængelser og særdeles Smag. I disse Anlæg, som indtage et Areal af omtrent $2\frac{1}{2}$ Td. Land, findes baade Frugt- og Kjøkkenhaver; de indeholde nu over 12,000 Træer og Buske, iblandt hine en Mængde Frugttræer. Haverne yde nu rig Afgrøde af Træ- og Jordfrugter og af alle Slags Kjøkkenurter, ligesom Skovhaven allerede afgiver en stor Deel Birkeriis og Gierdsel. Foruden den særdeles Prydelse, disse Anlæg frembyde paa en ellers nøgen Kystbanke, ville de saaledes være af væsentligt Gavn for Hr. Faber og hans Eftermand. Hvad der ogsaa fortiene Paaskjønnelse er den forekommende Velvillie, hvormed Hr. Faber indrømmer dem, der besøge dette afsides Punkt, Adgang til de skønne og nyttige Anlæg, han her har fremtryllet. Den til Stedet hørende Jordlod er nu indhegnet, Sandflugten dæmpet og Jordsmonnet forbedret ved Compost og Mergel. Krigsraad Faber, som i den omhandlede Anledning var anbefalet til Selskabets Opmærksomhed af Kammerherre, Amtmand, Grev Knuth i Frederiksborg, tilkjendtes som et Beviis paa Selskabets Agtelse det tredie Sølvbæger, i Form af en Pocal.

10. CITRONGERANIE OG ÆBLEGERANIE

I Tilknytning til disse Beretninger udsender Selskabet i 1831 sin Amtsbeskrivelse over Frederiksborg Amt, forfattet af Forstraad og kgl. Skovrider samt Landvæsenskommissær G. Sarauw, og hvoraf skal citeres følgende om Havebruget:

Frugt-Havedyrkning har fra ældre Tider ei været ubetydelig paa Hirschholm Amt, og megen Frugt, især Kirsebær og Blommer, føres herfra til Kjøbenhavn. Dog forekommer det mig, som de fra ældre Tid i Byerne bestaaende Frugtræplantninger ere de betydeligste, her findes, og at man i den nyere Tid ikke har gjort ret meget ved Frugthavers Anlæg, Udvidelse eller Vedligeholdelse. Paa Undtagelser træffer man af og til, men ei hyppig. Derimod har i den senere Tid Dyrkning af Frugtræer og Udvidelse af Haveanlæg betydeligt tiltaget i adskillige af de før under Kjøbenhavns Amt beliggende Byer, og i Farum Sogn f. Eks. findes i Sammenligning med det, man sædvanligen antræffer, ei ubetydelige nye Anlæg. I de øvrige Dele af Amtet forekommer vel af og til Byer, hvor der endnu staae endeel Frugtræer tilbage fra ældre Tider; men mange have et meget bart Udseende, og Vedligeholdelsen af gamle Frugthave-Anlæg ved hensigtsmæssige nye Plantninger, hvor meget de ogsaa kunde trænge dertil, er endnu sjældnere. Blandt Udflytternes smaae Haver findes mange, som ere meget for stærkt besatte med Frugtræer, saa at de fortrænge hverandre indbyrdes, og næsten aldrig seer man Plan og Orden i disse ved Udflytningen skete Haveanlæg. Enkelte Landmænd udenfor Bondestanden have undertiden anlagt mere hensigtsmæssige og betydelige Frugthaver, men hyppigt træffes dette ikke. I Hornsherred, hvor Havedyrkningen og Frugtræers Plantning i det Hele staaer meget tilbage, klagede man over Climaet og skarpe Søvinde. Jeg har imidlertid hverken paa ældre eller yngre Frugtræer kunnet bemærke, at Havvinden her havde saa megen Indflydelse, at Frugthave-Anlæg skulde finde en Hindring deri . . . Paa Halsnæs og flere Steder paa Frederiksværk Gods var ret smukke, men smaae Haveanlæg, prydede med frodigt tilvoxende Frugtræer. Men Læ for de skarpe Vinde forlange de, hvilket stedse bør haves for Øje. Vore Popler, de indenlandske, saavel som især de nationaliserede fremmede, voxe villigen næsten paa enhver Jordbund, i enhver Beliggenhed. Udhegnet af Frugthaver beplantet dermed, og desuden een eller to Rader Sættepopler udenfor give tilstrækkeligt Værn . . .

Næsten maadeligere end med Frugthaverne staaer det til med Bøndernes Kjøkkenhaver. Begge Dele ere almindelig forenede, men hvor der findes endeel Frugtræer i de senere Have-Anlæg, som for Størstedelen kun ere 1 à 2, sjældnere indtil 3 Skpr. Land . . ., findes kun liden Plads til at dyrke Havevæxter. Med Undtagelse af et godt Stykke Grønkaal, som Huusmoderen for det Meste sørger for, er alt det Øvrige, man finder i Almuens Haver, heller ikke Omtalen værd. Vel har jeg stundom stødt paa en Have, hvor i ret ziirligen afsatte Bede fandtes Sukkererter og Snittebønner, Blomkaal og Silleri; flere andre Ting ei at omtale, der dog tildeels kappedes om Fortrinnet med

Ukrudtet; men det var for det Meste kun hos Een eller Anden, som vilde have Ord for at være Havedyrker eller ogsaa attraaede et Sølvbæger for sin Vindskibelighed; men naar der spurgtes om, hvad man brugte disse Ting til, vidstes det ofte ikke. Og vel er det, at med finere Havevæxter Forfinelsen ikke er kommen til Bondens Bord, og at han, for dog at kunne benytte sine Sukkererter og Snittebønner, sin Blomkaal og sine Sillerier, ikke endnu har adskilt sit eget Bord fra Folkenes! Naar jeg undtager enkelte Havevæxter, saasom Grønkaal, Hvidkaal, Gulerøder, Roer og Kaalrabi, foruden lidt Grønt (Kartofler hentes nuomstunder fra Marken), saa ere der kun faa andre, som passe for Bondens Have, hvor denne er beregnet for Huusholdningen og ei til at sælge deraf, hvortil i det Hele taget ingen god Leilighed haves paa Frederiksborg Amt, Helsingørs Egn maaskee undtagen. Men de faa Væxter, som ere passende for Bondens Bord, burde dyrkes i langt større Mængder . . . Havevæxter nydes næsten kun eengang imellem som Lækkerier eller forekomme som smaae Biretter for at gøre hine mere velsmagende . . . Kartoffler gjøre en Undtagelse. Hos Kjøbstedmanden som paa Bondens Bord begynde de mere og mere at spille en betydelig Rolle. Blot Bondekonen vilde have den Ulejlighed at koge dem . . . Hvor altsaa med Undtagelse af Kartoffler og Grønkaal i det Hele taget bruges saa ubetydeligt af Havevæxter, der kan Havedyrkningen heller aldrig blive nogen Gjenstand, thi Hovedstaden ligger for langt fra os, til at vi kunne concurrere med Amagerne, men at disse skulde kunne faa Afsætning hos os med deres Hvidkaal og Gulerøder, hvormed man ej alene seer dem komme paa Markederne, men stundom selv kjøre omkring paa Landet, hvor Bonden saavel som Huusmanden med Glæde afkjøber dem deres Vare, foruden at mange hele Vinteren igjennem lade medbringe det saakaldte „Amagertøj“ fra Hovedstaden: dette er en Skam for vor Havedyrkning og stiller vor Indolence i disse Henseender i det klareste Lys.

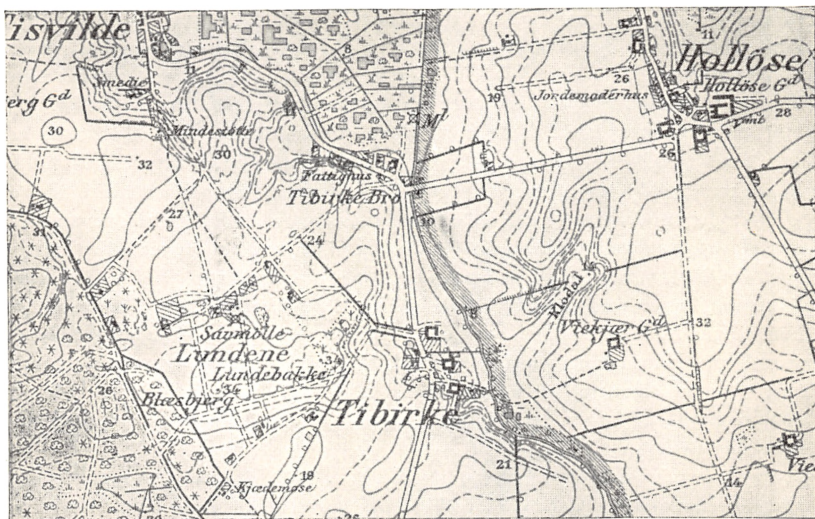
Forbruget af Frugt er ej heller stort hos os . . . Saaledes er det ganske naturligt, at Frugthavedyrkningen ej kan udbrede sig til større Omfang, og denne saavel som Kjøkkenhavedyrkningen har omtrent holdt Skridt. En Undtagelse gjøre Kirsebær, vel tjene disse allermindst som egentlig Føde; men de kunne desuagtet afsættes i stor Mængde til Hovedstaden, og Kirsebærtræer betale deres Plads meget godt i Amtets sydlige Deel . . .

Forfatteren gaar derefter over til at give gode Raad og Anvisninger til Havers Anlæg, særlig med Henblik paa Humle, Frugtræer, Urtehave, Stakhave etc., hvilke Teorier det ikke her er Stedet at komme ind paa. Beretningen er jo foruden at være en Oversigt ogsaa beregnet paa at skulle vise Vejen frem til noget bedre. Den viser kun et relativt trist Billede af Haverne, som uden Tvivl nu er gaaet adskiligt tilbage siden Aarhundredskiftet, og som kun i faa Egne virkelig er noget værd. En af disse Egne er stadig Tibirke-Eggen, og som et

værdigt Modstykke til det foregaaende skal da fremføres en detaljeret Beretning herom²⁵:

Tibirke.

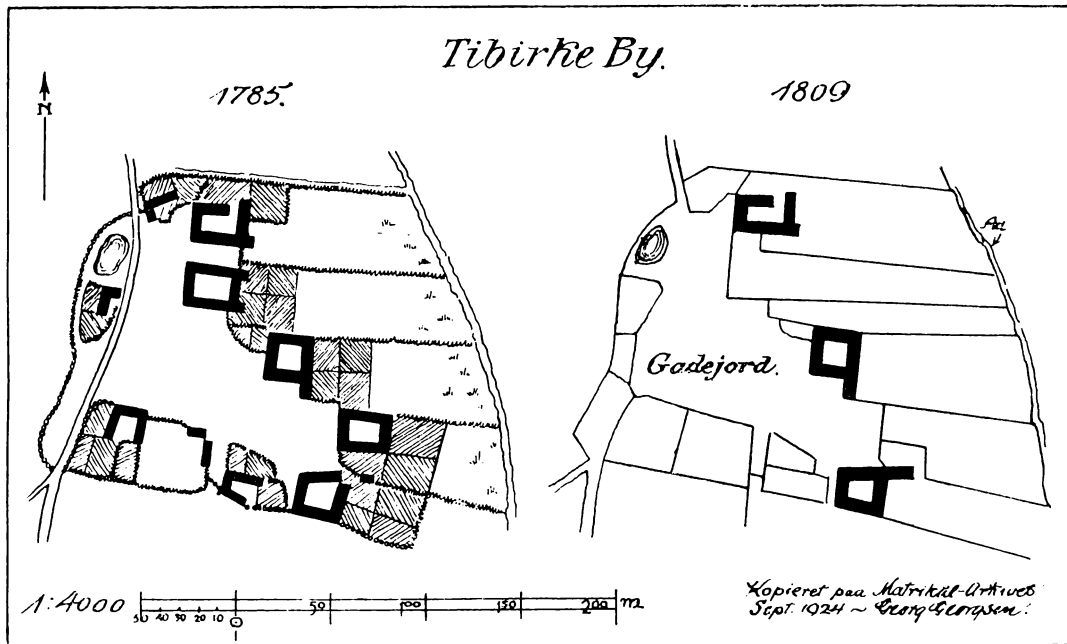
„I Tibirke Sogn fandtes i 1838-Tallet forholdsvis velplantede Frugthaver saa godt som ved hver Gaard og Hus, og disse Træer vare fra 1700-Tallet. Den lille Tibirke By, som kun bestod af 5 Gaarde og 5 Huse, var lagt i en Rundkreds, hvis Midte udgjorde „Gadepladsen“, paa hvilken Bystævnet holdtes til 1838.

11. KORT OVER TIBIRKE FRA VORE DAGE

Beboernes Haver strakte sig som et bredt Bælte rundt om Byen, den ene grændsende op til den anden, kun afbrudt af Veien, som løb gennem Byen, og som ved hver Side af denne var forsynet med Led. Haverne indhegnedes af Stengjærder, hvis Jordskraaning ind mod Haverne var bevoxet med blaa Syrener (Skærminer), Hyld, Slaaen, vild Hindbær, Rips og smaa Stikkelsbær samt enkelte Tjørn og Hyben, der vare store. Langs de udvendige Sider af Gjærderne stode adskillige Lætræer, mest Alm, Poppel, men ogsaa enkelte Pil.

I Afstand saa Byen ud som en lille Lund, imellem hvis Træer de lave mosgroede Straatage skimtedes. Haverne vare fra $\frac{1}{2}$ —1 Td. Ld. ved Gaardene. Ved Husene vare de 2—4 Skp. Ld. Der fandtes en Del høje Æble- og Pæretæer, men kun faa af de nu kjendte Sorter. Især var der gode bergamotfarvede Pærer af fortrinlig Smag,

12. TIBIRKE BY FØR OG EFTER UDSKIFTNINGEN

men kun lidet holdbare. Der fandtes ogsaa et enkelt vældigt Keiserindepæretæ og af Æbler enkelte Graasten-, Løgæble- og Jernæbletræer. Der var et stort grønt Sødæble, Resten var Suræbler. De voxede mest ved Havernes Udkant. Af Kirsebær var de fleste Fuglekirsebær, men der var ogsaa smaa Moreller.

Hver Bolig i Byen var saaledes forsynet med Frugt, i gode Frugtaar endog i den Grad, at en Masse kastedes til Svinene eller gaves bort, thi der var ikke Tale om at sælge noget. Vinterfrugten lagdes paa Loftet i tykke Lag nærmest Skorstenen, og ofte brugte man efter Brødbagningen at lægge en Skp. Æbler i Ovnen at bages for bag- efter at dele dem ud til alle dem, som „kom i Gaarde“.

Frugtbuſke, smaa Ribs og smaa gule Stikkelsbær stod langs den indvendige Side af den Havens Grændser følgende Gang og maaske langs en Midtergang, om en saadan fandtes. Naar Haven ved en Korsgang var delt i fire Partier, kunde undertiden en saadan Gang være indfattet af en mer eller mindre vellykket Buxbomhæk eller af stærkt forgroede Lavendelhække.

En smal Strimmel tværs over Haven langs med Stuebygningen var beplantet med forskellige fleraarige Blomsterplanter som „Balsamblade“ (til Brug i Lommetørklædet ved Kirkegang, Ill. 8), mørkerød Pæon, Munkehætte (Aconitum), Tulipan, Paaske- og Pinselilie, St. Hansurt, Hjertensfyd (Ill. 13), Keiserkrone og Krusemynte (Ill. 9).

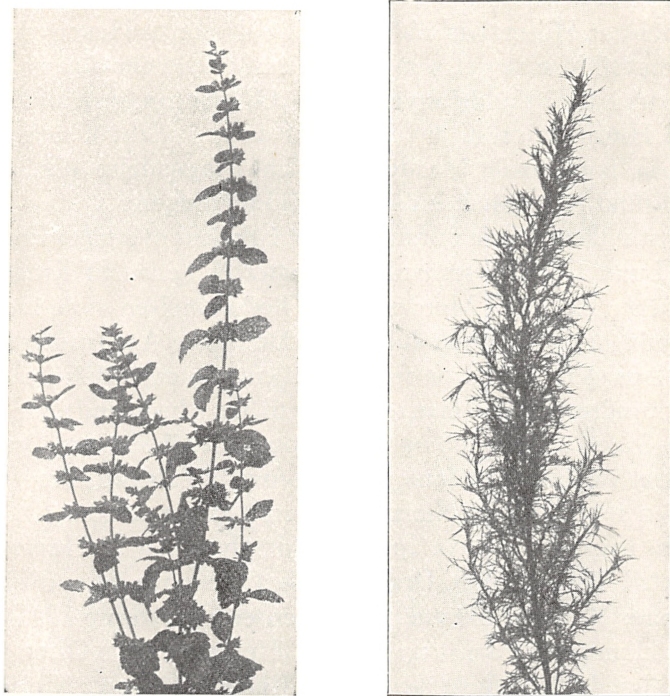
En Amrabusk (Ill. 13) manglede sjældent her, og langs Kanten stod røde Roser hvis Blade tørredes sammen med Lavendel og anvendtes til Røgelse. (Naar Stuen om Morgenen var gjort i Stand, tog man et Skaar af et Leraf, lagde en Tørveglød derpaa og derefter Lavendler og Rosenblade, paa hvilke der pustedes et Par Minutter til Røgen mærkedes overalt i Stuen.) Hvor Haven laa Syd for Gaarden, saas ofte i dette Blomsterparti en Række Bistader, laa Haven i anden Retning, fandtes de som Regel inde i Gaarden i den varmeste Krog og blev saa indhegnet og kaldtes saa „Bihave“. Der var gjerne plantet Blomster der og stod et à to Frugttræer.

Efter Blomsterpartiet i Haven kom gjerne et bredere Bælte, som dyrkedes med Kjøkkenurter og i Regelen gjødedes hvert Foraar. Det meste indtoges af Grønkaal; men Urter som aldrig manglede her var Timian, af hvilken man om Efteraaret bandt en stor Krands og hang ved Bilæggerovnen, Merian, Pastinak, spansk Kjørvel, Rodpersille og Malurt samt som Middel mod visse Sygdomme hos Kvæget Løvstikke. Den fjerneste Del af Haven under Frugttræerne var bevoxet med Græs, hvor Linned lagdes paa Bleg. Her voxede gjerne Kommen vild.

Af Potteplanter manglede sjældent Gyldenlak i noget Hjem, Geranium, baade Rosengeranium og den rundbladede Frugtgeranium (Ill. 10). Urtepotter benyttedes sjældent, men mest sprukne Ølkruse, Thepotter o. l. Krands af den vilde Sandevighedsblomst hang paa Væggene.

Udskiftningen havde den Virkning, at to Gaarde udflyttedes og Haverne ryddedes. Ved de udflyttede Gaarde anlagdes kun smaa Haver. Fra 1850 begyndte Forfaldsperioden. Som eneste Havekyndig fandtes en Skomagere, som podede ved Spaltepodning og belagde Saaret med Ler og Kogødning og viklede Klude om. Det blev holdt fugtigt, til Kvisten grønnedes.

Bedre end mangan anden Beretning giver denne enfoldige Beskrivelse et troværdigt Billede af Forholdene omkring 1830, et Billede, der bekræftes i sin Sanddrthed ved en tidligere Omtale af

13. GRENE AF HJERTENSFRYD OG AMBRA

Forholdene²⁶. Det økonomiske Forfald havde forlængst gjort sig gældende for Haverne i Amtets andre Egne; nu mærkedes det (fra 50'erne) ogsaa i Tibirke. Men endnu mere virkede dog sikkert det æstetiske Forfald, der gjorde det af med den gamle Havestil og indførte den nye, upraktiske, uhensigtsmæssige og æstetisk set uheldige Landskabsstil i Haverne (sml. Ill. 14, 15, 16).

PRÆMIERINGER I 1872—94

Det er uden Tvivl bleven et Savn, at Landhusholdningsselskabet ophørte med at præmiere veldyrkede Haver, og da Finansloven 1872—73 havde bestemt 10,000 Rdlr. til Præmiering for ypperlig Dyrkning af Husmandslodder, gik „Selskabet til Havedyrkningens Fremme“ til Ministeriet, som af det nævnte Beløb bevilgede det 1000 Rdlr., der i 1872 skulde anvendes til „Opmuntringspræmier for saadanne Husmænd, som havde dyrket deres Lodder eller en Del af dem paa havemæssig Maade og i denne Anvendelse af Jorden lagt fortjenstfuld Dygtighed, Indsigt og Flid for Dagen³⁵“.

For at udføre denne Foranstaltning i Praksis overtager Proprietær V. N. Lund til Annissegaard, Forpagter N. Schou til Krogerup og Proprietær Barner til Mørdrupgaard Bedømmelsen af de indkomne Ansøgninger og Præmieuddelingen. Det første Aar fandtes der dog ingen Ansøgere, som i og for sig fortjente Anerkendelse, men ikke desto mindre uddelte man Præmie til tre Husmænd „for ikke at dræbe Sagen i Fødselen og for at opmuntre til fortsatte Bestræbelser“. Det var Husmændene Niels Jensen i Tulstrup, Frederik Michaelsen i Melløse og Niels Davidsen i Auderød, som fik 10 eller 5 Rdlr. hver for at have „paabegyndt Dyrkning af Havesager og Tobak“. I 1873 tildeles Drager Niels Olsen paa Strandvejen ved Helsingør 10 Rdlr., Skræder A. Jørgensen i Skotterup 12, Parcellist Peder Hansen paa Jonstrup Mark 5, Husmand Jens Olsen i Birkerød 4, Smed Hans Jørgensen i Lille Lyngby 4, Murer Niels Andersen i Uggeløse 4 og Husmand Niels Jensen i Tulstrup 5.

I 1874 undersøges der 7 Lodder og uddeles 5 Præmier, nemlig til:

Husmand Lars Peter Petersen, Gjerlev Mark, 20 Rdlr. og Diplom.

Husmand og Smed Ditlev Hansen af Langstrup, 10 Rdlr. og Diplom.

Husmand Jens Petersen af Uggeløse, 6 Rdlr. og Diplom.

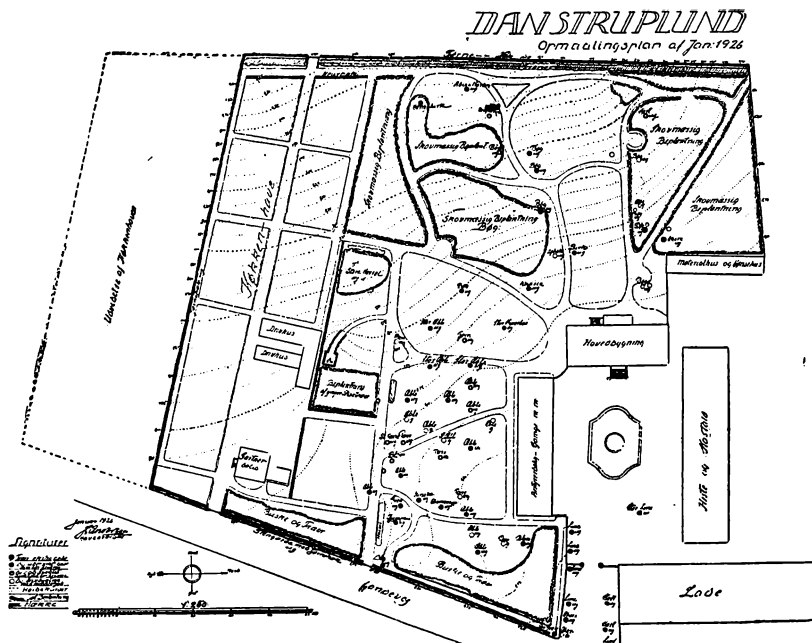
Husmand Jens Olsen af Badstrup Mark, 5 Rdlr. og Diplom.

Husmand Peter Petersen af Sperrestrup, 4 Rdlr.

Præmierne for 1875 fordeles paa følgende Maade:

Husmand og Væver Niels Jensen af Langstrup, 14 Kr.

Drager Niels Olsen 10 Kr.
 Skræder A. Jørgensen 10 Kr.
 Husmand Peter Nielsen, Herlev, 10 Kr.
 Postbud Erik Gudmundson 10 Kr.
 Husmand og Smed Hans Jørgensen, L. Lyngby, 8 Kr.

Parcellist Niels Jensen, Nejede Mark, 6 Kr.
 Parcellist T. Bønnichsen, Nejede, 6 Kr.
 Husmand Jens Jensen, Koldsbæk, 6 Kr.
 Husmand Anders Nielsen, Ullerød, 6 Kr.
 Husmandsenke Bodil Andersen, Ullerød, 6 Kr.

1876.

Husmand Ole Johnsen, Hald Lyng, 16 Kr. og Diplom, og det hedder om ham, at „han har indhegnet 2 Skpr. Ld. med et Dige og

merglet stærkt, saa at Haven nu indeholder en Mængde Kirsebærtræer og Frugtbuske, ligesom han dyrker Vildlinger og Tjørneplanter til Salg“.

Husmand og Skræder Jørgen Andersen, Vallerød, Diplom og 16 Kr. Han dyrker tillige med sin Hustru $\frac{1}{2}$ Td. Ld. som Have, der indbringer ham 400 Kr. aarlig. En egen Industri drives med Evighedsblomster, hvoraf der aarlig sælges for c. 80 Kr. til Kranse. Denne Havevirksomhed har sat Ægteparret i Stand til at opdrage 11 Børn.

Husmand Lars Peter Petersen, Gjerløv Mark, 12 Kr.

Husmand og Bundtmager Esbjerg, Tikøb, 10 Kr.

Husmand Peder Andersen, Jægerspris, 8 Kr.

Husmand og Sadelmager Vogels Hustru, Niverød, 8 Kr.

Husmand og Glarmester Hannemann, Tikøb, 6 Kr.

Husmand Jens Nielsen, Badstrup, 6 Kr.

Husmand Lars Andersen, Saltrup, 6 Kr.

1877.

Husmand N. Sørensen, Karlebo Overdrev, 16 Kr. I 1876 indtog han 6 Skpr. Ld. af sit Areal til Havebrug, indhegnede det til Dels, bearbejdede det med Greb og Spade og beplantede det med 1600 Frugtbuske, Jordbærplanter, Rabarber m. m. foruden Læ- og Hegnsplanter. Hele Anlægget vidner om, at der er gaaet frem paa en meget radikal, planmæssig og fornuftig Maade.

Husmand og Skræder Ole Pedersen, Søholm i Fredensborg, 12 Kr.

Husmand S. Jagd, Skibby, 12 Kr.

Husmand og Smed Ditlev Hansen, Langstrup, 8 Kr.

Husmand og Væver Niels Jensen, Langstrup, 8 Kr.

Husmand Lars Nielsen, Sperrestrup, 6 Kr.

Parcellist Niels Jensen, Nejede Mark, 6 Kr.

Husmand og Smed Hans Jørgensen, L. Lyngby, 6 Kr.

Husmand og Landpostbud Peter Hammer Mørck 4 Kr.

Husmand Jens Rasmussen, Reerstrup, 3 Kr.

1878.

Husmand Jens Jacobsen, Frederiksværk, 15 Kr.

Husmand Søren Hansen, Lønholt, 15 Kr. og Diplom.

Husmand Anders Nielsen, Ullerød, 12 Kr.

Husmand Hans Sørensen, Helsingør Overdrev, 5 Kr.

Husmand Peder Nielsen, Helsingør Overdrev, 5 Kr.

Lejehusmand Niels Larsen, Usserød, 5 Kr.

Husmand Lars Hansen, Tulstrup, 5 Kr.
 Husmand Jens Jensen, Annisse, 5 Kr.
 Husmand og Fisker Niels Ingvorsen, Selsø, 5 Kr.
 Husejer Peter Hansen, Slangerup, 5 Kr.
 Parcellist Ole Christian Jørgensen, Karlebo, 5 Kr.
 Tømmer og Husejer Carl Olsen, Esbønderup, 5 Kr.
 Lejehusmand Niels Nielsen, Gadehusene, 5 Kr.
 Petronelle Olsen, Tisvilde, 4 Kr.

15. DANSTRUPLUND HAVE

1879.

Husmand Hans Chr. Bendzen, Vallerød, 15 Kr. og Diplom.
 Skræder Jørgen Andersen, Vallerød, 15 Kr.
 Høker H. Mortensen, Ørby, 10 Kr.
 Væver Hans Larsen, Melløse, 10 Kr.
 Børstenbinder Jens Olsen, Tulstrup, 10 Kr.
 Parcellist Lars Peter Petersen, Gjerløv, 15 Kr.
 Husmand Jørgen Hendriksen, Niverød, 10 Kr.

1880.

Husmand Chr. Jørgensen, Karlebo Overdrev, 25 Kr.
 Husmand L. P. Petersen, Gjerløv Mark, 20 Kr.

Husmand Lars Larsen, Tulstrup, 15 Kr.
 Husmand Vilh. Hansen, Birkerød, 10 Kr.
 Væver Jul. Feuerstein, Binderup, 10 Kr.

Fra Aaret 1881 bliver Beretningerne om disse Præmieringer mere udførlige, ja, til Tider meget omstændelige. At citere alt dette turde være uden Interesse her, hvorimod det turde have sin Interesse at se, hvorledes de bedst præmierede Havedyrkere naaede deres Maal, og hvorledes Samtiden vurderede deres Bestræbelser. I det følgende skal derfor bringes en Omtale af nogle af disse.

1881.

Murer og Husmand C. Frederiksen, Asminderød, 25 Kr. Den $\frac{1}{2}$ Td. Ld. store Have af sortmuldet Bonitet er kulegravet og drænet efter Fyldning af en dyb Tørvegrav samt gjødet med Kompost og Svinegødning. $\frac{3}{4}$ Skp. Ld. er beplantet med Frugttræer. Af Resten er $1\frac{1}{2}$ Skp. Land dyrket med Roer og Kartoffler, $\frac{1}{2}$ Skp. Ld. med Ærter, 1 Skp. Ld. med Kjøkkenurter og $\frac{1}{4}$ Skp. Ld. med Jordbær. En betydelig Del Jordbær og grønne Ærter ere solgte paa Strandvejen, men Regnskab over Indtægtens Størrelse mangler. Haven er omgivet med en Tjørnehæk og Popler; af Kreaturer holdes en Gris. Manden og Konen have tildels efter Fyraften udført det meget betydelige Arbejde, der er udført i deres Have.

1884.

Peter Olsen, Søborg By, 10 Kr. Haven c. 3 Skpr. Ld. Jorden mindre god.

Indtægt: Roer solgt for 140 Kr., eget Forbrug 30 Kr., Roeplanter 12 Kr., Roerblade 4 Kr., Kartoffler 32 Kr., Hvidkaal 8 Kr., Charlotter 2 Kr., ialt 228 Kr.

Udgift: 4 Pd. Roefrø à 80 Øre 3 Kr. 20 Øre, $\frac{1}{2}$ Td. Kartoffler 2 Kr, forskjelligt Frø til Køkken 1 Kr., Roernes Pasning 20 Kr., Kartofflerne 2 Kr., Pløining og Gravning 10 Kr., Jordtrilning 10 Kr., ialt 48 Kr. 20 Øre.

Det bemærkes, at Haven nylig er kommen i Kultur, og vil derfor først nu i Aar og siden i lang Tid kunne give ganske andre Resultater, end det sidste Aars Opgjørelse, navnlig ved Frøsorter og Køkkenhavesager, som den lette og sandede Jord egner sig til, da den har saa godt et Læbælte og nu er i god Gødningskraft.

16. DANSTRUPLUND HAVE

1886.

Murer Carl Frederiksen, Toelt pr. Qvistgaard, 30 Kr. Haven er 9785 Kv. Alen Jernjord med Underlag af Ler. Imod N. og V. Tjørnehegn, paa de andre Sider Jorddige. Der er plantet 59 Æble-, Pære- og Kirsebærtræer, 125 Solbærbuske, 35 Stikkelsbærbuske, 25 Ribsbuske og en Del Hindbærbuske (omtrent $\frac{1}{5}$ af Lodden). Der dyrkes Kartofler, Køkkenurter og Buskfrugt. Der anvendes Staldgødning fra 1 Hest og 2 Svin, ligesom ogsaa undertiden en Vognladning Hestegødning indkøbes fra Kjøbenhavn. Udbyttet var sidste Aar c. 400 Kr. I 1882 25 Kr. i Præmie.

1887.

Husmand Kristian Jørgensen, Karlebo Overdrev, 20 Kr. C. 12 Tdr. Ld., hvoraf 2 Tdr. Ld. dyrkes som Have. Denne for en Husmand meget store Bedrift er atter i Aar udvidet paa en meget heldig Maade; der er indtaget et betydeligt Areal af Marken, dyrket med Roer, Kartofler og Jordbær, som Forberedelse til en fortsat Havedyrkning, efter at dette ny Stykke Havejord tildels er kulegravet og paakjørt Jord. Saavel det ny Areal som den ældre Have har i Aar meget store Afgroder og vidnede om Flid og Tænksomhed i enhver Henseende. Ansøgeren gjør vedblivende Fremskridt i sit Havebrug og er et Eksempel paa, hvad der kan bringes ud af Jord, der af Bonitet er meget tarvelig, naar der anvendes Arbejde og Forstand ved dens Benyttelse. Præmieret 1878, 80, 82, 84 med Diplom, 85 og 86.

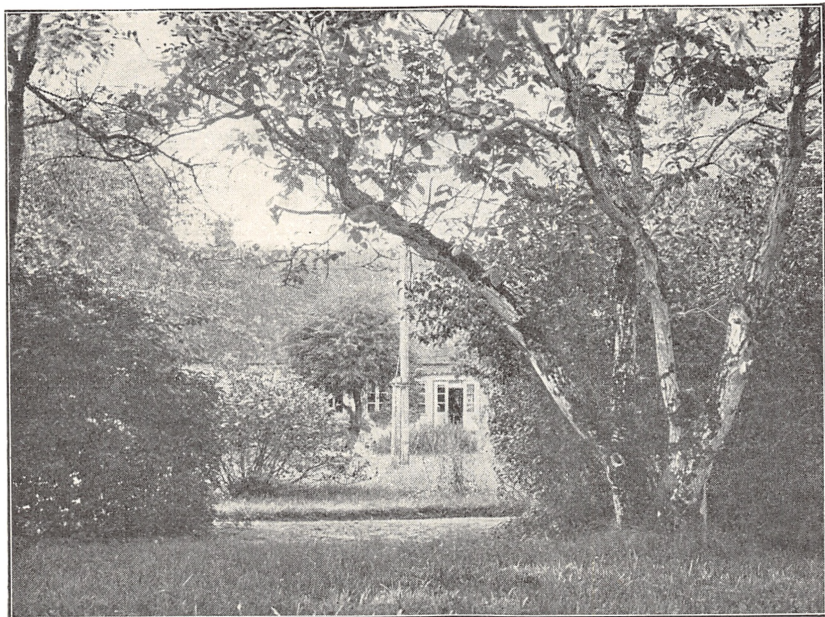
1888.

Husmand Kristian Jørgensen, Karlebo Overdrev, 40 Kr. Den betydelige Virksomhed, her vedblivende udfoldes, er til Gavn og et godt Eksempel for de omboende. Her er paa tarvelig Jord udrettet meget betydeligt ved at omdanne 2 Tdr. Ld. meget let Jord til Havejord, der frembringer store Kvantiteter Havesager af fortrinlig Kvalitet. Havens Udvidelse er i en Række af Aar skredet regelmæssigt frem, og de driftige Folk have arbejdet sig op med Flid og Udholdenhed til en Stilling, der sikrer dem selv og deres Børn et godt Udkomme for Fremtiden. Denne Have, der i flere Aar er præmieret, har atter gjort betydelige Fremskridt, siden den sidst undersøgtes. Indtægten sidste Aar var 1216 Kr. 50 Øre.

1889.

Husmand Kristian Jørgensen, Karlebo Overdrev, 30 Kr. 2 Tdr. Ld. Denne Haves Ejer, der gennem en Aarrække har modtaget Sel-

skabets Anerkjendelse, er et sjeldent Eksempel paa, hvad Flid og Tænksomhed kan udbringe af en lille, oprindelig slet Jord. Atter i Aar er et Stykke Agerjord indtaget til Havebrug, og dette saavel som det ældre Anlæg er behandlet og udnyttet paa en Maade, der fortjener Paaskjønnelse.

17. FRA GRÆSTED PRÆSTEGAARDSHAVE

1890.

Husmand Kristian Jørgensen, Karlebo, 20 Kr. 2 $\frac{1}{2}$ Td. Ld. I denne store Have udførtes der et betydeligt og godt Arbejde. Den oprindelig slette Jord er bragt i en meget høj Kultur, og den arbejdsomme Familie, der i flere Aar har erholdt Haveselskabets Anerkjendelse, gør sig vedblivende fortjent til en saadan Opmuntring. Stadig er en større Del af den ældre Have, hvor Frugtbuskene begyndte at tabe sig, anlagt og udnyttet paa en saa omsigtfuld Maade, at der strax er bragt et betydeligt Udbytte ud af denne Del. Foruden at Haven giver en meget stor Indtægt, er der stadig udført meget Arbejde paa dens Forskjønnelse og Hygge.

1891.

Husmand Hans Jørgensens Enke, Gunderød, 25 Kr. $\frac{1}{2}$ Td. L. Jorden er oprindelig tung lerholdig, men ved Kulegravning og anden Bearbejdning, samt rigelig Tilførsel af Aske og anden Affaldsgødning nu forholdsvis bekvem. Hegnene ere efter Omstændighederne tilstrækkelige. Naar undtages et lille Blomsterparti og Urter til eget Brug, er hele Haven tilplantet med Frugttræer og Frugtbuske, hvis gode Pleje og fortrinlige Udvikling i Forbindelse med de usædvanlig velholdte, smukke Ligustrumhegn, Husets Beklædning med Vedbend og den fuldstændige Orden overalt gjør et hyggeligt og velgjørende Indtryk, som naar Hensyn tages til, at alt Arbejdet er udført af Enken selv, fortjener megen Paaskjønnelse.

1892.

Forhv. Kjøbmand H. C. Hansen, Birkerød, 25 Kr. $\frac{1}{2}$ Td. L. Haven er anlagt for 8 Aar siden, dels som Økonomi- dels som Lysthave. Den er indhegnet med smuk Tjørnehæk og mod Vest tillige Hasselhæk til Læ. Frugttræer, Frugtbuske, en lille Stenhøj, Blomsterbede, et lille Væxthus og et Par Drivbænke passes alt af Ejeren selv, ligesom han ogsaa udfører det øvrige Arbejde. Indtægten har forrige Aar været 196 Kr., mod en Udgift til Gjødning osv. 16 Kr. Orden og god Smag er Særkjendet for hele Haven, der ret kan tjene som Mønster til Efterligning.

1893.

Arbejdsmand Karl Vilhelm Eriksen, Borsholm Overdrev, 25 Kr. 2 Skp. L. Det er en Fornøjelse at se denne lille, godt indhegnede og med mange velholdte Dværgfrugttræer og Frugtbuske tilplantede Have. Den ene Fjerdedel dyrkes med Roser og Sommerblomster, som Konen forhandler dels som afskaarne og dels indpottede, i det 1 Mil fra Stedet liggende Helsingør, og hvoraf haves en Indtægt af ca. 200 Kr. Udbyttet, som sidste Aar har været Netto 380 Kr., taler tilstrækkeligt for, med hvilken Omhu hver lille Plet udnyttes og tillige for, med hvilken Udholdenhed det sker, idet Manden har ca. 1 Mil til og fra sit daglige Arbejde.

1894.

Husejer And. Nielsen, Brønsholm, 20 Kr. C. 2 Skp. L. Den anerkjendende Udtalelse i 1891 om denne Have gjælder fremdeles. Enhver

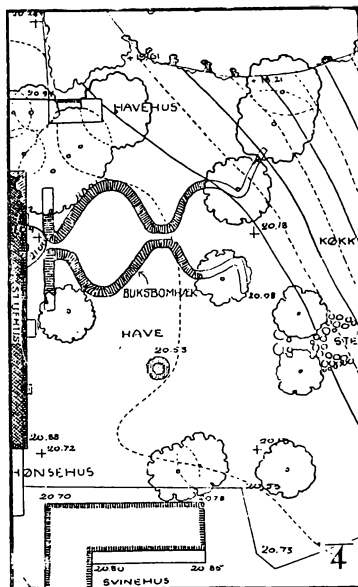
Plet udnyttes fordelagtigt og saavel Økonomihaven som en lille, pyntelig Blomsterhave tjene som værdige Mønstre til Efterligning. Udbytte sidste Aar 325 Kr.

Med dette Aar ophører Selskabets Beretninger om Almuefid i Havesagens Tjeneste.

STILARTER I BONDEHAVERNE

Ethvert af de ældre Kort, som viser os en Inddeling af Haverne, viser os denne som en Firkantinddeling, en Kvadratur eller lignende, og hvorvel en saadan tegnet Inddeling udmærket godt kunde tænkes at være en tilfældig valgt Signatur, som Korttegneren i sin Tid havde brugt, saa er der saa troværdige Beretninger, der siger, at netop saadan var Ha-

verne jo inddelt, og netop saadan tænker vi os ogsaa, at Haverne i Hovedsagen har været inddelt fra de Tider, da visse, om ikke æstetiske, saa dog praktiske Hensyn begyndte at gøre sig gældende. Haverne, inddelt i Kvarterer som disse, har været lette at overskue og lette at holde og har endvidere i deres Plan vist et Form-sprog, som enhver kunde forstaa. Rimeligvis har ogsaa efter Udskiftningstiden, hvor Kortene ikke mere viser dette tydeligt (og overhovedet ikke mere giver sig af med slige Detailler), denne Inddeling eller Anlægsmaade (Stil) været raadende, saaledes som ogsaa Teksterne viser det. I den hidsatte Illustration af Planen fra Mansas Havebog (Ill. 7) er denne Stil noget ændret, idet dog Hovedtrækkene tildels er bevarede, og den fremtræder stadig som et regelmæssigt og retliniet Anlæg. Det retliniede er derimod forladt i den Plan, der stammer fra Kunstakademiets Opmaaling af Fredbogaard Have,

18. DETAILPARTI AF RESTER AF EN GAMMEL HAVESTIL, FREDBOGAARD

hvoraf gengives et lille Parti (Ill. 18). Dette har tidligere været et Blomsteranlæg; men af Blomsteranlægget er der kun de omsluttende Hække tilbage, tykke Buksbomhække, der ud for Bygningen former denne tidligere regelmæssige, nu noget udviskede Kontur af det gamle Anlæg. Der er dog endnu Holdning over Haven, og den maa siges at være smuk.

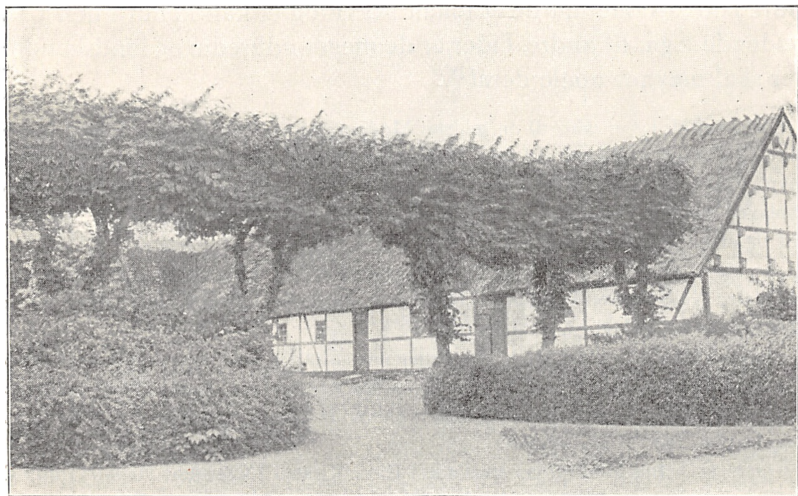
Men med Landskabsstilens Indførelse i Landet (før 1800-Tallet) fandt denne Stil Vej til Bondehaverne med Herregaards- og Præstegaardshaver som Mellemed, og det er sikkert dette, der foran hentydes til som den begyndende Forfaldsperiode. „Stilen“, der egner sig saa slet som muligt for en Have, der skal udnyttes økonomisk, er kun altfor godt kendt af enhver og præger de fleste af de Haver, der ikke er blot 10 Aar gamle. Denne daarlige Stil er at finde paa Planen af „Danstruplund“ (Ill. 14). Paa et andet Billede ses den kraftige Stammehæk ved Skovridergaarden i Jægerspris (Ill. 19).

Det er gaaet her ligesom andre Steder i Landet, at baade med Hensyn til godt og ondt har de større Haver øvet deres Indflydelse paa de smaa, der er bleven til enten som Udsnit af de store eller som formindskede Kopier af disse. Lokalt kendte Folk vil sikkert kunne bevise dette, ligesom de vil kunne finde Typer paa Haver udført af enkelte Mænd, maaske nogle af de foran nævnte. Skulde nogen, der interesserer sig herfor, kunne gøre Notater om disse, er saadanne særdeles velkomne, idet de vil være overmaade værdifulde for en yderligere Uddybning af dette Emne. Der maa ogsaa kunne findes Typer, som er fremkommen ved Formindskelse og Kopiering af de store Slots haver, Fredensborg og Frederiksborg, og som det vil være morsomt at kunne faa frem. De lokalt prægede Typer forsvinder mere og mere til Fordel for mere ordinære og nyere Typer, og fæstnes de ikke i god Tid i Planer eller Skizzer, vil de ikke kunne bevares i Mindet.

ENKELTE PLANTER ELLER PLANTESAMFUND AF LOKAL BETYDNING

I det foran anførte er der under de forskellige Punkter berettet et og andet om, hvilke Planter der dyrkedes i Haverne, dog mere de egent-

lige Økonomiplanter, nævnt i mere Almindelighed. I flere af Haverne vokser der ejendommelige Plantesamfund eller Træer af en eller anden Betydning, f. Eks. Frugttræer af stor Alder og gode Egenskaber, hvis Podekviste er bragt til Naboer og Bekendte, og som paa denne Maade har kunnet komme til at præge en hel Egn. Dette gælder saaledes Eggen ved Grønholt og flere Steder. I det følgende skal nævnes et og andet om, hvad Litteraturen meddeler om dette For-

19. STAMMEHÆK FORAN SKOVRIDERGAARDEN, JÆGERSPRIS

hold, idet der ogsaa paa dette Omraade skal rettes en Opfordring til Interesserede om at indsamle Materiale til nærmere Belysning heraf.

I Præstegaardshaven i Birkerød findes flere interessante Smaaplatter, som tidligere har været dyrket, men som derefter er forvildet, er kommen i Miskredit og gaaet ud af Menneskenes Bevidsthed som nyttige. Dette gælder saaledes den Nikkende Fuglemælk (*Ornithogalum nutans*)²⁷, som her hvert Foraar bryder frem under de gamle Hasselbuske og fuldstændigt har kunnet dække Jorden i April Maaned. Sammesteds vokser ogsaa den Kostblomstrede Fuglemælk (Orni-

thogalum umbellatum) og Fingerbølle (*Digitalis purpurea*), der var en yndet Lægeplante i de ældre Tider²⁷; men botaniske Undersøgelser maatte kunne konstatere Tilstedeværelsen af adskillige andre interessante Planter i alle de mange gamle Haver i Omegnen af de store Slotshaver og Præstegaardshaverne.

En mere betydende Rolle har dog ganske naturligt visse Frugttræer spillet, og mange meget gamle Frugttræer er bevaret og formeret gennem umindelige Tider. Nogle kender man Historien om, andre ikke, — ofte har de et lokalt Navn og er kun kendt i den paa-gældende Egn, til andre Tider er de meget udbredte og landskendte. Der skal nævnes nogle deraf²⁸.

Emmas Æble hører ikke til de ældste. Modertræet til Sorten staar i Tikøb Skoles Have og er saæet af Kærne af Lærer Hermanns Svigermoder, efter hvem det har faaet Navn. Træet stod i flere Aar og havde smaa Blade og talrige Vedtorne, indtil det blev omplantet, saa forsvandt Tornene, og Bladene blev store. Det er en god Frugt til Kogning og andet Husholdningsbrug.

Farumæble skal være et Frøæble fra Farum og er her fundet af den længst afdøde Frugtavlser Niels Jensen i Birkerød. Det er nu temmelig udbredt under dette Navn. Ogsaa det er en god Husholdningsfrugt.

Fredensborg Slotsæble har Modertræet staaende i Slotsforvalterens Have ved Fredensborg Slot. Afdøde Slotsassistent Rasmussens Søn har opelsket Træet af en Graastens-kærne Aar 1900. Det er saaledes et relativt ungt Træ, men er en fin Frugt til Bordbrug. Det er ikke videre udbredt.

Grønholtæble har Modertræet staaende i Enke Kirsten Jørgensens Have i Grønholt By. Det er kommen af Kærne omkring 1870 og er en god Frugt.

Helsingørs Guldreinet er vistnok ikke en lokal Sort; men er en gammel Sort, der tidligere bar Navnet Reinette do'r, og som i 1899 fik dette Navn. I Helsingør har der eksisteret meget gamle Træer, bærende det gamle Navn.

Hjørlundæble staar i Hjørlande Skoles Have. Det er lagt af Kærne af afdøde Lærer Koføeds Hustru engang i Treserne i forrige Aarhundrede. Træet er ikke stort, men rigtbærende, og Frugten er en god og smuk Bordfrugt.

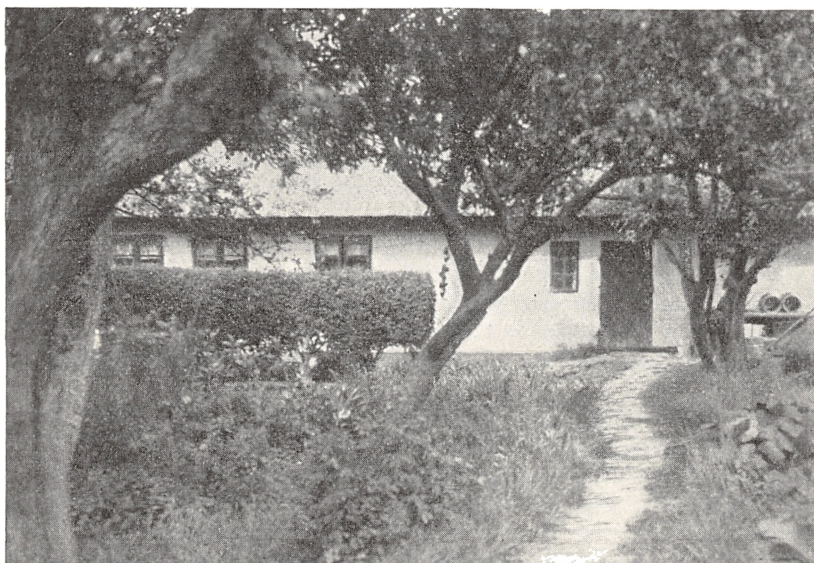
Langes Høstæble er tilfældigt kommen frem med flere andre i Stativejshusets Have ved Frederikssund, men er nu indlemmet i Handelsingartner Langes Have. Træet er omved 40 Aar gl., og det er frugtbart. Frugten er en god Bordfrugt.

Kirsten Andersens Æble; dets Oprindelse er usikker, men et Træ staar i Grønholt Skoles Have.

Melløseæble stammer fra Byen Melløse, og Æblet er en fin Bordfrugt, mens Træet minder noget om Cox's Pomona, og Smagen er omtrent som Graastensæblet.

Ninas Æble staar i Handelsgartner Carl Langes Have i Frederikssund og er ca. 85 Aar gl., opkaldt efter Ejerens Moder. Det har kraftig Vækst, tæt Løvværk og meget stor Frugtbarhed hvert Aar, ligesom Frugten er en god Bordfrugt.

Nordsjællands Kalvil hører antagelig hjemme et eller andet Sted i Fredensborg-egnen. Der findes 2 gamle Træer deraf i Grønholt gamle Skoles Have, og Lærer C. Matthiesen har givet Sorten dens Navn, idet den aldrig er truffet andetsteds hverken blandt danske eller fremmede Frugtsorter. Træet er meget frugtbart hvert Aar; en god Bord- og Husholdningsfrugt.

20. HAVE VED ARNAKKEGAARD I NÆRHEDEN AF FREDERIKSVÆRK

Udlejre Reinet har Modertræet staaende i Gaardejer Christen Pedersens Have paa Udlejre Mark, Ølstykke Sogn, og da de fleste af de jævnaldrende Træer i Haven er uforædlede Frøtræer, er der mest Sandsynlighed for, at dette hører til samme Slags som de andre, nemlig de upodede. Det er sikkert over 100 Aar gl. Frugten er god som Bordfrugt.

Skibbyæble er i 1920 opgivet til at være ca. 50 Aar gammelt, og det er lagt af en Kærne. Det bærer aarligt ca. 3 Tdr. Æbler, der er en god Husholdningsfrugt.

Skænkelsøæble er et fortræffeligt Æble, hvis Modertræ staar i Skænkelsø Skoles Have, lidt nord for Ølstykke St. Træet er tilligemed et ældgammelt Graapæretre de eneste tilbageblevne Træer fra den gamle Skolehave, hørende til Frederik IV's Skoler,

af hvilke der er saa mange paa Egnen. Træet er meget stort og meget gammelt, Stammen maaler ca. 2 m i Omkreds, og Kronen breder sig over en stor Flade; Podested har det ikke været muligt at opdage. 1911 hændte det mærkelige, at en oprindelig som Vandgren paa en af de tykke Hovedgrene siddende lille Gren gav en „Sport“ af en fra Modersorten helt forskellig Frugt, af hvilken en kort Beskrivelse er givet i Værket „Dansk Frugt“ S. 120. Træet er plantet 1792. Frugten er en udmærket Køkkenfrugt.

Tikøb Æhle. Dette Æble er lagt af en Kærne i en Urtepotte 1876 af nu afdøde Smed Christensen i Byen Tikøb. Enken husker ikke, om det var en Nonnetikærne eller Kærner af et Sukkeræble. Det lille Træ blev plantet ud ved Gavlen af det gamle Hus som toaarigt, men blev fritstaaende ved Husets Nedrivning; det bar første Gang, da det var 4—5 Aar gl. En Gartner Petersen, som den Gang boede i Tikøb, men flyttede til Svendborg, førte Sorten med sig derover i Podelviste og kaldte Æblet „Willys Æble“ efter sin Søn. Mod dette Navn protesterede Tiltrækkerens Enke; Æblet skulde kaldes med det ovenfor benyttede Navn. Gartner West, som senere overtog Petersens Gartneri, har flere Gange udstillet Sorten under Willynavnet, bl. a. i København 1912, men udtalte i et Brev engang, at Sorten rimeligvis havde et andet Navn i Nordsjælland, og dette Navn er altsaa ovenstaaende. „Ser godt ud, smager godt, naar der ikke er for mange Frugter“.

Tjørnehjæble, det gamle, mindst hundredeaarige Træ, der staaer ved Parcellist Nikolaj Jensens Ejendom „Tjørnehøj“ paa Grønholt Mark og er stærkt udsat for alle Vinde, hvad det da ogsaa bærer Vidne af. Frugten er afgjort et Frøæble. Træet har aldrig været Genstand for nogensomhelst Pleje. Det har en bred Krone, og Frugten er en god Køkkenfrugt.

Vennekildæble er funden i Gaarden Vennekildegaards Have ved Grønholt. Træet er nu snart 50 Aar og meget haardført, da det staaer frit udsat for Nord- og Østenvinden. Der ses intet Forædlingssted; Formeringsretten af den store Frugt er købt af Guldborghaves Planteskole paa Lolland. Det har særligt Værdi for sine meget store Frugter. Træet danner en bred Krone. Modertræet var stærkt udsat ved Gaardens Brand i 1813, men der gik kun et Par Smaagrene i Løbet, og Træet var saaledes reddet.

Varløseæble er kommen fra en Kærne i en Have i Varløse. Træet er rigtbærende, sundt og haardført og med en meget smuk Frugt.

Alexander Brun. Denne gode og sildige Pære er tiltrukket af afdøde Hofjægermester A. Brun paa Louisiana ved Humlebæk. Hofjægermesteren foretog 1862 ret omfattende Forsøg med Frøudsæd af saadanne Pæresorter, som ikke altid naar fuld Udvikling her i Landet. Der blev udplantet ca. 70 unge Frøplanter, og Forsøget faldt heldigt ud. Træet bar første Gang 1876, og Pæren opkaldtes efter Tiltrækkeren af Etatsraad Hofman-Bang, Hofmangave. Paa Modertræet er Frugterne for smaa, men naar Sorten podes over paa andet Underlag, opnaar den en forholdsvis god Størrelse. Det er svagt voksende, men bærer den fineste Bordfrugt.

Alfildspære er ligeledes tiltrukket af Hofjægermester A. Brun, og var vistnok den første af Frøplanterne, der bar Frugt (1875). Det er en fin Bordfrugt.

Dansk Dechant har samme Oprindelse. Moderfrugten er Louise bonne. Udsæd 1864, første Frugtaar 1879. Er en god Bordfrugt.

Dansk Nelis har ogsaa samme Oprindelse af Kærner af Nelis d'hiver. Bar første Gang 1879. Lige saa god som Moderfrugten.

Prinsesse Dagmars Pære af samme Oprindelse og har til Moder Louise bonne. Saaet 1864, første Gang Frugt 1880. Er en god Bordfrugt.

Fredensborgpære. Det store uforædlede Modertræ staar i Postbud Larsens Have ved Gartnerstræde i Fredensborg. Det er baade meget stort, sundt og frugtbart, idet det

21. GAMMEL HAVE MED BUXBOM I NÆRHEDEN AF HORNBÆK

f. Eks. bar 900 Pd. i 1921, og det har i mange Aar ydet noget lignende. Navnet er givet af Matthiesen. En udmærket Bordfrugt.

Høveltegaardpære findes i 2 Eksemplarer i Haven ved Høveltegaard. Antagelig er det med to Stammer det ældste og det andet en Podning af dette. Det er en meget god Bordfrugt.

Alexander Bruns Kirsbær stammer fra Louisiana Have ved Humlebæk og er fra sidst i Firserne. Om Træets Oprindelse vides intet, men det unge Træ blev henplantet paa sin nuværende Plads et Par Aar før Hofjægermester Bruns Død. Træet er meget rigtbærende.

Fredensborg hvide spanske Kirsbær er ogsaa fra Louisiana Have. Frugten er dog der modtaget fra Købmand Jensen i Fredensborg.

Veksebo Damacener. Denne gode Blomme er funden paa et Gærde ved Veksebo Skole, hvor den er rodægte og udsender mange Rodskud, af hvilke flere er indplantede i Villa „Udsigten“s Have i Fredensborg.

Et mærkeligt vildt Æbletræ skal være vokset op gennem Sandet i Nærheden af Esbønderup, og 1710 var det over 2¹/₂ Alen oppe, og endnu skal det være ilive og af stort Omfang⁴.

OVERTROISKE FORESTILLINGER

Ved Landboens intime Samliv med Naturen har denne faaet stærk Indflydelse paa Sind og Tanker, og dels ved dette, dels ved de i ældre Havebøger publicerede Vrangforestillinger om Maanens Indflydelse paa Frøsaaning, Podning osv. har der i Tidens Løb fæstnet sig ikke saa faa overtroiske Forestillinger om, at visse Handlinger skulde udføres til ganske bestemte Tider, og hvor man ikke paa ganske bestemte Tider udførte nærmere foreskrevne mærkværdige Gerninger, lykkedes det ikke at faa Udbytte af dette eller hint, ligesom hvis den eller den Sæd slog fejl, maatte ogsaa dette eller hint i Haverne gaa i Løbet.

Der begyndtes med Forberedelserne til næste Aars Høst allerede ved Juletid, thi man vidste bestemt, at blæste det ikke Juleaften, da vilde Frugttræerne ikke bære næste Aar²⁹. Det var derfor Skik at ombinde dem med Halmbaand, ryste dem godt igennem og dertil at mumle en eller anden Formel, f. Eks.³⁰:

Fryd Dig, Æblekvist,
som Maria, der bar Jesus Krist.

Endnu bedre havde det dog været, om Frugttræet i sin Tid var plantet paa et saadant Sted, hvor der før i Tiden paa Vor Frue Dag (2. Juli) var stukket smaa Pilekviste i Jorden, og disse da atter var taget op²⁹. Thi da vilde disse Træer stedse give god Frugt; men naturligvis var det ingen Skade til, om der ogsaa blev læst over dem Julenat. — Det gjaldt ogsaa, at om man Julenat med et Snit skar en Gren af et Asketræ i Guds Navn, uden at det rørte Jorden, da kunde denne Gren stille Blodet ved, at man kradsede Saaret med den²⁹.

Af Kirsebær og Rug var jo nok trods alt Rug den vigtigste Plante, og selv om man kunde glæde sig over god Blomstring af Kirsebær-

rene, saa var det Varsel, der kunde tages deraf, sikkert mere glædeligt; thi da vidste man, at Rugen blev god²⁹. Men regnede det saa til Gengæld paa Sct. Hansdag, vilde der ingen Hasselnødder blive, hverken i Hegn eller Haver, og hvis Sct. Hansdag havde været regnfri, men der saa til Gengæld paa Sct. Margretes Dag (13. Juli) kom Regn, vilde de Nødder, som var kommen frem, blive stukne af Orm²⁹.

Kom Efteraaret med mange røde Rønnebær, vidste man, at det blev en streng Vinter, og plukkede man den sidste Frugt af Havens Frugttræer, kunde man lige saa godt undlade at ryste dem Julenat eller tro paa Blæstens Betydning; thi da blev der overhovedet ingen Frugt næste Aar. Men var der Æbler, gjaldt det om at skrælle dem, saa Skrællen ikke gik itu; thi kunde man det, fik man snart nyt Tøj²⁹.

En af de værste Plager i Haverne var de lede Orme, som aad af Kaalen, og dem var det om at gøre at faa til at blive borte. Imod dem gjaldt da ogsaa en Formel³¹, der lød:

Denne Hauge og denne Kaal være disse Orme saa leed, som Gud er det Menneske leed, som staaer paa Tinget og siger Løgn og veed Sandhed.

Krydderposen var (ligesom Hylden) almindelig kendt imod Sygdomme. Den skulde dog plukkes Sct. Hansaften og skulde bestaa af næsten alle Slags Blomster. Ærterne, som skulde koges, kunde ikke koges i ganske almindeligt Vand. Det skulde hentes ganske specielle Steder, og Folk kunde gaa langt efter Ærtevand. Folkene i Tisville gik saaledes til Markskelskilden²⁹. Om Bønnerne vidste man ikke noget saadant, de kunde derimod foruden at tjene til Føde ogsaa helbrede for Vorter. Ved Midnatstide skulde man gaa alene ud og skære en Bønne over, saa skulde man skære et Hul paa Vorten og komme Blod paa den ene Halvdel af Bønningen. Stykket med Blodet skulde man derpaa brænde og grave det andet ned i Jorden. Saa forsvandt Vorten²⁹.

Fik man en Blomst foræret, maatte man ikke takke for den, for saa kom den aldrig til at gro, og en Fuchsia (Kristi-Blodsdraabe) var en Ulykkesblomst. Callaen var en fredsommelig Plante, men naar den dryppede, gik det, ligesom naar Hundene bed Græs: da fik man Regn²⁹.

TEKSTHENVISNINGER

1. Gads danske Magasin Juli—August 1925, Havekunst 1926, S. 61—72. — 2. Fra Frederiksborg Amt 1921, S. 104—5. — 3. *Lind*: Om Lægeplanter i danske Klosterhaver og Klosterbøger. 1918. — 4. Efter en Meddelelse i Stephan Nyelands efterladte Manuskript, Landbohøjskolens Bibliotek. — 5. *Bruun og Lange*: Danmarks Havebrug og Gartneri indtil 1919, samt *Rich. Petersen*: Minder fra Øresundskysten. 1891. — 6. *Laur. Pedersen*: Croneborg Have, Hamlets Have, Marienlyst m. v. 1920. — 7. Gengivelse efter *V. J. von Holstein Rathlau*: Dansk Renaissancedigtning. 1914. — 8. Fra Arkiv og Musæum, Bind I, Hefte I, S. 64. — 9. Fra Frederiksborg Amt 1907, S. 5. — 10. *Begtrup*: Agerdyrkningens Tilstand. 1803. — 11. Fra Frederiksborg Amt 1911, S. 3. — 12. Indberetning fra Sognepræst Hans Christian Mesler ca. 1730 „Om Esbønderup“, gengivet efter St. Nyeland. — 13. Fra Frederiksborg Amt 1912, S. 124. — 14. Fra Frederiksborg Amt 1919, S. 54. — 15. Fra Frederiksborg Amt 1912, S. 121. — 16. Forordningerne er udstedt og gentaget i 1446, 1473, 1490, 1521, 1537, 1547, 1558, 1619, 1643 og 1683. — 17. Schous Registre. — 18. Efter Stephan Nyeland. — 19. Udtog af en Beskrivelse over de efter en Kongelig Commissions Forslag paa Frederichsborg og Cronborg Amter foretagne Indberetninger m. m. ved Conferensraad Hansen; gengivet efter St. Nyeland. — 20. Fra Frederiksborg Amt 1911, S. 17. — 21. *Christensen*: Hørholms Historie. 1879. S. 207. — 22. *Junge*: Den nordsjællandske Almues Charakter, Skikke, Meninge og Sprog. 1798, ny Udg. 1915. — 23. *Wedel*: Indenlandske Rejse, 1803—04. — 24. Landhusholdningsselskabets Skrifter. — 25. Meddelelse af exam. Gartner N. Petersen, Birkely, Fredensborg, og gengivet efter St. Nyeland. — 26. Fra Frederiksborg Amt 1918, S. 66—68. — 27. Gartner-Tidende 7.—14. Juni 1916. — 28. *C. Matthiesen*: Dansk Frugt. 1913—24. — 29. *Uhrskov*: Sagn og Tro. 1923. — 30. Peder Syv. — 31. *Ohrt*: Danmarks Trylleformler. 1917—21. — 32. Codex Esromensis (ved O. Nielsen), S. 167. — 33. Se nærmere om dette Emne: Forfatterens Afhandling i Aarbog for Præstø Amt 1926. — 34. Iflg. Optegnelser i Stephan Nyelands efterladte Manuskript, Landbohøjskolens Bibliotek. — 35. Beretning om Uddeling af Præmier til Husmænd for havemæssig Anvendelse og Opdyrkning af deres Lodder . . . — 36. *Johannes Tholle*: Danske Gartnere. 1927. — 37. *Johannes Tholle*: Sønderjyske Haver (Sønderjyske Aarbøger 1927).

EN HORNBÆK FISKERS OPTEGNELSER

VED I. T. ROHDE¹

VOR Sømandsstand maa vel karakteriseres som lidet skrivende; det er kun sjældent, der foreligger Optegnelser fra en Fiskers eller Sømands Haand. Og dog har ofte disse Folk mere at berette end mange andre, der nedskriver deres Erindringer. En Mod-sætning til disse lidet skrivende Sømænd er Fisker i Hornbæk *Jens Christian Andersen*, der foruden Erindringer fra sin Barndomstid og den bevægede Tid til Orlogs 1848—49 har optegnet en Mængde Sømændssange fra Trearskrigen, hvoraf vistnok flere har været digtet af poetiske Talenter ombord paa Skibene og aldrig været trykte. Desuden har han i sine Optegnelsesbøger tegnet de Orlogsskibe, hvormed han har faret.

Da disse Optegnelser maaske kan paaregne Interesse, gengives her det meste af deres Indhold. I Sprog og Stil er kun hist og her foretaget en mindre Ændring for Forstaaelsens Skyld, hvorimod Stavemaade og Tegnsætning er bragt mere i Overensstemmelse med den nu brugelige.

Forfatteren, der i 1854 atter blev indkaldt til Orlogstjeneste paa Orlogsdamperen „Holger Danske“, tilbragte den meste Del af sit Liv i Hornbæk som Fisker og Del-tager i Bjærgningen af de mange Skibe, der den Gang grundstødte ved Kysten, og har i sine Optegnelser gjort Bemærkninger om Skibens Navne og Bjærgelønnen. En kortere Tid var Forfatteren forhyret med C. M. Zwitwers Skibe.

Jens Christian Andersen, der var født d. 4. April 1827, døde d. 9. September 1877.

I. T. R.

Jeg er født 1827, den førstefødte af mine Forældre Anders Jørgensen og Sophie Larsdatter, født paa Hornbæk i min Faders Hus. Vi var tre Søskende, da vi voksede op, to Dreng og en Pige. Indtil jeg blev fem Aar gammel, kan jeg kun erindre meget lidt; jeg kan huske min Fader som en rødmosset Mand af Middelhøjde, nogle

¹ Enkelte Tilføjelser og Noter skyldes *Peter Kr. Andersen*, Hornbæk.

Aar ældre end min Moder. Han gav mig nogle Gange Irettesættelse for min Opførsel og begyndte at lære mig at skrive, læse kunde jeg allerede noget. Den 4. April om Aftenen 1832 har jeg den sidste Erindring om ham; det var min Geburtsdag og hans sidste Levedag her paa Jorden. Samme Aften laa vi alle tre paa en Kanape hos vor Fader og spøjte og legede med ham, ikke anende, at det var den sidste Aften her i Livet, vi hvilede ved en Faders Bryst, som vistnok var saa god og kærlig, som nogen Fader kunde være. Om Natten til den næste Dag blev min Fader foruroliget af farefulde Drømme, som vaagnede ham flere Gange om Natten, ligesom advarede ham mod en stor Fare, men hans Skæbne var bestemt af den Alvise og hans Livsbane snart fuldendt.

Da det blev Dag, skulde han paa Søen, men det blæste friskt af nordvestlig Vind, og han havde desuden slet ingen Lyst til at ville ud, fordi hans Drøm stod advarende for ham. Men en af hans Kammerater havde en overordentlig Lyst til at ville paa Søen, og langt om længe blev det besluttet at begive sig ud. Omtrent midt udfor Ellekilde Buske, nær ved Land, blev de brydt i Sænk og skyllet bort med Søen. To Mand blev bjergede, og tre fandt her deres vaade Grav, af de sidste var saavel min Fader som ham, der havde den store Lyst til at ville ud den Dag. Det var en stor Sorgens Dag; de var alle tre unge Familiefædre, som efterlod sig smaa Børn. De drev i Land kort efter de var druknet, og jeg kan godt erindre, at min Fader saa saa rødmosset og godt ud, som om han ikke var død, da de kom hjem med ham.

Min Moder sørgede meget, thi de havde elsket hinanden højt og levet lykkeligt. Hun græd Dag og Nat, vist et helt Aar. Imidlertid voksede vi til, og da jeg blev syv Aar, begyndte jeg at gaa i Skole. Som Barn kunde jeg temmelig godt læse, og Følgen heraf var, at jeg straks i Skolen kasserede mine Bihjælpere, fordi de ikke kunde lære mig noget. Herved opstod Splid og Anmeldelse til Skolelæreren, som satte mig i Rette og tvang mig til at lystre dem, der var dummere end jeg. Indtil mit tiende Aar arriverede intet af Betydenhed, men da døde min Søster. Samme Dag, hun blev begravet, styrtede

jeg mig første Gang i Livsfare. Det var en Søndag om Morgenen med streng Frost; Isen laa dog kun spæd over hele Havet, men inde ved Land var den fast og her stærkere. Jeg og en Dreng af samme Alder tog om Middagen hver en lille Slæde og gav os med Braaddekæppe til at køre ud paa Isen. Da vi havde kørt et lille Stykke Vej, kom vi til en meget glat, men tillige meget spæd Isflage. Her vilde min Kammerat strax køre over, men jeg havde ingen rigtig Lyst, for jeg vidste, at Dagen før var her aabent Vand, og følgelig troede jeg, den var meget svag. Desuden var mit Mod bleven lidt knækket om Formiddagen, da jeg tilligemed en anden Dreng var plumpet igennem to Gange langt ude fra Land, hvor vi forfulgte nogle Fugle, som vi troede vi skulde fange. Vi slap derfra med at blive vaade til Knæene, men jeg saa jo nok, at det var nærved, at vi var gaaet under Isen. Imidlertid havde jeg nu ikke større Lyst til at styrte mig i Fare for at køre for Lyst som for at fange Fugle og advarede derfor min Kammerat for at køre paa den tynde Is. Men han sagde, at den bar os mageligt, og opmuntrede mig til at køre med sig. Langt om længe lod jeg mig overtale, og vi kørte hen til Randen, hvor Døden lurede paa sit Rov, men pludselig standsede jeg og sagde, jeg vilde ikke. Han stoppede ogsaa og betænkte sig lidt, men efter et Øjeblik's Betænkning siger han: „Nu kører jeg, en, to, tre!“ Han kørte til, og kun nogle faa Alen fra mig laa han og ragede med Hovedet op igennem Isen. Han bestræbte

JENS CHRISTIAN ANDERSEN

sig af al Magt for at klynge sig op paa Isen, men den var altfor svag og brød itu for hans Arme. Jeg kunde ikke komme den ulykkelige til Hjælp, da Isen ikke var til at krybe ud paa, og jeg havde intet Tov eller andet Hjælperedskab, jeg kunde yde ham nogen Bistand med. Jeg gav mig derfor til at skribe af fuld Hals om Hjælp, men der var ingen Folk i Nærheden, og først omtrent et Kvarter efter kom der Folk. Imidlertid sad jeg og saa, hvorledes min Kammerat kæmpede med Døden. Det var første Gang i Livet, jeg saa, hvorledes at et Menneske, som er sundt og friskt, strider denne vistnok haarde Kamp. Langt om længe kom der Folk, men først efter at de fik en Baad, som de brakte Isen itu med, kom de ud til ham. Men han havde allerede udstridt for længe siden. Jeg maatte nu forklare mangfoldige Spørgsmaal angaaende vort Foretagende og den druknede, og tilsidst truede man mig og alle Drengene med at fratage os vore Slæder, at vi ikke oftere skulde udsætte os for en saadan Fare. Dagen efter holdt Skolelæreren en Straffeprædiken for mig og søgte at bevise mig, hvor tungt det havde været for min Moder, om man havde bragt mig død hjem samme Dag, som hun lod én begrave. Jeg følte Sandheden i hans Ord og tænkte over, hvilken Sorg jeg havde bragt min Moder, om hun havde mistet mig med, der var den ældste og, som hun haabede, var den, der først skulde hjælpe hende.

Imidlertid svandt det ene Aar hen efter det andet af min Skoletid, og jeg havde fyldt mit trettende Aar, da jeg begyndte at gaa til Præsten for at føres til Konfirmation. Jeg sad paa den øverste Bænk i Skolen og havde god Karakter for Kundskaber.

Da denne Tid begyndte, begyndte min den første lykkelige Tid. Jeg forglemmer den aldrig i mit Liv, den skønne, kære forhaabningsfulde og sorgløse Tid. Jeg levede Dage, som jeg nu med den Erfaring, jeg har om Livet, vilde ønske aldrig havde faaet nogen Ende. Det var mit Paradis i hele sin Fylde og Uskyldighed, som jeg nu aldrig mere kan opnaa, lige saa lidt som vore første Forældre, Adam og Eva, kunde opnaa deres Paradis, naar de først havde syndet og erfaret, hvad de aldrig burde vidst.

O himmelske Barndoms Kærlighed, hvor er du dog skøn i din rene englelige Uskyldighed og Blufærdighed. O, hvor lykkelige havde Menneskene ikke været, naar de aldrig havde syndet imod dig, du kjære gode Gud, da havde Jorden været os tusindfold skjønnere, og Livet frit for Kummer og Kval. Men ak, det er alle dødeliges Lod, med Synden følger al Kval og alt Ondt her i Verden og tilsidst Døden.

Denne lykkelige Tid svandt altfor hurtig hen, og jeg har kun Mindet tilbage, det kjære Barndoms-Minde, som jeg dog aldrig kan tænke paa uden Vemod. Nu kom Vaarens herlige Dage, og med dem kom vor Konfirmation. Med dyb Alvor hørte jeg paa Præstens Formaning, og aldrig forglemmer jeg den dybt gribende Psalme, hvori det hedder saa alvorstfuldt: „En Gang de ud fra Fædre Boe skal ud i Verden vanke, da være Jesu Christi Tro dem stedse udi Tanke“. Ja, det er sandfærdige Ord og en alvorlig Dag, naar man kun havde den rette Forstand paa dens Betydning. Her paa denne Dag er Skillepunktet mellem det barnlige, uskyldige Liv og det voksne, menneskelige og syndige. Fra nu af skal vi skilles ad for maaske aldrig mere at mødes her i Livet. Fra nu af bliver man bekjendt med mere og mere Ondt, nu skal man først lære, hvad det er at være til i Verden, og hvad det betyder selv at forskaffe sig Føde og Klæder.

Saa snart jeg var blevet konfirmeret, maatte jeg begynde at fiske. Saa længe Sommeren varede, gik det nok an, men da Vinteren kom, var det meget drøjt, og ondt maatte jeg døje som en Hund. Jeg havde kun daarlige Klæder og var for det meste vaad fra Morgen til Aften i Frost og Kulde. Dertil plagedes jeg uendelig meget af Søsøge, og dygtig med Øretæver og Spark hørte til Dagens Orden, fordi saadan en Hallunk ikke kunde bestille andet end ligge og spy. Jeg var meget ulykkelig og allerede ked af Livet, men mit højeste Ønske, uagtet jeg var søsyg, var dog at komme rigtig til at fare til Søs, men det maatte jeg ikke. Dog mere end een Sommer til kunde jeg ikke holde det ud, saa fik jeg et bedre Selskab, skikkelige Mennesker, hvor der ingen Prygl vankede, og jeg fik Lyst til at være en gesvindt og rask Dreng.

Jeg voksede nu til, blev rask og gesvindt og ikke mere ked af Livet

som den første Tid. Saadan svandt Livet til mit 19. Aar, da syntes jeg, det var slet ikke til at udholde mere, alting var for mig ensformigt og kedsomt, jeg vilde og skulde til Søs. Det var min største Lyst, men jeg blev altid fraraadet dette. Endelig kom det dog saa vidt, at jeg fik Hyre med en, som gik i indenrigsk Fart. Jeg kom ombord d. 9. Marts 1846, og hvor var jeg sjæleglad, nu kunde jeg komme lidt ud og faa set mig lidt om blandt andre Mennesker, og dette længtes jeg meget efter. Den 12. gik vi allerede ud. Min første Rejse var til Faxø¹, men snart maatte jeg føle, det ikke altsammen var saa rart. Foraaret var strengt, den ene Storm afløste den anden med Frost og Snefog, men jeg tænkte, vi har Sommer i Vente, og var altid fornøjet. I seks Maaneder var jeg med Jagten, saa gik jeg fra og tog hjem for at fiske Sild, som den Gang var meget godt. Næste Aar, 1847, bød Skipperen mig 2 Rdl. mere om Maaneden for at fare med sig, men jeg afslog hans Tilbud, da jeg den Gang var bestemt paa at ville med en Skonnert, men Moder vilde ikke, jeg skulde tage nogen lang Rejse, og hun sørgede for, at det blev forpurret. I det Sted kom jeg med en stor Baad fra København, som vi førte Sten med til Kalkbrænderiet. Dette betalte sig bedre for mig.

Nu kom 1848, og man begyndte at tale om Krigen, men ingen vidste, hvad det vilde blive til, førend pludselig Kl. 1 om Natten d. 26. Marts Lægdsmanden kommer og purrer mig og en Del andre ud og siger, at han havde Ordre, at vi skulde møde om Formiddagen Kl. 10 paa Hvervningen i Kjøbenhavn. Vi var slet ikke beredte paa disse hurtige Ordre eller belavede paa en saadan Rejse, men desuagtet fik vi i en Hurtighed pakket lidt Tøj sammen og kørte herfra Kl. 3 om Natten. Da vi kom til Hovedstaden, var alt i Forvirring, der taltes om intet andet end Krigen og Udrustning. Af Flaaden var Kanonbaadene de første, som kunde blive færdige, og med disse Slagtemaskiner kom vi og gik ud den 29. Rejsen gik først til Øen Als, omtrent 40 Miles Sejlads. Her samledes vi til en lille Flaade og gik derefter videre Sydvest paa, til vi kom op i Flensborg Fjorden. Her saa vi de første Fjender, som straks blev hilsede med en 60 Punds Bombe eller Granat.

¹ Gammel Betegnelse for Faxe Ladeplads.

De første Dage arriverede intet mærkeligt, først d. 9. April, en Søndag Morgen, da hørte vi en stærk Skyden i Vester. Vi varskoede vor Løjtnant, men han brød sig ikke om det, men gav Ordre til at styre op efter Flensborg, som var fuldt besat med Tyskere. Da vi var Byen paa en Mil nær, kom han til os og sagde, at han vilde lade os vide, at vi skulde have en Bataille i Dag, og Byen Flensborg skulde indtages, det koste, hvad det vilde. Vi nærmede os nu mere og mere Byen, og snart begyndte en Skyden fra begge Parter, som var saa voldsom for os at høre og se, at vi ikke troede, noget Menneske skulde være i Stand til at komme levende derfra. Nu var vi komne dem nær, nemlig Tyskerne, paa Riffelskuds Distance, og nu brændte vi løs med Skraasække og Kardætsker paa dem i flere Timer, uden at vi led nogen Skade af Fjenden. Imidlertid sagtnedes Ilden efterhaanden, og Slaget var vundet af de Danske, men ak! hvilket Syn udbredte sig nu for os. Der laa nu langs Søkanten flere Hundrede Døde og Saarede; nogle krybe hen til hinanden og vride sig ynkeligt af brændende Smerte, andre forsøgte at rejse sig, men sank afkræftede tilbage igen, og atter andre opgav Aanden ved hinandens Bryst efter at have udtømt de sidste Kræfter. Den øvrige Del af Dagen og hele Fornatten kørte man med Saarede og Døde ind til Byen, og næste Dag sejlede vi ind i Havnen og gik i Land. Her saa vi de 800 Fanger, der var blevet taget. Af Byens Folk blev vi modtaget med Jubel, og Divisionschefen paa Flaaden blev vi rost af, fordi vi havde været forrest i Spidsen og skudt raskt og sikkert.

Dette være kun optegnet, fordi det var den første Gang, jeg fik at se, hvad det betyder at føre Krig. Forresten var det kun lidt imod de mange Batailler, vi siden kom i. Tredie Paaskedag sloges vi med tre Batterier Feltartilleri, siden kom vi ned i det smalle Alssund, hvor vi hver Dag sloges med Fjenden i 10 Dage. Derefter kom vi ned i Apenrade Fjorden og patrouillerede, hvor vi tog en fjendtlig Kofardislup om Natten, besatte den og sejlede til Als med den. Derefter fik vi Station i Vimmelbugt¹ udfor Byen Broager. Her maatte vi bestandig være udsat for Fjendens Kugler. Desuagtet gjorde vi dog

¹ : Vemmingbund.

Landgang og tog omtrent 30 Flygtninge af Beboerne og bragte dem til Als. I Egersund var vi Christi Himmelfartsdag i saadan Knibe, at vi alle ansaa det for vor sidste Dag, og uden kraftig Hjælp af danske Skibe havde det ogsaa været ude med os, men disse befriede os den Gang. Den hele Sommer gik hen under idelige smaa Batailler, og vor Officers Navn saavel som hans Folks blev ofte berømmet i alle offentlige Blade, og just ikke sjælden læste vi det hele, naar vi kom i Land. Vor Løjtnant fortjente ogsaa sin Berømmelse, thi han viste ved enhver Lejlighed, at han var en overordentlig modig Mand¹.

Da Efteraaret kom, blev der Vaabenstilstand, og vi blev sendt ned til Svendborg for at lægge op. Herfra blev vi permitterede hjem, og Turen havde Ende for dette Aar, men ikke Krigen.

Her følger et lille Afsnit, hvor J. C. A. fortæller om, at han under Opholdet hjemme paa Hornbæk blev forlovet. Afsnittet begynder: „Paa min Rejse havde tidt i Drømme viist sig et kjærligt og elskværdigt Væsen imod mig. Dette Væsen lærte jeg nu efter Hjemkomsten nøjere at kjende og siden at elske . . .“ — J. C. A.s Kæreste og første Hustru hed Sophie Laurette Larsen, født 1829 eller 30, død 5. Februar 1856.

Af det følgende i samme Afsnit fremgaar det, at disse Optegnelser er skrevet efter hendes Død; hun døde ved deres første Barns Fødsel. J. C. A. har da skrevet dette som Enkemand.

Aaret 1849 var begyndt, og i dette skulde store Ting ske. Vi mødte først i Marts Maaned i København og kom straks ombord; jeg kom i et Linieskib paa 86 Kanoner. Vi begyndte straks at rigge til i streng Frost og Kulde, og snart stak vi i Søen. Den første Nat og Dag, efter at vi var kommen til Søs, havde vi en haard Storm, men o, hvor det var sødt og herligt at vugges paa Søen i saa stolt og mægtigt et Skib. Vi var 700 Mand ombord, alle unge, raske og lystige Folk, og her var Munterhed og Glæde i enhver Krog, just det rette Liv for en Sømand, og alle var vel tilmode.

I Marts Maaned arriverede intet, vi krydsede kun omkring i Østersøen. Endelig kom den 4. April, og med frisk sydostlig Vind stod

¹ Af det her foreliggende synes det at fremgaa, at den Kanonchalup, hvorpaa Forfatteren har tjent, har været Nr. 4, kommanderet af Maanedsløjtnant C. F. G. Stage (1805—92), senere bekendt som Stifter af „Georg Stages Minde“.

vor Kaas ned efter Angelen. Vi opdagede flere Skibe af vore, som fulgte efter os for at høre Ordre. Omtrent en Mil fra Land blev Skibet lagt bak for at uddele Ordre til dem, som var langt agterud; nærmest os laa den skønne Fregat „Gefion“ paa 48 Kanoner ligeledes bak. O, jeg ser dig tydeligt endnu, naar jeg tænker paa dig, du skønne Havmø, hvor yndigt du nejede for den store „Christian“ i Østersøens hulde Bølger. Stolt som en Svane svømmede du let hen over Søen, ikke anende, at det var den sidste Dag, du svømmede fri som en nordisk Nymfe i sin hele Renhed. Og „Christian“, den store, stærke Kæmpe, saa med Velbehag hen til den yndige Mø og sagde: I Morgen følger du med mig til Dans, til blodig Dans i Eckernførde Fjord. Han anede heller ikke, at det var hans sidste Dans, han inviterede til, thi han var stor og mægtig og ejede mange Kræfter, men hans Timeglas var snart udrundet. Det var min Geburtsdag, jeg fyldte mit 22. Aar, men skal jeg leve og fylde flere, tænkte jeg straks. Men siden var denne Tanke forsvunden for en ny Tanke, som sagde: Gud raader for alt, hvad han vil der skal ske.

Snart efter stod vi lidt ind ad Fjorden og gik til Ankers om Aftenen. Her laa vi om Natten stille og rolig og ventede paa næste Dags Begivenheder.

Om Morgenen Kl. 7 lettede vi Anker og satte Sejl til, og straks efter blev der slaaet General-klart Skib. I en Fart var hver Mand paa sin Post. Dobbelt skarpt for Kanonerne, lød det nu, og Kommandoen blev snart udført paa begge Batterier. Nu saa jeg ud igennem vor Kanonport for at se, om vi havde nogle Kammerater med os. Først efter os kom den skønne „Gefion“ og derefter „Hekla“ og „Geiser“, Hjuldampskibe, hver med 8 Kanoner, alle i en stolt, majestætisk Orden. Vi begyndte nu at rette vor Kanon mod Fjendens Batterier; jeg stod ved Nr. 11 paa øverste Batteri; det var 30 Punds Skyts af 17. Kaliber, paa underste Batteri havde vi 36 Punds langt Skyts og fire 60 Punds Bombekanoner og paa Dækket, paa Bak og Skanse 24 Punds af 14. Kaliber. I det hele havde vi 86 gabende Ildsvælg foruden mange andre mindre Mordredskaber.

Nu begyndte Bataillen at gaa løs. Tyskerne skød rask, og allerede

raslede Træstumperne omkring paa Dækket. Da gav vi fra Styrbord det glatte Lag to-tre Gange i Rad, og færdig var det Batteri; dog strøg de ikke Flaget, men de var skudt til Tavshed. Nu kom vi ud til det andet Batteri, som laa om Bagbord. Her behandlede vi dem paa samme Maade, men ak, her var det ikke nogen aabenlys Fjende, vi havde med at gøre. Det var underjordiske Nisser, som vi ingen Skade kunde gøre. Bataillen vedvarede nu uafadelig, og den arme „Gefion“ maatte lide mest; hun slog tappert omkring sig fra begge Sider, men allerede Kl. 11 kom der en Officer til os for at laane Folk til hende; han meldte, at de havde henved 70 Saarede og 30 Døde. Han fik 13 Mand med sig, og af disse 13 blev de 6 første, som kom op paa en Gang, tagne væk af en Skraasæk. Henimod Middag sagtnede Fjendens Ild, og vi troede, at de snart maatte overgive dem, men saa hejser vor Kommandør Parlamentærflag og opfører med Skydningen, hvilket Tyskerne gjorde ligesaa med stor Glæde, for de var, som vi siden fik at høre, næsten ganske læns for Krudt, og det var umuligt, at nogen kunde komme til dem med noget, for vore Kugler regnede uafadelig ned over Landet. En Time varede Stilstanden, i hvilken Tid Fjenden forstærkede sig paa det bedste; de kom med to Feltbatterier paa 24 Kanoner og plantede dem nede ved Stranden imod vort Agterspejl, og desuden saa varmede de gloende Kugler til deres store Batteri. Og da de var fuldkommen færdige, begyndte de igen at skyde, og nu blev Kampen først ret alvorlig for os; gloende Kugler for ind ad den ene af Skibets Sider og ud ad den anden. Disse Kugler førte en umaadelig Mængde Ildgnister med sig, og Batterierne var undertiden saa opfyldte med Røg og Damp, at vi saa ud for hinandens Øjne som dunkle Taagebilleder. Fra Agterenden hvislede Kugler, Skraasække og Brandgranater ind til os gennem Spejlportene og ligeledes op i Rigningen, som splintrede Ræer og Stænger og tændte Ild i Sejlene og Køjerne, som hang oppe i Finkenettet. Det var et rædsomt Syn at se paa, og vor Takkelage saa snart ud som bare Pjalter. Jeg blev kaldt op paa Dækket for at sætte Sejl til, men vi kunde ikke, da alting var skudt i Stykker; kun to Sejl fik vi sat til, og stak saa Ankeret fra os. Skibet

gled nu saa smaat lige ind under Mundingerne paa de svære Kanoner, som blev affyrede med de gloende Kugler. Du gaar din visse Undergang i Møde, stolte „Christian“, med alle dine raske Gutter, tænkte jeg; dette er altsaa din sidste Dag. Og jeg bad derpaa Gud med faa Ord om en rask og hurtig Død, endskønt jeg gerne vilde leve, og gik derpaa ned igen til min Kanon, som nu var ganske rødmalet med Blod og forladt af alle mine Kammerater. Da der ikke var Arbejde mere ved min Kanon, gik jeg hen og tog Plads ved en anden, som kun havde faa Folk tilbage. Noget derefter rygtedes det, at der var Brand i Skibet, men vi vedblev dog med Skydningen fra begge Sider, til nogen Tid var gaaet, da kom vor Løjtnant hen til vor Kanon og befalede os at ophøre med Skydningen, for Kommandoen var strøget. Dette var mere, end vi havde ventet, vi havde slet ikke tænkt paa nogen Overgivelse. Tyskerne vedblev dog, uagtet det er imod al Krigsbrug, at skyde paa os, efter at vi havde overgivet os, men der var flere endnu af os, der skulde sendes over i den anden Verden. Omtrent et Kvarter efter holdt de dog op og sendte en Kaptajn ombord til os, som tog Kommandoen og befalede vor Kommandør at gaa i Land straks.

Skibet stod nu paa Grund og saa meget ynkeligt ud. „Gefion“ laa lidt fra os som en sørgmodig Svane, hvis bedste Fjer var afplukkede. Hun ønskede vistnok helst at gaa til Bunds og skjule sig i Dybet, thi Mandskabet maatte pumpe med fire Pumper for at holde hende paa Vandet. Skroget havde faaet 25 Grundskud, saa hun havde snart søgt Bunden, naar der ikke var bleven pumpet. Ombord i Linieskibet blev nu gjort klart til at sætte Baade ud for at bjerge Mandskabet, men af 9 Baade, som Skibet ejede, havde vi ikke mere end tre, som var hele, og disse blev nu udsatte. Imidlertid gik jeg frem og tilbage paa øverste Batteri og søgte om Niels Bækker Larsen fra Hornbæk, som havde staaet paa samme Batteri som jeg i Bataillen, og som jeg tvivlede om var levende, men lykkeligvis finder jeg ham frisk og uskadt, og sjæleglade over at finde hinanden sank vi i hinandens Arme. Nu rygtedes det mer og mer, at Skibet brændte stærkt under Banjerne, og at Ilden ikke kunde blive slukket, uagtet der blev arbejdet nok for at dæmpe den.

Niels og jeg bestemte os nu til at gaa ned paa Banjerne for at tage lidt af vort Tøj med os og saa gaa i Land, men paa Vejen, nemlig paa underste Batteri, blev jeg taget af en Overkonstabel til at hejse Krudt op, som blev kastet overbord. Her stod jeg vel et godt Kvarter, da saa jeg mig i Stand til at løbe fra ham og ned paa Banjerne for at søge om mit Tøj, men al min Søgen var forgæves, thi alle de Poser var væk, hvor min skulde være, og jeg kunde desuden daarligt se at vejlede mig igennem den tykke Røg af Skibets Brand. Jeg skyndte mig nu op paa Dækket for om muligt at komme i Land, inden Ilden rakte det forreste Krudtkammer, thi saa vilde alt være forbi. Jeg traf netop en Baad, som satte fra Siden, saa at jeg øjeblikkelig kom i Land. Her maatte vi vade til op paa Livet for at komme ind paa Land, hvor vi blev modtaget med Spot af vore Fjender og Eckernførde Borgere. Vi blev nu talt og ført op til et stort Hus, hvor vi skulde forvares, men ret som vi kom til Huset, hørte vi flere Dunder og saa, hvor Tagstenene sprang ned ad Taget. Det var Linieskibets Kanoner, som Ildluerne antændte, da de stod ladede med Fængør i. Men straks efter hørtes et rædsomt Bulder, Jorden rystede under vore Fødder, og det var, som om Himmelen var opfyldt med Tusinde Ildkugler og Ildsluer, som truede med at fortære Jorden. Men det hele varede kun nogle faa Sekunder, og Linieskibet med sine mange Kanoner, sin uhyre svære Rejsning af Master og Sejl, Tovværk og Proviant til 700 Mand i 6 Maaneder, sin Ammunition og anden Rigdom, alt var i nogle Sekunder splittet ad og sprunget i Luften og atter nedfaldet over en Fjerdingsvej fra Skibet i alle Retninger. Det var en skrækkelig Stund; et Par Baade, som var paa Vejen fra Skibet til Land, tilintetgjordes i samme Øjeblik af nedfaldende Materiale fra Skibet; mange tyske Soldater, som befandt sig ved Søkannten, blev knust, og mangen ung, rask Søgut sprang sit sidste Spring. I det mindste var der 100, og dog var der dem, som kom levende ned, af disse skulde der være seks. En af dem var min Baksammerat Hans Peter Adler fra Kjøge¹.

¹ I denne Affære mistede de danske Skibe ialt 106 Døde. 948 Mand, hvoraf 50 Saarede, faldt i Fangenskab. Fjenden, der stod dækket bag sine Skanser, havde kun fire Døde og 18 Saarede.

Imidlertid var vi lykkelig komne ind i et stort Hus tæt ved Havnen, og gennemvaade, som vi var, blev vi indstuede uden hverken Spise eller Drikke, uagtet vi trængte meget haardt til det. Her laa vi omkring paa Gulvet i nogen Halm, til det blev Dag, da kom Tyskerne ind til os med Brød og røget Flæsk, som de skar i smaa Stykker og kastede ind imellem os, og som vi sloges om som Hunde. Derefter blev vi ført ud og opstillet paa en Vej, hvor vi blev talt flere Gange, inden de vidste, hvor mange Fanger de havde. Derefter skarpladede Soldaterne deres Geværer, og Marchen begyndte efter Rendsborg. Paa Marchen led vi meget af Hunger og Tørst, thi Soldaterne tillod os ikke at standse, hvor godmodige Mennesker stod ved Vejen og tilbød os Vand. Ved Aften rakte vi Rendsborg, som var omgivet med Voldgrave og tvende Lag Kanoner paa Batterierne. Det var en stærk Fæstning. Her stod Indbyggerne og modtog os med tyske Oprørssange. Vi blev indkvarterede i en stor Kirke, hvor vi hverken fik Spise eller Drikke. Vi faldt snart i Søvn af Mathed og Hunger, men blev omtrent Kl. 1 opvaagnede af Tyskerne, som bragte os Skibsbrød og varmt Øl, der blev fortæret af os som hungrige Ulve. I dette Fangehus sad vi i 12 Dage. Vor Hunger var vor største Plage, thi vi fik kun et Stykke bart Brød tre Gange om Dagen, og disse Stykker var meget smaa og ikke tilstrækkelige til ét Maaltid, langt mindre til tre. En Pægl Øl fik vi Morgen og Aften. Her optegnede Officeren vore Navne og indrykkede dem i Avisen, hvor vore Slægtninge kunde faa Efterretning om os. Efter 12 Dages Forløb kom vi med Jernbanen 13 Mil højere op i Landet til Kjøbstaden Glückstadt. Her var der gjort Indretning til os i et meget stort Pakhus, 5 Lofter højt. Fra den Dag af fik vi det bedre, thi vel fik vi en liden Ranson, men Maden var dog spiselig.

Om de fire Maaneders Fangenskab fortælles iøvrigt intet. Men i Bogen, hvori det foranstaaende er skrevet, findes et løst Papir, et Brev til Forfatterens Moder, og ligeledes findes en Fortegnelse over det Tøj, som han mistede paa Linieskibet. Øverst paa Brevpapiret findes et tysk Skillingstryk, fremstillende Affæren i Eckernförde Fjord og med følgende tyske Underskrift: „Vernichtung des Linienschiffes „Christian VIII“ und Gefangennehmung der Fregatte „Gefion“ im Hafen zu Eckernförde den 5ten April 1849. (Verlag D. M. Kanning, Hamburg.)“

Brevet lyder:

Glückstadt, den 16. Maj 1849.

Kjære Moder! Dit Brev fra den 21. April har jeg bekommet og ligeledes det fra den 5. Maj. Jeg seer deraf, at I ere ved Helsen, og det samme gode kan I ogsaa spørge fra mig. Jeg er ved en god Sundhed og har det ellers ganske godt efter Omstændighederne. Her kan I faa en lille Forestilling om vores Skjæbne og Linieskibets Undergang. Det lille Batteri, som I her kan se, var det, vi kom i Land ved, men det andet Batteri kan I ikke see, for det er paa den anden Side af Skibet. Du maa ikke være bedrøvet, kjære Moder, fordi jeg har mistet mit Tøi, for jeg har faaet to Skjorter af Tøj, som er blevet sendt til dem, som ikke havde noget, og et Par Buxer, og et Par Buxer fik jeg af en god Ven fra Odense og et Par Sokker, saa jeg kan godt hjælpe mig med det. Hvad Penge angaar, saa kan jeg nok hjælpe mig, for vi har faaet hver 14 Mk. Kourant, som veltænkende Mennesker i Kjøbenhavn haver sendt os. Fra Fyen og fra Jylland er der dem, som har faaet 10 Rd. til Mands, og derover kan man dog see, at de betænker deres Medmenneskers Skjæbne. Nu ikke videre denne Gang end jeg beder hilse alle gode Venner og Bekjendtere. Paa det venskabeligste hilses I fra mig.

Jens C. Andersen.

Der følger derefter Hilsener til „Jens Tisvilde“, „til Larsen og Moster og den øvrige Familie“, „til Christian Jepsen med Tak, fordi han har skrevet“.

I den Bog, som synes at være den ældste af de fire Bøger, hvori Optegnelserne findes, og hvorfra nedenstaaende Fortegnelse over Tøjet er taget, er der opskrevet nogle Viser, et Forsøg paa at lave en dansk-tysk Glosebog, nogle Kortkunster m. m. Alt dette kan godt være nedskrevet i Fangenskabet. Nogle af Viserne er utvivlsomt lavet af en eller flere af Fangerne, maaske af J. C. A. selv. En af Viserne fortæller meget ubehjælpsomt paa Melodien til „Dengang jeg drog afsted“ om Fangernes Skæbne og Tanker. Et af Versene ender: „derfor jeg sidder nu — i Rendsborg Kirke fro — Hurra.“ Og det næste Vers ender: „mig Livet sparet Gud — i Glyckstad er jeg nu — Hurra“. (Samme Vise har J. C. A. ogsaa afskrevet i en af de andre Bøger).

„Fortegnelse over, hvad Tøj jeg haver mistet paa Linieskibet Christian den 8de 5. April 1849: 2 blaa uldne Skjorter, nye. — 1 Par uldne Underbuxer, ny. — 1 Bomulds Skjorte, sribet. — 1 Nattrøje, 3 Par Strømper. — 1 Par Sokker. — 1 Par Bomuldsbuxer, ny. —

1 Par Seildugsbuxer. — 1 Halstørklæde, Bomulds. — 1 Bosseronne¹, Bomulds. — 1 Hat, ny. — 1 blaa Klædestrøje. — 1 dit. Vest. — 1 Par dit. Kl.-Yderbuxer. — 1 Silke-Halstørklæde. — 1 Par Støvler. — 1 Par Sko. — 1 ulden Hue.

Den Bog, hvori dette findes, er sammensat af forskelligartet Papir, aabenbart en hjemmelavet Bog, og paa en bestemt Slags Papir findes:

*Erindring over Rejsen fra Glückstadts Fangenskab
og til Kjøbenhavn — 1849.*

Den 11. August Kl. 3 Eftermiddag rejste vi fra Glückstadt med Dampvognen til Rendsborg. Da vi kom hertil, blev vi under stærk Vagt ført ind i Byen, hvor vi blev indpakket i ti forskellige Steder. Her fik vi lidt Øl og Brød, som vi maatte slaas om for at bekomme det. Derefter besaa vi vort nye Værelse, som var en meget stor Hestestald, hvori der laa nogen Halm til at sove paa. Den næste Morgen blev vi ført ud paa en meget stor Plads, hvor vi blev opstillet i Rækker og talt og kom derefter paa Bøndervogne, som langsomt rullede ud af Byen. Herved havde vi god Lejlighed til at betragte Staden, som der vejede en Mængde Forbunds- og slesvig-holstenske Faner i. Omkring Byen var høje Volde, som var stærkt befæstede. Da vi havde kørt 4 Mil, befandt vi os ved Volde Danevirke, som ligger tæt uden for Byen Slesvig. Her gjorde de Holdt for at gøre Anstalt til vor Modtagelse i Byen. Herved fik vi Tid til at betragte og bestige de gamle Levninger af Danevirke. Derefter blev vi kørt ind i Byen, hvor Indbyggerne betragtede os meget nøjagtig. Her laa en hel Del Prøjsere indkvarteret, mest Husarer. Da vi kom et Stykke ind i Byen, holdt de paa en stor Plads ved Slottet Gottorp. Her gav de os lidt raaddent Flæsk at spise, som var fuldt af Orm, men Brød havde de ikke at give os, saa Sult tvang os til at spise lidt af det fordærvede Flæsk. Da vi havde holdt her i 2 Timer, fik vi Ordre til at gaa paa Vognene. Da kom nogle barmhertige Mennesker og kastede noget Hvedebrød ind iblandt os,

¹ En Bosseronne er en Overtræksbluse eller -trøje til at trække paa over Hovedet, kun med et Par Knapper ved Halsen foran.

hvad ikke kunde bekommes uden indbyrdes Hug og Slag af den forhungrede Masse Mennesker. Endelig kom Vognene i Bevægelse, og vi tog Afsked med denne By.

Da vi havde tabt denne By af Sigte, blev vi overfaldet af et skrækeligt Tordenvejr, som fulgte os i to Timer. Gennemvaade og forhungrede rakte vi endelig tæt før Aften nogle Bønderbyer, hvorefter Vognene fik Ordre til at køre nogle til hver By og indkvartere Folkene for den Nat. Det prøjsiske Kavalleri, som fulgte os, fordelte sig ogsaa til hver By. Her blev vi ganske venligt modtaget af Folkene, der talte saa meget Dansk, at vi godt kunde forstaa dem. Denne By, hvori vi kom til at blive, hed Smedeby og ligger 2 Mil Syd for Flensborg. Vi blev nu fordelt omkring i Bøndergaardene, og noget efter vor Ankomst blev vi opvartede med et Slags Vælling, der bestod af Vand og Gryn, som var kogt paa holstensk Spegepølse. Heraf fik enhver Mand saa meget, han kunde spise. Derefter blev vi anvist vort Natteleje paa Hølofterne. Om Morgenen fik vi Kaffe og Smørrebrød. Derefter kom vi ud paa en Mark, hvor vi alle igen blev samlede og talte, og kom saa paa Vogne, hvoraf der var over 200 i Tallet, thi af Fanger var vi elleve hundrede Mand. Efter en lang Ordning kom Toget endelig i Gang. I Førstningen red prøjsisk Kavalleri meget strængt med Hænen spændt paa deres Karabiner paa Siden af os, men efterhaanden blev de mere ligegyldige og tillod os at staa af Vognene og spadsere ved Siden af, naar disse undertiden kørte smaat. Paa Vejen saa vi flere Landsbyer, og mange Mennesker samlede sig ved Vejen for at se denne overordentlig lange Række af Vogne. Disse Folk hilsende os overalt med Glæde, og for det meste hørte man fra hver Vogn et brølende Hurra for disse glade Beboere. Kl. 10 om Formiddagen kom vi til en stor Bondeby ved Navn Bou; her holdt vi for at faa andre Vogne. I denne By var Folkene ægte dansksindede og meget godmodige, mange bød os ind i Husene til dem og lod os spise og drikke af det bedste, de havde. Andre gik omkring paa Gaden og gav os Brændevin og Øl, saameget vi vilde drikke. Fra denne By drog vi med Glæde, og selv Prøjserne, som ledsagede os, var meget glade og enige med os, da de blev ligesaa godt behandlede af disse

Folk som os. Herfra passerede vi mange Bønderbyer, og overalt modtog Folk os med Glædesraab. Kl. 3 Eftermiddag kom vi igennem Gravensten, som er en lille Kjøbstad eller Flække med et smukt Slot. Her opholdt sig en Del slesvigholstenske Dragoner, som gik omkring og hvervede Folk, som de med Magt bortslæbte til Rendsborg. Fra Gravensten havde vi kun 2 Mil til Dybbøl. Kl. 5 ankom vi til Dybbøl Bakker. Her blev gjort Holdt og tilladt os at gaa af Vognene, hvorfor vi benyttede Lejligheden til at bese Tyskernes Skandser og Batterier. Men ved Skandserne var 20 holstenske Dragoner, som holdt Vagt over dem, og disse kunde ikke lide, at vi gik paa deres Skandser og vilde bortjage os. Men vore Folk, som nu snart saa sig fri, var meget modige og svarede, at de gik ikke væk. Derpaa drog Dragonerne Sablen og satte den for Brystet af nogle faa Stykker, men Mængden, som saa dette, samlede i Hast Sten og kastede paa Dragonerne. Dette var ikke endt uden Blodudgydelse, hvis ikke det prøjsiske Kavalleri havde hindret denne ulige Kamp og forjaget Holsterne fra os.

Efter at have holdt her i 2 Timer og ventet paa de tyske Fanger, som vi skulde udveksles med, men som ikke kom, blev vi ført tilbage til en Bondeby ved Navn Aadsbøl og indkvarteret der. Hertil kom vi Kl. 11 om Aftenen og blev indkvarteret i Byen, hvor vi kun fik lidt simpel Proviant. Kl. 3 Eftermiddag fik vi Ordre til at marchere til en stor Bondeby, som hed Broager. Her blev vi indlagt i en Kirke, men da den største Del ikke kunde faa Plads, befalede Prøjserne at lade nedrive Stole og Borde og alt, som kunde optage det indvendige Rum. Derefter blev vi nu indpakkede, saa mange der kunde være, og Resten maatte ligge paa Kirkegaarden om Natten. Beboerne i denne By var meget gode Mennesker, straks efter vi var indkomne, kom de ind til os med Kaffe, Smørrebrød og Brændevin i en stor Mængde, hvilket vi med megen Tilfredshed nød paa de dødes Grave. For at holde os indenfor Kirkemuren blev den tæt omringet med Kavalleriet og derefter udgivet den Ordre, at den, som vilde gaa over Muren om Natten, vilde blive skudt paa Stedet. I denne By var der ligesom i enhver af de andre store Byer en Del holsten-

ske Dragoner, som gik omkring og hvervede Folk. De forbød de gode Indbyggere at bære Proviant ind til os, men Prøjserne, som fik dette at høre, blev vrede, samlede sig i Hast og red ud og dels forjagede og dels afvæbnede dem. Om Morgenen kom de gode Folk igen ind til os med Spise og Drikke, saa meget, vi trængte til. Kl. 10 om Formiddagen fik vi Ordre til at marchere til Gravensten Slot. Kl. 1 var vi ved Slottet. Her kom nogle af os til at ligge i Slotskirken og de øvrige i nogle Huse. Den nye Bolig, vi var komne i, var meget smuk; aldrig har jeg set saa smuk en Kirke; overalt var den beklædt med Malerier, som alle og enhver beundrede.

Om Morgenen derefter fik vi lidt tynd Kaffe uden Fløde og Sukker med et Stykke bart Brød til, om Middagen en lille Skaalfuld af Flæskevælling, og til Aften fik vi et lille Stykke Brød og Ost. Denne simple Kost og dels den lange Venten efter at blive udvekslede satte de fleste Fanger i slet Humør. Derfor var der mange, som prøvede paa at desertere, men Prøjserne var saa stor en Vagt og passede saa nøje paa, at det var umuligt at slippe derfra. Efter at vi i 6 Dage havde siddet i denne hertugelige Sulterede, fik vi endelig Vogne at se, som skulde afhente vort Tøj, og vi skulde marchere til Dybbøl. Med Glæde hørte vi dem nu fortælle, at de tyske Fanger vare komne til Sønderborg. Marchen gik hurtig for sig, Kl. 1 var vi i Sundeved. Her stod de tyske Fanger opstillede, men dog saa langt fra Vejen, at vi ikke kunde tale med dem. Herefter blev vi talt og derefter ført ombord i Dampskibet „Slesvig“, og, da alle var komne ombord, afgik Skibet Kl. 3 Eftm. Vi var 1100 Mand og meget forhungrede, da vi ikke havde faaet mere end et lille Stykke bart Brød og en Kop Kaffe, men saa snart vi vare komne et lille Stykke fra Land, blev der aabnet for Brødfadet og Folkene fik Spise og Drikke, hvad de trængte til. Vejret var meget smukt paa Rejsen og efter 17 Timers Sejlads var vi ved Toldboden i Kjøbenhavn d. 22. August 1849“.

Jens Christian Andersen.

DEN SIDSTE KRONINGSFEST I DANMARK

AF J. MALMSTRØM

I. FORBEREDELSE

FOR Danmarks Konge, *Christian den Ottende*, og hans Dronning, *Caroline Amalie*, stod Aaret 1840 lige fra dets Begyndelse i Kroningens Tegn.

Allerede ved Nytaarstid havde Kongen overdraget en af sine særligt betroede Mænd det Hverv at forberede og ordne Majestæternes højtidelige „Kronings- og Salvings-Act“ i Frederiksborg Slotskirke, og denne Mand var Excellencen, Overhofmarskal, Kammerherre, Generalmajor, Grev *Haxthausen*.

Kongen havde først og fremmest udtalt Ønsket om, at alt, saa vidt muligt, skulde foregaa under de samme Former som under Frederik den Sjettes Kroning, og den 21. Februar 1840 indgav Overhofmarskalen derefter skriftlig til Kongen en „Allerunderdanigst Forestilling“, hvori der udførligt var gjort Rede for de mange enkelte Ting og Forhold, som man maatte have for Øje.

Med nogle faa Ændringer og Tilføjelser godkendte Kongen Overhofmarskallens skriftlige Forslag, der udgør et helt Værk, og fastsatte Højtideligheden til Dronningens Fødselsdag, Søndag den 28. Juni samme Aar. —

Torsdag den 5. Marts, da Kongen for første Gang mødte for at aabne Højesteret sammen med den øvrige kongelige Familie, blev der en særlig Lejlighed til at omtale den forestaaende Kroningsfest.

Majestæterne kørte fra Amalienborg til Højesteret paa Christiansborg med 4 Løbere foran Kareten, Livtjener til Hest og Garde-Eskorte, i et imponerende Optog paa 22 Ekvipager, og efter en stilfuld Modtagelse paa Slottet udtalte den ene af de to Advokater, Justitsraad *Salicath*, i sin Indledningstale, vendt imod Kongen:

— — „Der gives Øjeblikke for Kongen, efter at han har bestøget sine Fædres Trone, der er saa fulde af Alvor og Betydning, saa oplyftende for Sind og Tanke, saa velsignelsesrige for baade Ham selv og det Land, Gud har betroet til hans Styrelse, — at Sproget ej mægter at gengive de Følelser, som dybt bevæger Kongens Hjerte. — — Et saadant Øjeblik vil det blive, naar Deres Majestæt, knælende ved Herrens Alter i den Kirke, Fjerde Christian byggede til Guds Ære, bønfaller den Almægtige om Bistand og Velsignelse til at løse [de Opgaver, som foreligger].“ — — —

Gennem de Forberedelser af forskellig Art, der skulde træffes, blev et overmaade stort Arbejde lagt paa Overhofmarskallens Skuldre. Jo nærmere man kom hen imod Kroningsdagen, desto mere blev der at varetage.

Kongen fulgte paa sin Side Gangen i disse mange Forberedelser med levende Interesse. I de sidste Dage af Maj aflagde Majestæten et Besøg i Frederiksborg for personlig at tage Forholdene paa Stedet i Øjesyn.

Herom skriver Hofbygmester, Etatsraad *Koch* den 31. Maj til Overhofmarskallen:

„Hs. Maj. Kongen var, som Ds. Excell. bekiendt, her paa Slottet i Gaar. — — — Det var en glædelig Dag, Kongen var munter, god og utrættelig, som han da altid er, han var baade i Kieldere og paa Loffer — — —“.

Det vanskelige Spørgsmaal om, hvilke og hvor mange Personer man kunde indbyde til Festen, var blevet grundigt drøftet med Kongeparret. Derefter udsendtes Indbydelse til alle høje Embedsmænd i Landet og til Rangspersoner af de første tre Klasser, tillige med deres Fruer, som var præsenterede ved Hoffet. Videre blev indbudt Kongens Adjutanter, Hofjunkerne, Kammerjunkerne med Fruer, General-

stabens Officerer, Stiftsdamerne i Vallø, Priorinderne for Vemmetofte, Støvringgaard, Odense og Roskilde adelige Klostre og desuden Vemmetofte adelige Frøkner. Samtidig udgik der Indbydelse til de udenlandske Ministre med Fruer og Døtre og til General-Konsuler og Konsuler i Hovedstaden.

En Mængde andre Personligheder fik Adgangskort tilsendt, og der blev forbeholdt dem Pladser som Tilskuere i Kirken. Ligeledes blev der sørget for den fornødne Modtagelse af de forskellige Deputationer baade fra Hovedstaden, Provinserne og Hertugdømmerne.

For at de indbudte Damer ikke skulde faa større Udgifter end nødvendigt, havde Overhofmarskallen i sin første Indstilling til Kongen foreslaaet, at der, ligesom ved Frederik den Sjettes Kroning, blev udstedt Forbud imod at bære Damedragter af „Fløjl og Broderier af Guld og Sølv“. Kong Christian traf dog den Afgørelse, at denne Indskrænkning i Valget af Stoffer ikke skulde finde Sted.

Efter Kongens Ønske blev flere kendte Digtere og Komponister anmodede om at indlevere Arbejder til Benyttelse ved Festlighederne.

Oehlschläger lovede at skrive Teksten til en Kantate, medens Concertmester *Fröhlich* vilde tage sig af dennes musikalske Del. Salmedigteren, Pastor *C. J. Boye* ved Skt. Olai Kirke i Helsingør paatog sig at digte nogle Koraler og Salmer til Brug i Kirken, og selve Kirkemusikken lovede *Weyse* at komponere.

Af geistlige Personer var særligt tilsagte til Kroningen og Salvingen: Kgl. Konfessionarius, Biskop *Mynster* som den ledende, medens Biskop („General-Superintendent“) *Callisen* fra Slesvig og Biskop *Øllgaard* fra Viborg blev anmodede om at assistere Biskop Mynster. Fremdeles var følgende Kirkens Mænd tilsagte: Stiftsprovst *Tryde*, Slotspræst *Paulli*, Hofprædikant *Münter*, Slotspræsten i Frederiksborg, Provst *Neergaard*, Slotspræsten i Fredensborg, Provst *Bentzien*, og Slotspræsten ved Kronborg, *de Fischer*.

Til de tre Biskopper blev der for Kongens Regning syet kostbare Fest-Ornater, som bestod af sort Fløjls Kjole, fin Kammerdugs Messeskjorte med Kniplinger og en særlig Korakaabe. Biskop Mynsters Kaabe var af Guldmor, de to andre af Sølvmor. Ogsaa til alle de

øvrige tilsagte gejstlige Personer blev der udleveret Fest-Ornater til Brug i Kirken.

Tidspunktet for Kronings-Højtideligheden blev bekendtgjort fra alle Prædikestole i Landet, og Hofapotekeren, Professor *Becker*, fik det ærefulde Hverv at tilberede den Salvingsolie, der skulde anvendes i Kirken. Han indleverede i god Tid forud Prøve af 3 forskellige Slags, for at Majestæterne selv kunde vælge imellem Duften af Heliotrop, Rose eller Viol. Det blev Violduften, som vandt Prisen.

Paa et tidligere Tidspunkt var det allerede blevet bestemt, at der efter Højtideligheden skulde afholdes et kongeligt Festtaffel i Slottets Riddersal, foruden en Række Tafler i andre Lokaler af Slottet, og til Brug for Køkkenet blev der bestilt 50 Favne Brænde og 60 Tønder Trækul.

Bordene skulde efter Kongens Ønske smykkes med udsøgte og sjældne Genstande fra „Den kongelige Porcelænsfabrik“ i København, og Fabrikkens Administrator, *Bergsøe*, Digterens Fader, lovede i en Skrivelse til Overhofmarskallen at sørge for denne Udsmykning. To af Fabrikkens paalideligste Folk vilde ledsage de dyrebare Sager til Frederiksborg og opstille dem dernede. —

I Slotskirken var der en Mængde forskellige Ting at ordne. Først maatte alle Kirkestolene fjernes, og derefter blev hele Kirkegulvet dækket med rødt Klæde. Under Orglet ved Enden af Kirken blev der bygget en Forhøjning med tre Trin, som førte op til Tronstole for Kongeparret. Disse Tronstole stod paa et rødt Fløjlstæppe, kantet med Guldfrynser, og oven over dem rejstes en Tronhimmel af rødt Fløjl med Guldkroner og Guldfrynser. Til Kronprins *Frederik* blev der hensat en særlig Stol ved Foden af Kongetronen.

Ved Siden af Kongens Tronstol var der anbragt en Taburet til derpaa at henlægge Kronen og de øvrige Tegn paa Kongens Værdighed, og ved Tronens nederste Trin skulde de tre store Sølvløver inde fra Højesteretssalen paa Christiansborg opstilles. En anden Forhøjning, dækket med rødt Fløjl og forsynet med to Guldbrokades-Striber for Majestæterne, førte fra Tronen gennem hele Kirkerummet op til to Knæleskamler ved Alteret.

Alle Kirkens Sølvpyrdelser, Ornamenter o. l. blev omhyggeligt eftersete og oppudsede, og i hele Kirken blev der baade nede og oppe indrettet Tribuner for Tilskuerne.

Tværs over den indre Slotsgaard blev der yderligere bygget en Forhøjning, som gik fra Dronningens Slotstrappe over til Kirken og blev dækket med rødt Klæde. Denne Forhøjning var udelukkende bestemt for den kongelige Procession, og over Kongen og Dronningen skulde der da bæres en Baldakin af rødt Fløjil med Guldpyrdelser.

Til Udsmykningen i Slottet og Kirken m. m. blev der alene af Klæde, navnlig i den røde Farve, benyttet over 1300 Alen.

De forskellige Arbejder og Indkøb maatte, ganske naturligt, kræve store Beløb, og Overhofmarskallen udbad sig derfor et foreløbigt Tilskud paa 50.000 Rigsdaler af Finanskassen, men han maatte indtil videre nøjes med 30.000 Rigsdaler. —

Midt under alle Forberedelserne, en Uges Tid før Kroningen, opstod der en Morgenstund en ret heftig Ild i en af Slottets Skorstene, som stødte op til Dronningens Gemak og Valdemarssalen. Denne Ild saa en Tid lang temmelig faretruende ud for Slottet og voldte stor Forfærdelse, men efter ivrige Anstrængelser lykkedes det heldigvis at blive Herre over Ilden, før den havde faaet Lejlighed til at tage Overmagten. —

Indenfor Militær-Etaten herskede der mer end almindelig Travlhed med Festdagen for Øje, og alle Uniformer skulde bringes i fineste Orden.

Følgende Afdelinger fik Ordre til at møde den 26. Juni om Morgenen for at afgaa til Frederiksborg:

Et Batteri paa 8 Kanoner; Livgarden til Hest med dens fulde Styrke; Livgarden til Fods (300 Mand); Kongens Regiment (200 Mand); Livjægerkorpset (200 Mand), og en Afdeling Husarer (40 Mand).

Begge Livgarder skulde paradere til Fods i den indre Slotsgaard og sammen med „Kongens eget Regiment“ overtage de indre Poster i Slottet. Drabantkorpset skulde deltage i Processionen til og fra Kirken og være til Stede under Højtideligheden i Kirken og senere ved

det kongelige Taffel i Riddersalen. Livjægerne skulde sørge for Ordens Overholdelse i den ydre Slotsgaard, medens Husarerne skulde overtage det samme Hverv i Byen og tillige om Aftenen ved den Fyrværkerifest, der skulde slutte Dagen. Seks Trompetere skulde blæse fra Slottets Altaner.

Paa forskellige andre Omraader maatte Militæret desuden yde Hofholdningen Hjælp under Travlheden. Saaledes blev der alene i Vinkælderen beskæftiget 25 Mand og ved Konditoriet 24 Mand.

Til alle de kongelige Pager og Lakajer blev der syet nye Gala-Livrées, og Herolderne fik farverige Dragter af rødt Fløjls, hvidt Piké og Kashmir og blaat Klæde.

Indkvarteringen og Forsyningen med Sengetøj voldte Hofmarskallatet meget store Vanskeligheder. En Uges Tid før Festdagen maatte man bekendtgøre i Bladene, at der kun kunde skaffes Natteleje i Hillerød og nærmeste Omegn til de 2 første Rangklassers Herrer og Damer og til nogle enkelte andre.

Disse Vanskeligheder havde bl. a. til Følge, at Weyse holdt sig helt borte fra Kroningen. Han ventede nemlig, at der vilde komme endnu flere Gæster end ved Kroningen i 1815, og dengang var Pladsen saa knap, at flere Excellencer maatte sove paa Gulvet.

Ogsaa Gæsternes Befordring gav Hofmarskallatet mange Knuder at løse. Jernbaner fandtes jo dengang ikke endnu, og der var selvfølgelig Grænser for, hvad der kunde fremskaffes af Køretøjer. General-Postdirektionen i København, som under almindelige Forhold sørgede for al Ekstrakørsel og i det hele havde 286 Postilloner i Virksomhed i Anledning af Kroningen, meddelte officielt den 15. Juni, at der ikke kunde modtages flere Bestillinger paa Befordring, „da Vognmandslauget og Hyrekuske-Corporationen i København ikke vil kunne udrede al den Befordring, som vil forefalde i Anledning af de forestaaende Kronings-Højtideligheder i Frederiksborg.“ —

Men ogsaa paa helt andre Omraader havde Overhofmarskallen Vanskeligheder at klare.

Under de Prøver, som det særlige Kirkekor afholdt i Slotskirken, fremkom der fra Sangerinderne indstændig Anmodning om, at Kor-

personalet i Kirken maatte blive forstærket med 3 Sangerinder, idet et Par af de medvirkende Damer udtaler, at de har „en betydelig Mængde Solonumre at synge, og Salvingskantaten alene vilde være nok til at paadrage dem Hæshed og Udisposition til deres egentlige Hverv.“

Overhofmarskallen skyndte sig at imødekomme det fremsatte Ønske og meddelte samtidig alle Damerne, at de forinden deres Optræden paa Kroningsdagen vilde blive friserede af Teater-Frisøren for Hs. Majestæts Regning. —

En overvældende Mængde Breve med det mest forskellige Indhold havde Overhofmarskallen baade at skrive og modtage, og der blev i det hele taget trukket store Veksler paa Excellencens Taalmodighed i denne Henseende. Adskillige af Brevene omhandlede Adgang til Kirkefestligheden, og et enkelt af dem skal her ordret gengives som Eksempel paa Datidens Skrivemaade:

„Ds. Excellence har havt den særdeles Bevaagenhed at forunde mig en Tilskuerbillet til den forestaaende Høitidelighed i Frederiksborg Slotskirke, for hvilken jeg aflægger min ærbødigste Taksigelse; men da denne Billet er bestemt for min Kone, og det vilde være hende høyst behageligt at have hendes Svigerinde, min Syster, i Følge med sig, da et enkelt Fruentimmer har Vanskelighed ved at producere sig, tillader jeg mig den Forespørgsel, om ikke mueligens en Billet endnu maatte kunne forventes tilstaaet.

Jeg beder Ds. Exc. tilgive min dristige Begiering, der ene er bevirket ved Attraaen efter at kunne forskaffe min Kone og Syster en saadan Nydelse.

Den 23. Juny 1840.

Allerærbødigst

H. P. Valentin.“¹

De tre Søvløver blev nu indpakkede i Trækasser af anselig Størrelse inde i Hovedstaden og sammen med en Del andre Sølvgenstande sendt ned til Frederiksborg, hvor de blev modtagne af Kongens Sølvpop².

De uerstattelige Pragtstykker, de saakaldte „Regalier“, altsaa Kongens og Dronningens Kroner, Scepteret, Sværdet og Rigsæblet m. m.,

¹ Arkivar, Etatsraad Hans Peter V., født 1783, gift 1836. ² Hofbetjent, som havde Opsynet med det kgl. Sølvøj.

opbevaredes ligesom i vore Dage paa Rosenborg og skulde ligeledes bringes til Frederiksborg for at anvendes ved Højtideligheden. Under stræng Kontrol blev Regalierne derfor nøje eftersete og oppudsede inde paa Rosenborg, og kort før Festdagen førtes de til Frederiksborg under Bevogtning af en Korporal og 6 Mand af den kongelige Livgarde til Hest.

Da den betydningsfulde Dag imidlertid var rykket nær, udkom der flere Festsange, saaledes af *H. P. Holst* en „Sang for Folket, paa Kroningsdagen“ og en Kroningssang af *B. S. Ingemann*: „Kong Christian og Dronning Amalie“, den sidstnævnte Sang med en „gammel Kæmpemelodi“, bearbejdet af Weyse. Hver af Sangene kunde købes for den beskedne Sum af 3 Skilling. Desuden udkom „Danmarks Jubel-Qvad“ og en „Jubel-Sang“ foruden andre poetiske Arbejder af samme Art.

Fredag Eftermiddag, 2 Dage før Kroningen, tog Majestæterne af Sted fra Sorgenfri Slot til Frederiksborg. Under Vejs blev de hyldede af Omegnens Beboere, som havde samlet sig i talrig Mængde og istemte Sange, digtede i denne Anledning. Allerede ved Rudersdal modtoges de af Omegnens festligklædte Bønder, som med Kranse i Hænderne bød dem Velkommen. „Hs. Majestæt udbad sig“, skriver et af Datidens Blade, „med den ham egne Hjertelighed en af Krandsene, som han ønskede at opbevare som en Erindring om den venlige Modtagelse, der var bleven ham til Deel.“

Ogsaa i Frederiksborg var der en Mængde Mennesker til Stede, som tiljubede Kongeparret ved Ankomsten ud paa Aftenen.

Lørdag Formiddag nød Kongen og Dronningen i Slottets private Gemakker Alterens Sakramente under Betjening af Konfessionarius, Biskop Mynster.

Senere paa Dagen var der en større Uddeling af Ordensdekorationer og tillige kongeligt Taffel. —

Saaledes var den sjældne Festdag paa mangfoldige Maader omhyggeligt forberedt, for at alt kunde foregaa under værdige og højtidelige Former.

II. DEN STORE HØJTIDSDAG

Søndag Morgen skinnede Solen venligt ned paa de tætte Skarer af Køretøjer og Fodgængere, som fra alle Sider strømmede ind til Hillerød. Landevejene var saa fyldte af Vogne, skriver et af de mange Øjensvidner, „som om det kunde være Strandvejen en Søndag i Dyrehavstiden.“ Inde i den flagsmykkede By var der et Liv som i en Myretue. Det kneb med at komme frem i Gaderne, overalt var der tæt bepakket med Mennesker, Heste og Vogne. Husarer holdt Vagt hist og her og pyntede op med deres smukke Galauniformer; der var for øvrigt ingen rimelig Grund til at vente andet end, at alt vilde forløbe fredeligt og i god Forstaaelse.

Dronningens Broder, *Prinsen af Noer*, som var til Stede under Kroningen, havde ganske vist indbildt sin Svoger, at Kongen let kunde blive udsat for Fare under Opholdet paa Frederiksborg, og „Kongens eget Regiment“ fik derfor Ordre til at have skarpladte Patroner i Taskerne paa Turen til Frederiksborg. Det lykkedes dog Christian VIII.s Generaladjutant *Ewald* at forestille Kongen, hvilket uheldigt Indtryk noget saadant vilde gøre paa Befolkningen, og Kongen bestemte da i sidste Øjeblik, at de skarpe Patroner skulde blive hjemme.

Klokken 10 ringede Klokkerne første Gang fra Slotskirken ud over Byen som Indledning til Festen. De klangfulde Toner trængte ind i alle Rum paa Slottet og mindede om, at den store Højtidsdag var oprunden.

Da Ringningen var endt, opmarcherede begge de kongelige Livgarder og stillede sig i Dobbelttrække langs med den røde Forhøjning, som førte tværs over den indre Slotsgaard. Livjægerne overtog Vagterne i den ydre Slotsgaard. Samtidig blev „Møntporten“ aabnet for de indbudte, og Folk fra Byen strømmede til i større og større Antal som Tilskuere. Blandt de indbudte saas flere særligt tilsagte Herrer i brun Atlaskes Hofdragt med hvide Silkestrømper og Kaarde ved Siden.

Folkemængden tiltog stadig, og mange klatrede endogsaa op paa Murene omkring Slotsgaarden for bedre at kunne se.

Inde i Slottet herskede der feberagtig Travlhed. Løbere og Jægere,

Pager og Lakajer ilede rundt imellem hinanden for at tage Tiden i Agt, og for at intet skulde blive forsømt.

Klokken 10 $\frac{1}{2}$ lød Kirkens Klokker for anden Gang. Straks efter blev Kirkedørene aabnede, og Tilskuerne, der var gaaet ind ad den store Slotsport, fyldte den Del af Kirken, som var forbeholdt dem. Ogsaa de kongelige Sangere og Sangerinder sammen med Kapellets Medlemmer mødte og indtog deres Pladser. Kapellet alene talte 44 Herrer.

Koncertmester *Fröhlich*, Syngemester *Lüders*, Korister, Koristinder og alle Kapellets Medlemmer maatte stille allerede Kl. 4 præcis samme Morgen inde i Hofteatrets Forsal paa Christiansborg, hvor Vogne havde afhentet dem og bragt dem til Frederiksborg. Natteleje i Hillerød havde det ikke været muligt at skaffe dem.

Klokken 11 modtog Kongen inde paa Slottet en Deputation fra Københavns Borgerrepræsentation, som overbragte en Lykønskings-Adresse. Overpræsidenten, Politichef *Kjerulff*, holdt en Tale, som han indledede med Ordene: „Nær den Stund, da Deres Majestæt fremtræder for den Eviges Alter — —, nærmer vi os, som Udsendinge fra Københavns Kommune, for at nedlægge for Deres Majestæts Fødder dens allerunderdanigste, ærefrygtsfulde Hylding. — “

Klokken 11 $\frac{3}{4}$ ringede Kirkeklokkerne tredje Gang, og nu nærmede den højtidelige Handling sig med stærke Skridt. Drabanterne i deres smukke middelalderlige Dragter marcherede op under Kommando af Kammerherre *v. Krogh*, den senere Sejrherr ved Isted. De bar lyseblaa Vaabenkjortler med Sølvbesætning og et stort sølvbroderet Dannebrogskors foran, snævre, hvide Kashmirs Benklæder i høje Støvler, lange gule Handsker, ligeledes med Dannebrogskorset, og høje sorte Baretter med en mægtig hvid og blaa Fjerbusk. Desuden havde de Sværd ved Siden og Partisan med rød Kvast i højre Arm. 12 af Drabanterne forblev i Slotsgaarden for at ledsage Baldakinerne til og fra Kirken, medens 20 fordeltes som Vagt inde i Kirken.

Biskopperne og Præsterne gik paa dette Tidspunkt samlede ind i Kirken, og Dørene til denne blev derefter lukkede.

Kongen havde imidlertid i sit Kabinet iført sig Kroningsdragten,

der bestod af en kort Trøje og opbundne Benklæder af Guldmor, besat med Guldkniplinger, hvide Silkestrømper med Guldbroderi, hvide guldbroderede Handsker og hvide Sko med røde Hæle. Spænder, Knæbaand og Trøjeknapper var prydede med Diamanter. Her til kom den pragtfulde Kroningskappe af rødt Fløjls, foret med Hermelin og smykket med over 400 haandbroderede Guldkroner. Over Kappen bar Kongen Elefant- og Dannebrog-Ordenens to Kæder. Til sidst spændte Majestæten Sværdet om sig og satte Kronen paa sit Hoved. Tre Elefantriddere: Statsministrene Overkammerherre *Møsting*, Grev *Otto Moltke* og *Stemann* var udsete til at bære Kroningskappens Slæb.

Dronningens Kroningsdragt bestod af en sort Fløjls Kjole med Overkjole af Guldmor og dertil en rød Fløjls Kaabe med haandbroderede Guldkroner og Hermelinsfor. Kongen begav sig med sit Følge ind i Dronningens Kabinet for at paasætte hende Kronen.

Imedens dette foregik, var Spændingen og Forventningen paa sit højeste, baade blandt Tilskuerne under aaben Himmel og inde i Kirken. Paa Tribunerne derinde havde de kongelige og fyrstelige Prinsesser sammen med *Corps diplomatique* nu taaget Plads, og blandt de mange kendte Tilskuere i Nærheden af Kongetronen lagde man særlig Mærke til *Thorvaldsen* med det ærværdige hvide Kunstnerhaar.

Da Klokken var bleven 12, traadte en Herold frem paa Altanen og raabte med høj Røst:

„Processionen til Kirken begynder!“

Kirkeklokkerne ringede paa ny, Dørene aabnedes fra de indre Gemakker, og der lød en Fanfare af Pauker og Trompeter fra Altanen over Porten.

Processionen satte sig samtidig i Bevægelse fra Forgemakket over Kirkegangen og den aabne Arkade, nedad Dronningens Trappe til Slotsgaarden og videre ad Forhøjningen over til Kirken.

I Spidsen for Processionen gik 2 Herolder, efterfulgte af 24 Larkajer, Løbere og Jægere i kongeligt Livré. De næste i Rækken var

12 Pager, 3 og 3 efter hinanden. Derefter kom Officerer af Land- og Søetaten, Friherrer, Grever, Universitets-Rektorerne m. fl., og efter dem de fyrstelige Herrer, alle parvis, dernæst Prins *Ferdinand* foran General-Adjutanterne. Endelig kom enkeltvis Ceremonimesteren med sin Stav i Haanden, Hofmarskallen og Overhofmarskallen, denne sidste umiddelbart foran Hs. Majestæt med Følge.

Saa snart Kongen i al sin Pragt viste sig oppe paa Arkaden, begyndte Kirkeklokkerne at kime og Sangværket at spille. Da Kongen lidt efter var naaet ned ad Trappen og traadte ud paa Forhøjningen i Slotsgaarden, gjorde begge Livgarder stram Honnør, Militærmusikken faldt ind med en Kroningsmarch, og et tusindstemmigt Hyldestraab fra den tætte Folkemængde bølgede hen imod Kongen.

Fire Elefantriddere, nemlig Statsministrene *Krabbe-Carisius*, *Grev Rantzau-Breitenburg* og *Grev A. W. Moltke* tilligemed Overpræsident, *Grev Blücher-Altona*, havde staaet rede neden for Trappen. De løftede nu den røde Fløjls Baldakin og bar den over Kongen, fire Storkorsriddere, hver ledsaget af tre Drabanter, fulgte ved Siden, og med majestætisk Holdning bevægede Kongen sig i Processionen hen ad Forhøjningen til Kirken, Scepteret holdt han i sin højre Haand, Rigsæblet i den venstre.

Inde i Kirken blev der præluderet fra Orglet, og ved Døren modtog de tre Biskopper Kongen. Biskop Mynster stod frem og ønskede Majestæten til Lykke, og derefter gik alle tre Biskopper foran saaledes, at de stadig vendte Ansigtet imod Kongen, indtil de var naaet midt ind i Kirken.

Den første Koral lød under festlig Musik og Sang gennem Rummet:

Store Gud! Du er os nær;
dette Hus er Dig en Bolig!
Støvets Aand med Din fortrolig
finder Dig, og beder her.
Jordens Højhed knæler ned,
Herre, for Din Herlighed!

Til denne „Indgangssalme“, hvoraf kun et enkelt Vers er gengivet her, sluttede sig et Oratorium, der udførtes af det kongelige Sangkor og Kapel. Derefter blev der præluderet videre fra Orglet.

Idet Kongen kom til Syne inden for Kirkedøren, rettede alle Tilskuernes Opmærksomhed sig imod ham. De mange politiske Vanskeligheder, som Christian den Ottende havde at kæmpe med i de samme Tider, prægede hans Ansigt med dyb Alvor. Under ærbødig Hilsen fra den store Forsamling fortsatte Kongen sin Gang hen ad Forhøjningen derinde og tog Plads paa Tronen ved Enden af Kirken.

Biskopperne begav sig tilbage til Indgangen for at afvente Dronningens Ankomst.

I Mellemtiden havde Hofmarskallen indfundet sig med to Herolde oppe paa Slottet hos Dronningen for at føre Hds. Majestæt over til Kirken.

Pauker og Trompeter lød paa ny, Kirkeklokkerne kimedede, og Sangværket spillede, da Dronningen traadte frem oppe paa Arkaden. Fire Gehejmekonferensraader og Storkorsriddere (Oberst *v. Rothe*, Grev *Carl Moltke*, Grev *Schimmelmann* og Justitiarius *Bornemann*) bar Baldakinen over Dronningen, som holdt Kronprins Frederik i Haanden. Fire Kammerherrer, hver med tre Drabanter, fulgte ved Siden. Kroningskaabens Slæb blev baaret af Dronningens Kammerfrøken *v. Walterstorff* og Kjolens Slæb af Grevinde *Moltke*, f. *v. Düring*. Saa snart Dronningen og Kronprinsen havde vist sig neden for Slots-trappen, gjorde begge Livgarder Honnør, og Musikken spillede atter Kroningsmarchen, medens hjertelige og brusende Hyldestraab hilste Dronningen og Kronprinsen under deres Gang over til Kirken.

De tre Biskopper modtog dem ved Kirkens Indgang og gik, med Ansigtet vendt imod de kongelige Personer, midt ind i Kirken. Herfra fortsatte Dronningen med Kronprinsen ved Haanden sin Vej hen ad Forhøjningen til Tronstolen ved Kongens Side, og Kronprins Frederik satte sig nedenfor. Samtidig ophørte Præludiet.

Biskopperne var gaaet op i Koret, hvor de forblev under hele Højtideligheden, staaende foran Alteret.

Alle Herrer af det kongelige Følge stillede sig ved Kongens højre Haand, alle Damerne ved Dronningens venstre, og de mange straalende Uniformer og kostbare Festdragter i det skønne Kirkerum afgav et sjælden pragtfuldt Skue. *Henrik Steffens*, der var til Stede som

Kongens Gæst, siger herom: „Man kunde næsten drømme sig tilbage til længst forsvundne Tider ved at se Ridderne af Elefanten og Storkors af Dannebrog i gammelspanske Dragter med purpurrøde og citrongule Fløjls Kapper, hvide tætsluttende Silkebenklæder, der gik lige ned i Skoene, og Hatte med store Fjer.“

Derefter holdt Biskop Mynster den egentlige Indgangstale, og Biskop Øllgaard oplæste den første af de foreskrevne Tekster (1. Sam. Bog XVI, 3. 4. 13).

Nu gik Statsminister Møsting op imod Alteret, udtog Kongeloven af et Sølvfederal og overleverede Kongeloven sammen med den gyldne Salvingsbuddike til Sjællands Biskop, der anbragte dem paa Alteret.

Efter en ny Tale af Biskop Mynster knælede alle tre Biskopper og bad „Fadervor“. Som Indledning til den højtidelige Salvings-Akt fulgte der saa en Messe med Korsang, Solonumre og en Korale, der begynder med Verset:

Du, som tæller Kongens Dage,
se ham for Dit Ansigt staa!
Selv han Scepteret kan tage,
sætter selv sin Krone paa.
Dog han veed, at Du skal raade;
Støv er Fyrsten, Du er Gud!
Konge kun af Herrens Naade
vil han elske Herrens Bud.

Medens denne Korale blev afsunget, havde Biskop Mynster under stille Bøn indviet den hellige Olie, og ved Koralems Slutning indbød Biskoppen med nogle faa Ord Majestæten til at modtage Salvingen.

Kongen rejste sig og gik med langsomme Skridt, fulgt af de tre Elefantriddere, som bar Slæbet, hen ad Forhøjningen op til Alteret, aftog Kronen og lagde denne sammen med Scepteret og Rigsæblet fra sig i Nærheden. Han tog sin højre Handske af, og Overkammerherren løsnede et Par Knapper paa Kongens Trøje. Idet Kongen nu knælede, blev han af Biskop Mynster salvet med Korsets Tegn paa Panden, Brystet og højre Haandled. Saa rejste Kongen sig op, satte

KONG CHRISTIAN VIII.S KRONING
Efter Maleri af S. P. L. Schack.

Kronen paa sit Hoved og tog Scepteret og Rigsæblet, hvorefter han gik tilbage ned igennem Kirken og paa ny tog Sæde paa Tronstolen. En stemningsfuld „Salvingskantate“ blev særlig smukt udført af det kongelige Sangkor og Kapel.

Den anden af de foreskrevne Tekster (Dav. Slm. XXI, 2—8) blev nu oplæst af Biskop Callisen, og Biskop Mynster holdt atter en Tale. Denne blev efterfulgt af en Koral, der i sit første Vers har de smukke Ord om den folkekære Dronning:

Kun en Jesu Tjenerinde,
ren af Hjerte, blid i Sinde,
Kronens Guld er værd at bære!
Tag den fromt af Gud!
Landets Moder! Du vil trykke
til Din Barm dets Sorg og Lykke;
Kongens Medhjælp vil Du være,
Du, hans Ungdoms Brud!

Derpaa foregik Dronningens Salving under de samme Former, idet Hds. Majestæt dog kun blev salvet paa Panden og oven for Brystet. Da Dronningen var vendt tilbage til sin Plads, blev en ny Koral: „Bærer Tak for Herren frem“ afsunget.

Biskop Mynster holdt saa en Slutningstale, som efterfulgtes af Takkesalmen: „O store Gud! vi love Dig“, og fra et Batteri paa „Jægerbakken“ affyredes en Kanonsalut paa 3×27 Skud. Derpaa endte hele Højtideligheden med Messe, Korsang, Kollekt, Velsignelsen og den sidste Koral: „Du, Gud Herre! gav os dem.“ —

Idet den kongelige Procession nu begyndte at forlade Kirken i den samme Orden som ved Indtrædelsen, for at drage over til Slottet, spillede der et ualmindelig smukt Postludium fra Orglet. Det var Mesteren, *Niels W. Gade*, som her fik Lejlighed til at vise sine lovende Evner for den store og udsøgte Forsamling. Hof-Organisten, Professor *Zinck*, kunde paa Grund af et Gigtanfald ikke overkomme hele Orgelpartiet i Kirken, og man havde derfor henvendt sig om Hjælp til den unge, 23-aarige Gade, som dengang havde den beskedne Titel: „Violinist-Eleve“. —

Processionen fra Kirken over til Slottet, hvorunder Majestæterne fulgte umiddelbart efter hinanden, hver under sin Baldakin, blev hilst med nøjagtig de samme Æresbevisninger som før. Pauker og Trompeter lød fra Portalen, Sangværket spillede¹, Kirkeklokkerne kimedede, Livgarden gjorde Honnør, og den festlige Kroningsmarch af Komponisten *Gebauer* klang paany, medens den stadig lige tætte Folkemængde hjerteligt hyldede Kongefamiliens Medlemmer, indtil de var naaet ind paa Slottet.

De loyale Borgeres Følelser havde dog endnu ikke faaet tilstrækkelig Luft. Leveraabene vedblev stadig nede fra Slotsgaarden, og Majestæterne viste sig derfor oppe paa Altanen og modtog atter Folkets varme Hyldest. „Et skønt Par,“ siger Steffens, „fuldt af kongelig Værdighed og Ynde.

Hele Situationen, Omgivelserne, Dragterne, Kongen og Dronningen med Kronerne paa, de jublende Raab, alt virkede i dette Øjeblik paa en betagende Maade, som om man pludselig var hensat i Middelalderen, eller en romantisk Digtning var bleven til Virkelighed.“

Paa dette Tidspunkt — Klokken var da bleven 4¹/₂ — kunde de mange Tilskuere i Kirken endelig forlade denne, efter at have holdt tappert ud fra Kl. 10¹/₂ om Formiddagen. De har sikkert inde i Byen bagefter gjort et kraftigt Indhug i Spise- og Drikkevarer, dels i Hjemmene og dels paa Hoteller og Gæstgiversteder. —

I Anledning af Dronningens Fødselsdag var der straks efter den kirkelige Højtidelighed Kur i de kongelige Gemakker, hvor mange kostbare Gaver og dejlige Blomster blev overrakt den afholdte Dronning.

Først derefter kunde Majestæterne trække sig tilbage for at søge et kortere Hvil, inden anden Del af Dagens omfattende Program skulde begynde.

Havde der været en Mængde Hjælpere i Bevægelse baade før og under Kirkehøjtideligheden, saa lagde ogsaa det kongelige Fest-

¹ Det gamle „Sangværk“ (Klokkespil) fra Christian IV.s Tid lød ved denne Lejlighed for sidste Gang. Det smeltede ved den ødelæggende Brand i 1859.

taffel, som skulde afholdes samme Aften, Beslag paa mange Kræfter. Der blev sydet og braset nede i Slotskøkkenet, og oppe i Riddersalen for Tjenere og Lakajer af Sted imellem hinanden. Men der var ogsaa nok for dem alle at tage fat paa.

I Salen var der indrettet en Tribune med tre Trin for det egentlige Kongetaffel. Midt for Bordets lange Side stod der to Tronstole under en Fløjlsbaldakin med Guldprydelser, bestemt til Kongeparret. Den modsatte Side af Bordet var fri, og ved de to korte Bordfløje skulde den øvrige kongelige Familie have Plads. For de fyrstelige Personer, Bisperne og alle de øvrige Gæster var der indrettet særlige Tafler i andre Lokaler af Slottet, og der var ialt dækket til 694 Personer.

Kl. 6 marcherede Drabanterne op og overtog Vagten i Riddersalen. Paa dette Tidspunkt var alt i Orden derinde, og hele Borddækningen med den rige Udsmykning af Blomster, Kandelabre, Krystal og dejligt Porcelæn tog sig glimrende ud i Lysekronernes straalende Glans.

Præcis Kl. 7 forkyndte Pauker og Trompeter fra Portalen, at det kongelige Taffel skulde begynde.

Oppe i Riddersalen hørte man straks efter taktfaste Skridt. Det var 14 Kaptajner af Fodfolket, som under Anførsel af en Major mødte op med den første Ret. Maden havde de afhentet i Gangen ved det kongelige Køkken og baaret den over Slotsgaarden, idet hver af de 14 Kaptajner gik imellem to Hestgardister til Fods.

Nu traadte Kongen i fuld Kroningsdragt og med sit Følge ind i Riddersalen, hilst af en Jubel-Ouverture, som var komponeret af den unge Baron *Løvenskjold* i Rom. Kongen tog Plads i sin Stol under Baldakinen, og et Øjeblik efter viste Dronningen sig, ledsaget af Kronprinsen med Følge.

Idet Dronningen og Kronprinsen tog Sæde ved Kongebordet sammen med de øvrige kongelige Personer, satte de fyrstelige Prinser og Prinsesser sig nærmest Balustraden, som omgav Kongebordet, øverst blandt de der forsamlede Herrer og Damer.

Paa et Tegn til Musikken standsede denne, Kongen aftog sin Krone, og Slotspræst Paulli rejste sig for at bede Bordbønnen.

Derefter kunde man nyde den første Ret og glæde sig over den smukke Fest-Kantate med Tekst af Oehlschlæger og Musik af Koncertmester Fröhlich, udført af det kongelige Sangkor og Kapel.

I Kantatens Tekst bliver Majestæterne hyldet baade af „Skialden“, Nordens Guder, Ansgar, Biskop Absalon, Olger Danske og flere, og den ender med Linjerne:

„Vift højt idag, o Dannebroge!
paa hver en Mast, ved hver en Kyst,
paa Stormands Tag, ved Hyttens Kroge,
til Kongeparrets Ære, Folkets Lyst!“ —

Paa dette Tidspunkt forlod de fyrstelige Herskaber og de øvrige Kavalerer og Damer Riddersalen og begav sig til de særlige Tafler i andre Lokaler af Slottet.

Ved Kongebordet i Riddersalen blev Maden ombaaren af fire Kammerherrer, dog havde Majestæterne hver en Elefantridder til Betjening.

Servicet blev skiftet af en kongelig Page, der skulde „modtage Asietterne af Kammerjunkeren, som denne forinden har modtaget af Kammerherren, Kammerherren af Storkorsridderen og denne af Gehejmekonferensraaden eller omvendt.“ —

Efter at de 14 Kaptajner under Anførsel af Majoren havde frembaaret den næste Ret, blev der givet Publikum Adgang til Riddersalen, for at man kunde se Kongeparret „sidde til Taffels.“ En udsøgt Koncert med følgende Program blev samtidig afholdt:

Duet af *Meyerbeer*. — Septet af *Beethoven*. — Terzet af *Lannassa* (Operaen „Lannassa“?) med Kor. — Concertino for Klarinet, Kornet og Fagot af *Krüssel* (Crusell?) — Terzet af *Bellini's* Opera „Piraten“. — Kvartet af Oratoriet „*Moses*“ med Kor. —

I en Pause rejste Kronprins Frederik sig og udbragte Majestæternes Skaal, som efterfulgtes af en Salut fra Artilleriet og Fanfare.

Desværre gik Glæden over en væsentlig Del af Koncertnumrene tabt paa Grund af Støj og Uro fra den Mængde Mennesker, som udefra strømmede ind i Riddersalen for at se Majestæterne blive op-

vartede af Statsministrene. H. C. Andersen skriver endogsaa i et Brev til Henriette Wulff et Par Dage senere: „Trængselen var under Taffellet saa stor, at en Bondepige blev kiemt ihjel (?), og Flere fik ondt.“ —

Efter Desserten satte Kongen atter Kronen paa sit Hoved, og den kongelige Familie trak sig tilbage.

Som ovenfor omtalt, var der dækket en Række særlige Tafler i forskellige Lokaler af Slottet, og man kan trygt gaa ud fra, at baade Kongen og Dronningen har haft deres Gæsters rigelige Forsyning med Spise- og Drikkevarer for Øje. Blandt Hofholdningens Udgiftsposter til Festtaflerne finder man, ved Siden af betydelige Mængder af Kød, Vildt m. m., eksempelvis 1200 Pund Melis, 2650 Appelsiner, 1600 Citroner, 32 store Beholdere med Strassburger Gaaseleverpostej o.s.v., og alene af Champagne var der indkøbt 730 Flasker.

En større Part af de gode Sager maa dog sikkert være gaet uden om de mange Gæster. I hvert Fald herskede der almindelig Utilfredshed blandt disse over Forplejningen.

Oehlschlæger siger med en vis Bitterhed i sine Erindringer: „Til Middag var jeg i en Vaabenhal i Stueetagen, hvor de fleste af Gæsterne, mig inklusive, ingen Mad fik, fordi Opvarterne toge den selv, sagde man.“

Allermest var dog de mange Sangere og Musikere at beklage, navnlig fordi de fleste af dem havde været paa Færde før Kl. 4 samme Morgen.

Weyse fortæller herom, at Sangerne og Kapellet kun fik en miserabel Forplejning. „Ovenikøbet maatte de se paa, at de opvartende Officerer tre Gange blev trakterede kongeligt, endog med Champagne. Kun Dirigenten, P. Funch, regaleredes med en Tallerken salt Suppe og ellers Intet.“ —

I Anledning af Festdagen havde Kongen skænket 2,000 Rigsdaler til Hillerød Hospital og 3,000 Rigsdaler til Fattigvæsenet i København. Desuden fik hver Soldat og Matros i Hæren og Flaaden udbetalt 1 Rigsdaler, hver Underofficer 2 Rigsdaler, og Beboerne i

Fattigvæsenets Stiftelser fik ligesom Børnene i Fattigskolerne et Festmaaltid paa Kroningsdagen for Kongens Regning. —

Ud paa Aftenen spadserede Dronningen en Tur rundt i Byen. Det interesserede Hds. Majestæt at se lidt af Folkelivet paa nærmere Hold. —

Den sidste Del af Festdagens Program var det storartede Fyrværkeri, som afbrændtes dels i Slotshaven, dels paa Søen lige for Slottet.

Det begyndte med 5 Signalkraketter og 27 Kanonskud, hvorefter der fulgte en rig Mangfoldighed af de saakaldte Capricer, Sole, Buketter, Glorier, Pyramider og andet.

Et Tableau viste et Neptuntempel i flerfarvet Ild med det kongelige Navnetræk og det danske Flag. Et andet viste i blaa Ild en Minerva- og en Apollo-Figur ved Kongens Navnetræk og tillige 2 Figurer, der forestillede den kristne Tro og Kærlighed, ved Siden af Dronningens Navnetræk med Dato og Aarstal.

Dernæst saa man det danske Vaaben med Krone i kulørt Ild og en Luftballon, der selv udsendte Fyrværkeri, desuden Vandfald og Palmetræer i grønt Lys sammen med et tredje Tempel i pragtfulde Farver. Flere Hundrede Raketter og 27 Kanonskud dannede Afslutningen paa hele Fyrværkeriet.

Naar dette imidlertid ikke kom helt til sin Ret, laa Aarsagen i det ualmindelig stille Sommervejr, hvor Krudtrøgen blev staaende nede ved Jorden og saaledes dannede et tæt Forhæng. —

Da Lyden af det sidste Kanonskud rullede hen over Slottet og Byen, har Kongeparret utvivlsomt draget et befriende Suk ovenpaa den højtidelige og indholdsrige, men ogsaa overmaade anstrængende Festdag, som nu var ført lykkeligt til Ende.

III. EFTERSPIL

Kroningsdagen og dens Festligheder var ganske vist forbi med Søndagen, men der sporedes dog i den nærmeste Tid derefter paa forskellig Maade en Genlyd af den store Festdag.

Mandag den 29. Juni var der saaledes Kongerevy i Omegnen, og om Aftenen en udsøgt Koncert paa Slottet. Ved denne Koncert medvirkede atter den unge Gade, idet han akkompagnerede paa Klaveret til Sang. For de 2 Gange, han saaledes kom til at medvirke, fik han udbetalt i alt 40 Rigsdaler i Honorar, ved Siden af det ærefulde i at være bleven tilkaldt ved denne højtidelige Lejlighed. —

Om Tirsdagen kørte Kongeparret fra Frederiksborg til Fredensborg Slot og derfra tilbage til deres Sommerresidens, „Sorgenfri“.

Onsdag Aften var der Festforestilling i „Det kongelige Teater“, hvor der opførtes „Syvsoverdag“. En Mængde Pladser betaltes af Hofkassen, og efter en Velkomstsang af Professor *J. L. Heiberg* blev Kongeparret hjerteligt hyldet af Publikum. Paa Tilbagevejen fra Teateret var Kongen og Dronningen ligeledes Genstand for Folkemængdens levende Begejstring; Holmens Folk spændte Hestene fra den kongelige Vogn og trak Majestæterne til Amalienborg.

Torsdag var der Fugleskydning paa „Den kongelige Skydebane“. Kongen og Prinserne var til Stede og deltog i en Festfrokost. Der blev afsunget en „Sang for Kongen“ af Oehlenschläger: „Vor Konge! nys Du stod for Gud Til Kroningsfest“ o.s.v.

Den 5. Juli, paa den første Søndag efter Kroningen, deltog Kongeparret i Gudstjenesten i Lyngby Kirke. Af et særligt Kor blev der sunget en af Pastor *Ibsen* forfattet Kantate, hvortil Brødrene *Helsted* havde komponeret Musikken.

Mandag den 6. Juli holdt Universitetet en Kronings-Festlighed til Ære for Kongeparret. Her var det Lægen, Professor *O. Bang*, som havde skrevet en Kantate, der begyndte med Sangen: „Velkommen, Velkommen til Musernes Hjem!“ — Efter denne Festlighed vendte man saa atter tilbage til de daglige Forhold.

I den forløbne Uge havde Bønderne i Frederiksborg Amt efter Amtmandens Indstilling faaet Lejlighed til at se Slotskirkens indre Udsmykning, som henstod uforandret siden Højtideligheden. —

Ikke alene til Hoffets Personale men ogsaa til en stor Mængde andre Personer blev der gennem Overhofmarskallen med rund

Haand uddelt Dusører i Anledning af Kroningen. Disse mange Beløb optager Side efter Side i Udgiftsregnskaberne.

Naturligvis modtog Kongen ogsaa en Række skriftlige Ansøgninger og Bønner om Understøttelse eller Hjælp i samme Anledning, ofte med en ejendommelig Begrundelse. Saaledes indsendte en af Hillerøds Slagtermestre en indtrængende Bøn til Kongen om Understøttelse, fordi han langtfra havde solgt saa meget Kød til Hoffet, som forventet. Fra Hofholdningens Side var der stillet ham en større Levering i Udsigt, og han havde derfor skyndt sig med at indkøbe paa Kredit flere Kreaturer til Slagtning. Nu stod han i den Anledning foran sin sikre Ruin, Kone og „fire smaa umyndige Børn“ maatte sættes paa Gaden, o.s.v. Den lange Ansøgning slutter med Ordene: „Idet jeg forventer allernaadigst Bønhørelse, nedbeder jeg den Allmægtiges Varetægt og Velsignelse over Deres Majestæts Dage.“ —

Det endte i Reglen med, at Kongens gode Hjerte afgjorde en saadan Sag. —

Til Minde om Højtidsdagen den 28. Juni blev der præget en smuk Kroningsmedalje efter Tegning af Thorvaldsen. Den viser paa Forsiden Kongeparrets Portrætter og i Randen Ordene: „*Christian VIII, Caroline Amalie af Guds Naade Konge og Dronning til Danmark.*“ Paa Bagsiden ses i Midten Kongekronen over det korslagte Scepter og Sværd og med en Olivengren paa hver Side. Ovenover staar Ordene: „*Gud og Fædrelandet*“ og underneden: „*Salvede XXVIII Junii MDCCCXL.*“ — Af denne Medalje blev der fremstillet 20 store Eksemplarer i Guld og 700 store Eksemplarer i Sølv. De sidstnævnte blev uddelte til alle Gæsterne ved Festtaflerne. Desuden blev der præget og uddelt en hel Del mindre Eksemplarer i Sølv til Hoffets Personale og andre.

Da alle Udgifter, store og smaa, endelig engang var betalte, viste der sig en samlet Udgiftssum af næsten 100,000 Rigsdaler, hvad der svarer til ca. 600,000 Kroner efter Nutidens Prisniveau. —

Det havde oprindeligt været paatænkt, at Biskop Mynster skulde forfatte en udførlig Beskrivelse af Kroningsfesten, og at Beskrivelsen „med tilhørende lithogropherede Vignetter“ skulde trykkes. Denne Plan blev dog senere opgivet.

Foruden Kroningsdragterne, Regalierne og enkelte andre Genstande, som opbevares i Rosenborg-Samlingen, minder flere Malerier og den nysnævnte Erindringsmedalje om Højtideligheden den 28. Juni 1840, der indtil videre vil blive staaende som den sidste Kroningsfest i Danmark.

LITTERATUR

Foruden Datidens Dagblade og et mangeartet Materiale i Rigsarkivet er navnlig følgende Kilder benyttede:

Ceremoniel ved Deres Majestæter Kong Christian den Ottendes og Dronning Caroline Amalias forestaaende høie Kronings- og Salvings-Act. (36 S. 4°). — Kong Christian den Ottendes første Møde i Høieste-Ret. (Raadhusbibl.) — Statskalender for 1840. — *C. J. Boye*: Kirke-Choraler. 1840. — *A. Oehlenschläger*: Cantate til Kroningsfesten. — *E. F. S. Lund*: Danske malede Portrætter, III. — *Richard Petersen*: Henrik Steffens. Et Livsbillede. 1881. — *A. Oehlenschlägers* Erindringer, IV. 1851. — *Th. Ewald*: En Slægts Historie, II. 1905. — Kontorchef *W. Kornerups* Memoirer, 1820 — 1850. 1924. — *C. Thrane*: Weyses Minde. 1916. — *C. F. Wegener*: Kong Frederik VI og Kong Christian VIII. Tvende Lejlighedsskrifter. 1853. — Breve fra *H. C. Andersen*, I. 1878.

THORVALDSENS KRONINGSMEDALJE

MEDDELELSER

TRYKFEJL OG RETTELSE TIL „HILLERØD BY“ (1925).

S. 194 staar, at ved Suppleringsvalget 22. Dec. 1880 skete der noget uventet. „22 Venstremænd — efter Sigende organiseret af Købmand Chr. Sundstrøm — troppe op og stemte paa C. Berg, og han var hermed valgt.“ — *Frederiksborg Amts Avis* for 2. Maj 1926 meddeler imidlertid, at de 22 næsten alle var Højremænd, der var utilfredse med Højres hidtilværende Ledelse af Byraadet, og at den, der i Stilhed havde forberedt det hele, var Malermester P. Th. Poulsen, en af Lars Dinesens trofaste Støtter.

S. 232 meddeles, at *Nordsjællands Venstreblad* 1914 gik over „fra at være Aftenblad til at være Morgenblad.“ Skal være: „gik over fra Dagredaktion til Natredaktion.“ Bladet har altid været Morgenblad.

S. 239 staar, at Folketingsmand *Lars Dinesen* døde 1914, skal være 1915.

S. 322 mangler i Listen over Folketingsmændene den sidste. Nuværende Borgmester *Peder Hedebo*, København (Socialdemokrat), repræsenterede Hillerødkredsen 1918—20.

S. 354 og S. 363 staar Materialgaarden, skal være Malterigaarden.

Opmærksomheden henledes paa følgende Skrifter:

VILHELM LA COUR: SJÆLLANDS ÆLDSTE BYGDER

1927. 324 S. Kr. 12,00.

Siden Prof. Johs. Steenstrup i Hist. Tidsskr. 6. V. offentliggjorde sin Afhandling „Nogle Bidrag til vore Landsbyers og Bebyggelses Historie“, er der gjort et stort Arbejde til Klargørelse af Landets ældste Bebyggelseshistorie. Foruden Steenstrup har særlig Forskere som Sigurd Nygaard, H. V. Clausen og Sophus Müller indlagt sig Fortjenester paa dette Omraade. En Del af dette Arbejde vil være Aarbogens Læsere bekendt gennem Dr. Brøndals Afhandling „Stednavnestudier før og nu“ i Aarbogen for 1919, hvor navnlig H. V. Clausens Arbejde er udførlig omtalt. Til disse tidligere Bidrag er nu kommet et nyt vægtigt Bidrag i Vilh. la Cours Arbejde. Forfatteren gør i et første Afsnit Rede for de hidtil fulgte Metoder, deres Fortrin og Mangler. De før-

ste Forskere byggede især paa vore gamle Stednavne, Sophus Müller paa Mindesmærkerne, navnlig Gravhøjene. La Cour kalder sit Arbejde en arkæologisk-topografisk Undersøgelse; hans Fremgangsmaade er den, at han paa et Kort indtegner samtlige Graves Beliggenhed, og paa Grundlag af dette Kort bestemmer han Herred for Herred Bebyggelsen, redegør for de topografiske Forhold og søger at klarlægge det oprindelige Vejnæt; Højkortet har han ladet reproducere og ledsage Afhandlingen, hvad der i høj Grad anskueliggør Fremstillingen. Dette *andet* Afsnit er af betydelig lokalhistorisk Interesse, idet det giver Oplysning om hver Egns Bebyggelse i den forhistoriske Tid. Det fremgaar heraf, at den yngre Stenalderes Bebyggelse ikke er nogen udpræget Kystbebyggelse; i Nordøstsjælland kan der saaledes paavises flere Indlandsbygder, mens Kattegats- og Øresundskysten væsentlig har været ubeboet; først i Broncealderen finder en større Bebyggelse Sted her; da synes „en Tendens at have gjort sig gældende til at søge ud til Kysten“, hvad Forfatteren vil forklare dels ud fra en Ændring i Næringsvejene, dels ud fra at Bronzealderens Kultur i væsentlig Grad hviler paa Tilførsler fra Havet. I *sidste* Afsnit redegør Forfatteren dernæst for Bygdens Art, om det har været Enkeltgaarde eller Flok-Bosættelse, ligeledes for Bygdens Beliggenhed i Forhold til Gravene. Sikre Slutninger kan endnu ikke drages af de hjemlige Fund; Forfatteren vil som sin Opfattelse hævde, at Udviklingen har været som i det øvrige Europa: „en Udvikling fra den primitive Bosættelse i større og mindre Flokke til den blandede Bosættelse i Byer og paa Enkeltgaarde“, idet han ikke i det foreliggende Stof kan finde noget som helst, der kan tyde paa en anden Udvikling.

HELSINGØR I SUNDTOLDSTIDEN 1426—1857

Ved *Laurits Pedersen*.

1. Bind: Stedshistorie. 1927. 464 S. Kr. 18,50.

Af dette statelige Værk foreligger nu 1. Bind, der omfatter Topografi og Bygningshistorie. Selve Udgifteren, Overlærer *Laurits Pedersen*, giver heri dels en Skildring af det Liv, der udfoldede sig i Sundet i gamle Dage, hvorunder behandles Sildefiskeriet, Sundmarkedet, Søfartens Vilkaar, Sundtolden m. m., dels en indgaaende topografisk Beskrivelse af Eggen og Byen med dens Gader, Huse og Pladser gennem Tiderne. Desuden skriver Magister *Chr. Axel Jensen* om Kirker og Klostre og Adjunkt *Weilbach* om Kronborg. (Afhandlingen om *Kronborg* foreligger ogsaa i Særudgave til en Pris af Kr. 4,50). Bogen er særdeles smukt trykt og forsynet med ikke mindre end 196 Billeder og Kort.

ANDERS UHRSKOV: TO GAMLE FORTÆLLER

1927. 160 S. Kr. 4,50.

Forfatteren har sat sig som Opgave at bringe en Række Levnedsskildringer fra den brede Befolkning. Som første Del foreligger nærværende Værk med Levnedsskildringer af Smedemester i Mørdrup *Niels Ferdinand Svedstrup* (1825—1927) og

Fisker i Snekkersten *Jens Thomassen* (f. 1852). Af Indholdet kan særligt fremhæves Ferdinand Svedstrups Skildring af Skolegangen i Borsholm og Jens Thomassens af Tilstanden i Helsingør Borgerskole i 60'erne, Ferdinand Svedstrups Beretning om Læreaarene i Helsingør og først og fremmest den udførlige Fremstilling, Jens Thomassen giver af Fiskeriet i Øresund 1860—80. Ogsaa om sit Marinesoldaterliv om Bord i Korvetten „Dagmar“ paa Togt til Rio Janeiro og Dansk Vestindien 1872—73 beretter Jens Thomassen udførligt.

FORTID OG NUTID

Tidsskrift for Kulturhistorie og Lokalhistorie.

Udgivet af „Dansk historisk Fællesforening.“

Angaaende Planen henvises til vor Aarbog for 1914, S. 102 f. Tidsskriftet udkommer med 8 Ark aarligt og koster 5 Kr. pr. Aargang; for Medlemmer af vort Samfund, der bestiller det gennem Sekretæren, dog kun Halvdelen. To Aargange udgør eet Bind. Udkommet er Bind 1—6.

TIDSSKRIFTET HAVEKUNST

Udgivet af Dansk Anlægsgartner- og Havearkitektforening

Indeholder Afhandlinger og Artikler dels om Havekunst i Alm. dels om enkelte Haveanlæg, saavel udenlandske som danske. For Frederiksborg Amts Vedkommende behandles i Aarg. 1926 Danstruplund Have, ligesom Enkeltheder fra Fredensborg og Frederiksborg Slotshave omtales. Tidsskriftet, der er rigt illustreret og særdeles smukt trykt, koster 15 Kr. aarligt; Abonnement tegnes paa Postkontorerne.

JOHANNES THOLLE: DANSKE GARTNERE

En Række Typer og Tidsbilleder. 1927. 144 S. Kr. 4,75.

Bogen giver ikke alene en Række interessante Oplysninger om danske Gartnere og deres Kaar gennem Tiderne som Klosterbroder, kgl. Slotsgartner, moderne Handlungartner m. m., men indeholder ogsaa meget til Forstaelse af Havebrugets Art og Vilkaar fra Munkenes Dage til Nutiden. Foruden Munkenes Virksomhed omtales fra Frederiksborg Amt særlig de store Slotshaver og deres Gartnere. Bogen er forsynet med 55 Portrætter og et Personregister med biografiske Data.

SAMFUNDETS VIRKSOMHED

FRA 1. OKTBR. 1926 TIL 30. SEPTBR. 1927

ONSDAG den 2. Marts 1927 blev Samfundets 21. ordentlige Generalforsamling holdt i Hillerød. Dirigent var Redaktør *Bernild*, Hillerød.

Af Bestyrelsen fratraadte efter Tur Lektor *H. Boisen*, Hillerød, Pastor *Villads Christensen*, Græsted, Lærer *O. Larsen*, St. Hagelse, og fhv. Adjunkt *Weilbach*, Snekkersten. De genvalgtes alle.

Bestyrelsen bestaar altsaa af:

Gaardejer *N. J. Andersen**), Mørdrup, Sparekassedirektør *J. P. Bjellekjær*, Søsum (Foredragsleder), Lektor *H. Boisen*, Hillerød (Formand), Overlærer *Carl Christensen*, Frederiksværk, Borgmester *P. Christensen*, Helsingør, Pastor *Villads Christensen*, Græsted, Lærer *Holm**), Svedstrup, Lærer *O. Larsen*, St. Hagelse, Skoleinspektør *P. Petersen**), Hillerød (Skriftudvalget), Læge *A. H. Riise**), Hillerød (Sekretær og Kasserer), Højskolelærer, Forfatter *A. Uhrskov*, Frederiksborg Højskole, og fhv. Adjunkt *Fr. Weilbach*, Snekkersten. (De med *) betegnede fratræder efter Tur til Generalforsamlingen i 1928).

Til Revisorer genvalgtes Toldkontrollør *Heilmann*, Helsingør, og Lektor *Carstens*, Hillerød.

Repræsentanter (Lovenes § 7) er: Skolebestyrer *Hatt*, Frederiksbund, Gaardejer *Chr. Jensen*, Græse, Gaardejer *N. Jensen*, Farum, og Lærer *Sørensen*, Jægerspris.

Samfundets Aarbog for 1926 (Carl Christensen: Frederiksværk) udkom i Februar 1927 og udsendtes til Medlemmer og Subskribenter

Samfundets Medlemsantal var ved Regnskabsaarets Begyndelse: Livsvarige Medlemmer 2, Medlemmer 680, Subskribenter 21. Den 1. Oktober 1927 har Samfundet: 2 livsvarige Medlemmer, 860 Medlemmer og 22 Subskribenter.

Paa Finansloven for 1927—28 er der tilstaaet Samfundet et Tilskud af 280 Kr.

Fremdeles har Samfundet modtaget Tilskud fra Frederiksborg Amtsraad (100 Kr.), Byraadene i Frederiksværk (40 Kr.) og Hillerød (20 Kr.), Sogneraadene i Asminderød-Grønholt (20 Kr.), Bloustrød (10 Kr.), Farum (10 Kr.), Ferslev-Vellerup (10 Kr.), Frederiksborg Slotsogn (10 Kr.), Helsing-Valby (10 Kr.), Nr. Herløv (10 Kr.), Hjørlande (10 Kr.), Hørsholm (50 Kr.), Lyng-Uggeløse (20 Kr.), Skibby (15 Kr.), Skuldelev-Selsø (10 Kr.), Stenløse-Viksø (10 Kr.), Thorup (10 Kr.), Tjæreby (10 Kr.) og Ølstykke (20 Kr.), samt fra Frederiksborg Amts Spare- og Laanekasse, Nordsjællands Bank (10 Kr.), Sparekassen for Frederikssund og Omegn (25 Kr.) og Sparekassen for Frederiksværk og Omegn (15 Kr.).

Af C. W. Strandes Legatfond er der tildelt Samfundet en Understøttelse paa 100 Kr. og af Antikvar Carl Julius Petersens Hjælpfond en Understøttelse paa 300 Kr.

Af Det Classenske Fideicommis er der til Udgivelse af „Frederiksværks Historie“ bevilget Samfundet et Tilskud af 200 Kr.

Samfundets Medlemmer, nytilkomne og ældre, kan købe ældre Aargange af Aarbogen for 1 Kr. pr. Aarbog og en Række paa 4 Aargange til en Pris af 3 Kr. Aarbogen for 1920 er udsolgt. Prisen paa Særbøger vil blive fastsat i hvert enkelt Tilfælde. Samfundet har hidtil udgivet følgende Særbøger, som Medlemmer kan købe til de vedføjede Priser:

Junge: Den nordsjællandske Landalmues Karakter, Skikke,
Meninger og Sprog. 1915. 279 S. 1 Kr.

Uhrskov: Nordsjællandsk Landsbyliv i ældre Tider paa Grundlag af fhv. Folketingsmand Lars Larsens Beretninger. 1918, 174 S., ill udsolgt
Weilbach: Frederiksborg Slot. 1923. 142 S., 68 Ill. udsolgt*)
 Hillerød By. 1925. 363 S., 55 Ill. 7 Kr.
Carl Christensen: Frederiksværk. 1926. 192 S., 54 Ill. . . . 3 „

De historiske Amtsforeninger er komne overens om at give hverandres Medlemmer (∴ Personer, ikke Institutioner o. lign.) Adgang til for nedsat Betaling (eventuelt Fremstillingsprisen for vedkommende Skrift) at subskribere paa de Aarbøger og andre Skrifter, der udgives af de Samfund, af hvilke vedkommende ikke selv er Medlem, naar Begæring derom fremsættes gennem eget Samfunds Bestyrelse. Medlemmer, der ønsker at benytte sig heraf, bedes henvende sig til Sekretæren.

*) Bogen kan endnu faas hos Boghdlr. Tofte, Hillerød, til en Pris af 5 Kr. pr. Eksp.

REGNSKAB FOR TIDEN $\frac{1}{10}$ 1926— $\frac{30}{9}$ 1927.

INDTÆGT	Kr.	Øre	UDGIFT	Kr.	Øre
	Overført fra 1925—26 . . .	409		43	Aarbogen
Medl. og Subskribenter . .	2869	00	Møder	62	50
Solgte ældre Aargange . .	159	75	Administration	288	27
Tilskud fra			Dansk historisk Fællesfor-		
Stat, Amt, Kommuner og			ening	50	70
Pengeinstituter	765	00	At overføre til 1927—28. .	479	79
C. W. Strandes Legatfond	100	00			
Antikvar C. J. Petersens					
Hjælpefond	300	00			
Det Classenske Fideicom-					
mis	200	00			
Renter	48	77			
	4851	95		4851	95

INDHOLDSFORTEGNELSE

GENERALLØJTNANT, DR. PHIL. A. P. TUXEN I KØBENHAVN:

LORENZ TUXEN	3
Biografier 3, Forældre 4, Barndom og Ungdom 5, Ridefoged 7, Ægteskab og Hjem 15, Svenskekrigen 20, Efter Krigen 31, hans Børn 40.	

FORSTKANDIDAT SØFREN INGEMANN:

SKOVENE I HØRSHOLM SOGN INDTIL 1851	45
I. Før Udskiftningen 45. — II. Efter Udskiftningen: a) De private Skove i Hørsholm Sogn 1780—1851 66, b) Folehave 69, c) Hørsholm Slotshave og Planteskole 85.	

HAVEARKITEKT JOHANNES THOLLE I KØBENHAVN:

LANDSBYHAVEN	91
Klosterhavernes Periode 92, c. 1550—1650 94, Pastor Henrik Thomesøn Gerner: Hesiodi Dage 95, 1670—1780 98, Udskiftningstiden 103, Landhus-holdningsselskabets Præmieringer 110, Præmieringer i 1872—94 122, Stil-arter i Bondehaverne 131, Enkelte Planter eller Plantesamfund af lokal Be-tydning 132, Overtroiske Forestillinger 138.	

FHV. POSTASSISTENT I. T. ROHDE I KØBENHAVN:

EN HORNBÆK FISKERS OPTEGNELSER	141
Barndom og første Ungdom 141, Deltagelse i Krigen 1848—49 146.	

GROSSERER J. MALMSTRØM I KØBENHAVN:

DEN SIDSTE KRONINGSFEST I DANMARK	159
I. Forberedelser 159. — II. Den store Højtidsdag 167. — III. Efterspil 179.	

MEDDELELSER	183
-----------------------	-----

SAMFUNDETS VIRKSOMHED	186
---------------------------------	-----

BILLEDFORTEGNELSE

Hørsholmegnen 1765	55	Citrongeranie og Æblegeranie . . .	115
Linstows Grav set fra Vest	71	Kort over Tibirke fra vore Dage . .	118
Folehave 1792	73	Tibirke By før og efter Udskiftningen	119
Ædelgran ved Linstows Grav . . .	77	Grene af Hjertensfryd og Ambra . .	121
Rungstedlund 1805	79	Danstruplund, Opmaalingsplan af	
Deputatvang 1812	81	1924	123
Folehave Skov 1859	83	Danstruplund Have	125, 127
Hørsholm Slotshave 1728	85	Fra Græsted Præstegaardshave . . .	129
Hørsholm Slotshave og Planteskole		Detailparti af Rester af en gammel	
1815	87	Havestil, Fredbogaard	131
Fra Birkerød Præstegaardshave . .	95	Stammehæk foran Skovridergaar-	
Det gamle Kastanietræ, Krogerup .	99	den, Jægerspris	133
Reerstrup By 1790	103	Have ved Arnakkegaard i Nærhe-	
Krogerupgaards Jorder 1810	103	den af Frederiksværk	135
Slangerup By og Sogn 1813	105	Gammel Have med Buxbom i Nær-	
Maarum Bys Jorder 1813	107	heden af Hornbæk	137
Mansas Plan til en Bondehave, 1787	109	Fisker Jens Christian Andersen . .	143
Balsamblade	111	Kong Christian VIII.s Kroning . . .	173
Ægte Krusemynte	113	Thorvaldsens Kroningsmedalje . . .	182

DENNE AARBOG FOR 1927 ER UDGIVET PAA
FREDERIKSBORG AMTS HISTORISKE SAMFUNDS VEGNE AF
H. BOISEN OG P. PETERSEN